



T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE TOKAT

Hazırlayan

İsmail TURAN

Tarih Anabilim Dalı

Ortaçağ Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Erkan GÖKSU

TOKAT – 2016

ONAY

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE TOKAT

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 28.01/2016

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Msutafa DAŞ

Üye : Doç. Dr. Erkan GÖKSU

Üye : Yrd. Doç. Dr. İsa TAK





Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 13.01.2016 tarih ve 03.07 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Mustafa ÇOLAK
Enstitü Müdürü:Enstitü Müdürü



ETİK SÖZLEŞME

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(25/02/2016)

İsmail TURAN



TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında yanımda olan ve maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen kardeşim Sefer Turan'a ve aileme sonsuz sevgilerimi ve saygılarımı sunuyorum. Tezimi yazma aşamasında vermiş olduğu destekten dolayı kardeşim Adem Kete'ye ve değerli arkadaşım Havva Sebetci'ye teşekkür ediyorum ve çalışmam sırasında birikimlerinden yararlandığım bölüm hocalarıma teşekkür ediyorum ve çalışmamın her aşamasında engin birikiminden yararlandığım, desteklerini esirgemeyen ve hayatım boyunca öğrencisi olarak kalacağım Doç. Dr. Erkan GÖKSU hocama teşekkürü bir borç bilerek saygılarımı sunuyorum.

ÖNSÖZ

Eski çağlardan itibaren Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Tokat, Karadeniz Bölgesinin iç kesimlerinde yer almaktadır. Tokat ve çevresi Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'ndan sonra Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ile yapmış olduğu anlaşmanın bozulması üzerine emrindeki beylere Anadolu'nun fethinin emrini verdikten sonra bir Türk-İslam şehri olarak büyük bir gelişme göstermiştir.

Tokat ve çevresi zaman içerisinde Hitit, Firig, Med, Pers, Pontus Krallığı ve Bizans hâkimiyeti altında kalmıştır. Bizans-İran mücadeleleri sırasında istilalara ve Heraklius zamanından itibaren de İslam akınlarına maruz kalan şehir, 712 (H. 89) yılında Emevi orduları tarafından ele geçirilmiştir. Ancak bölgedeki İslam hâkimiyeti kalıcı olmamıştır. Bu tarihten sonra Tokat, Bizans ile Müslümanlar arasında zaman zaman el değiştiren bir serhad bölgesi haline gelmiştir.

Malazgirt Savaşı (1071) sonrasında başlayan fütühat esnasında Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Tokat ve çevresinde de Türk hâkimiyeti başlamıştır. Selçuklu komutanlarından Dânişmend Gazi, Malazgirt Savaşı'nın hemen sonrasında Sivas, Amasya, Tokat ve Niksar'ı ele geçirmiş ve bu bölgede Selçuklulara tâbi bir siyasi teşekkül olan Dânişmendliler Beyliği'ni kurmuştur.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, 1175' te Dânişmendliler'e son vererek Tokat'ı doğrudan doğruya Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyetine almıştır. Sultan Kılıç Arslan'ın ülkeyi oğulları arasında eski Türk devlet geleneğine göre üleştirmiş, Tokat ve yöresini Rükneddin Süleyman Şah'a vermiştir. Bu tarihten sonra Tokat, bazı Selçuklu meliklerinin ikamet ettiği önemli bir merkez haline gelmiştir. Tokat'a gönderilen Selçuklu melikleri burada buldukları süre içerisinde devlet tecrübesi kazanmış hatta Rükneddin Süleyman Şah payitaht Konya'ya Tokat'tan gitmiştir.

Anadolu, Köseadağ Savaşı'ndan (1243) sonra Moğol-İlhanlı hâkimiyetine girince bu durumdan Tokat da etkilenmiştir. Türkiye Selçuklularının İlhanlıların tâbiyetinde buldukları bu dönemde Tokat emirliği, Pervane Muînüddin Süleyman'a verilmiştir.

Ancak XIV. yüzyıl ortalarında doğrudan İlhanlı egemenliğine giren Tokat ve çevresi, bir müddet sonra da Eratna Bey'in hâkimiyetine geçmiştir.

Selçuklu hâkimiyeti döneminde Tokat ve çevresinde, gerek imar faaliyetleri gerekse ilmî, ticarî ve kültürel bakımdan oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde bölgede kurulan tekke, zaviye ve ocaklar, Anadolu'nun önemli dinî-tasavvufî merkezleri haline gelmiş ve etkilerini asırlarca sürdürmüştür. Bu bakımdan Tokat ve çevresinin, Anadolu Türk medeniyetinin en önemli merkezlerinden biri olduğu söylenebilir.

Selçuklular Döneminde Tokat'ı konu edindiğimiz çalışmamız, giriş, üç bölüm ve sonuç olmak üzere beş ana başlıktan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmamızın kaynakları dâhil olmak üzere Tokat'ın coğrafyası, adı ve Selçuklu hâkimiyetine kadar genel hatlarıyla beraber kısaca tarihi verilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde, Tokat şehrinin Selçuklu hâkimiyetine giriş süreci anlatılmış ve bu çerçevede öncelikli olarak Tokat'ın Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra Dânişmendliler tarafından feth edilerek Büyük Selçuklu hâkimiyetine girmesi üzerinde durulmuştur. Daha sonra Tokat'ın Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyetine girmesi anlatılmaya çalışılmış ve buna paralel olarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecini anlatarak Türkiye Selçuklu Devleti sultanlarının saltanatlarına kronolojik sıraya göre değinilerek dönemlerindeki önemli fetih ve siyasi olaylar verilmiştir.

İkinci bölümde, Türkiye Selçuklu Devleti döneminde Tokat'ın siyasî, askerî, ticarî ve ilmî durumu ele alınarak incelenmiştir. Tokat'ın bu dönemde siyasî ve askerî bir merkez olarak devlet yönetim ve idaresinde ne kadar etkin bir rol oynadığı anlatılmıştır. Meliklik merkezi olarak tahta geçecek sultanların yetişmesinde önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Askeri bakımdan bir uç bölgesi olan şehrin devletin sınır güvenliği ve sınırlarının genişlemesi sırasında önemli bir konumda olduğu üzerinde durulmuştur. Ekonomik bakımdan ticaret yolları üzerinde bir kavşak noktasında bulunmaktadır. Bunun yanı sıra ilmî açıdan da önemli bir konumda olması üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, bu dönemde Tokat'ta inşa edilmiş sanat eserleri üzerinde durulmuş ve bu sanat eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın, Tokat ve yöresi hakkında araştırma yapacak olanlar için önemli bir kaynak oluşturması bizim için önemli bir mutluluk olacaktır.



ÖZET

Anadolu coğrafyası XI. yüzyıldan itibaren Türkler'in hâkimiyetine girmeye başlamış ve 1075 yılından itibaren hemen hemen tüm Anadolu coğrafyası Türk-İslâm hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde Tokat, önce Anadolu'da ilk kurulan Türk beyliklerinden olan Dânişmendli Beyliği hâkimiyetine girmiş daha sonrada Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın 1175 yılında Dânişmendli Beyliğine son vermesiyle Türkiye Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Tokat, Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyeti altında bütün Anadolu'nun önemli ilim, ticaret ve kültür merkezlerinden biri olmuştur. Bu dönemde Tokat'ta kurulmuş olan medreseler, kervansaraylar, tekke ve zaviyeler bölgenin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Tokat, bu dönemdeki konumu dolayısıyla Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Tokat, gerek Anadolu'da yetişen gerekse İran, Arap coğrafyasından gelen ilim ve fikir adamlarının gelip yerleştikleri bir bölge olmuştur. Bu dönemde Tokat, siyasî ve askerî bakımdan önemli bir şehir haline gelmiştir. Siyasî olarak tarihi süreç içerisinde bazen meliklerin buraya gelip devlet yönetme tecrübesi kazandıkları bir meliklik merkezi statüsü almış bazen de devletin son dönemlerinde başkentlik statüsü kazanmış bir şehir olmuştur. Askerî bakımdan ise devletin uç bölgesi olarak devletin sınır güvenliğini sağlamıştır. Selçuklu hâkimiyeti boyunca Tokat, tarihi eserlerle donatılmış, Türk-İslam mimarisinin Anadolu'daki ilk örneklerini taşıyan mimari eserler ile imar edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, Tokat, II. Rükneddin Süleyman Şah, I. Alâeddin Keykûbâd. İlmî ve Kültürel ortam.

ABSTRACT

Anatolian land has started to be under sovereignty of Turks since eleven century and since 1075 almost all Anatolian land has become under sovereignty of Turk-Islamic. At this time Tokat was under the rule of Danishmends which had been founded primarily in Anatolia and became a dominion of Turkish Seljuks when Danishmends was destroyed by Turkish Seljuks Sultan Kılıçarslan II. Under the sovereignty of Turkish Seljuks, Tokat became one of the important science, trade ve cultural place of Anatolia. At this time, Tekkes, Caravansarays, Medreses and Zavies contributed to regions development. Thanks to its geographical position, Tokat played an important role for being Anatolians' Turkized and Islamic. Tokat has been an area where thinkers and scientist both from Minor Asia, İnan and different parts of Arabic region visited and settlend down. At that period, Tokat had great importance in political ve military aspects. Throughout the history, Tokat had politically important status, same times as a center of Meliks to gain experience in government and same times as the capital city. Military, Tokat under took the responsibility of border security. Durink Seljuks domination, Tokat was furnished with great historical artifacts and builded up with the very first samples of Turkish-Islamic architecture.

Key Words: Sultanate of Turkish Seljuks, Tokat, II. Rükneddin Süleyman Sah, I. Alâeddin Keykûbâd, scientific and cultural enviroment.

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
MATERYAL VE YÖNTEM.....	xi
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ	1
Tokat İli Coğrafyası	1
Tokat'a Tarihte Verilen Adlar.....	1
Türk Hâkimiyetine Kadar Tokat	2
BİRİNCİ BÖLÜM	5
TÜRK HÂKİMİYETİNDE TOKAT VE ÇEVRESİ.....	5
1.1. Dânişmendli Beyliği Hâkimiyetinde Tokat.....	5
1.2. Türkiye Selçuklu Devleti Hâkimiyetinde Tokat.....	15
İKİNCİ BÖLÜM.....	37
SELÇUKLU HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE TOKAT ŞEHRİ'NİN SİYASÎ, ASKERÎ, TİCARÎ, İLMÎ, DİNÎ VE ETNİK DURUMU	37
2.1. Türkiye Selçukluları Döneminde Tokat'ın Siyasî ve Askerî Durumu.....	37
2.2. Türkiye Selçukluları Döneminde Ticarî Merkez Olarak Tokat	44
2.3. Türkiye Selçukluları Döneminde Tokat Şehrinde İlmî ve Fikrî Hayat.....	47
2.4. Türkiye Selçukluları Döneminde Tokat Şehrinin Dinî ve Etnik Durumu	51
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	63

SELÇUKLU DÖNEMİ TOKAT'TAKİ İLİM, KÜLTÜR VE SANAT ESERLERİ.....	63
3.1. CAMİLER.....	63
3.1.1. Garipler Camii	64
3.1.3. Niksar Ulu Camii.....	66
3.1.3. Niksar Cin Camii	67
3.1.4. Niksar Çöreği Büyük Camii	67
3.1.5. Alaca Mescid	67
3.1.6. Dödü Mescidi	68
3.2. MEDRESELER.....	68
3.2.1. Yağbasan Medresesi (Çukur Medrese)	69
3.2.2. Gök Medrese	70
3.2.3. Niksar Yağbasan Medresesi	71
3.3. KERVANSARAYLAR-HANLAR.....	71
3.3.1. Mahperi Hatun Kervansarayı	73
3.3.2. Tahtoba Kervansayı.....	74
3.3.3. Gümüş Top (Dazy) Köyü Yakınlarındaki Han Kalıntısı.....	75
3.3.4. Çiftlik Hanı (Çamlıbel Kervansarayı)	75
3.4. HAMAMLAR	76
3.4.1. Pervane Hamamı	76
3.4.2. Mustafa Ağa Hamamı.....	76
3.4.3. Sultan Hamamı	76
3.5. ZAVİYELER VE HANKÂHLAR.....	77
3.5.1. Ebu Şems Hanegâhı.....	77
3.5.2. Sümbül Baba Zaviyesi.....	78
3.5.3. Şeyh Mekkun Zaviye ve Türbesi.....	78
3.5.4. Halef Sultan Zaviye ve Türbesi.....	79
3.6. DİĞER TARİHİ ESERLER.....	79
3.6.1. Muineddin Pervane Dârü'ş-şifası	79

3.6.2.Acepşir Kumbeti.....	80
3.6.3.Sefer Paşa Türbesi.....	80
3.6.4.Ali Tusî Türbesi.....	80
3.6.5.Murad Sevdakâr Türbesi.....	81
3.6.6.Erenler Türbesi.....	81
3.6.7.Sentimur Türbesi.....	81
3.6.8.Tokat Kalesi.....	82
3.6.9.Hıdırlık Köprüsü.....	82
3.6.10.Talazan Köprüsü.....	83
3.6.11. Pazar Köprüsü.....	83
3.6.12. Mevlevihane.....	83
3.6.13. Keçeci Baba Sultan Tekke ve Türbesi.....	83
3.6.14. Şeyh Şehabeddin Türbesi.....	83
SONUÇ.....	85
KAYNAKLAR.....	87
EKLER.....	98
ÖZGEÇMİŞ.....	110

MATERYAL VE YÖNTEM

“Selçuklular Döneminde Tokat” adlı çalışmamızı oluşturmak için önce genel bir literatür taraması yaparak şehirle ilgili yapılmış olan çalışmalara ulaşmaya çalıştık. Daha sonra ise incelediğimiz dönemle ilgili birinci elden kaynakları araştırdık ve bunları, dönemi yani Türkiye Selçuklu Devleti’ni (1071-1308) anlatan kısımlarıyla genel olarak inceledikten sonra konumuzla alakası olan bölümleri derinlemesine inceleyerek bilgi edinmeye çalıştık. Bu kaynakların Türkçe tercümelerine ulaştık daha çok bu tercümelere yararlandık. Daha sonra ise bu dönemle ilgili olarak yazılmış olan tetkik eserleri inceledik ve bunlara paralel olarak hazırlanmış olan makale, tez, ansiklopedik madde ve bildirileri de inceleyerek çalışmamızı oluşturduk.

Türkiye Selçuklularıyla ilgili ulaşabildiğimiz ve yararlandığımız birinci elden kaynaklardan, asıl adı Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugedî olan İbn Bibî’nin yazmış olduğu *el-Evâmirü’l- ‘Alâ’iye fi’l-Umûri’l- ‘Alâ’iye* adlı eser 1192-1280 yılları arasında meydana gelen olayları anlatmaktadır. Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli eseridir. Eser Farsça olarak kaleme alınmıştır. Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye tercümesi yapılmıştır.

Türkiye Selçuklu tarihinin bir başka önemli kaynağı ise Kerîmü’d-dîn Mahmud Aksarayî (ö. 1333)’nin kaleme almış olduğu *Müsâmeretül el-ahbâr ve Müsâyeret el-ahyâr* adlı eserdir. Yazar, eseri 1323 tarihinde Moğolların Anadolu valisi Çobanoğlu Timurtaş’a sunmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti’nin yıkılış tarihiyle ilgili bilgi veren tek kaynaktır. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Türkiye Selçuklu Devletiyle ilgili bölümler üçüncü ve dördüncü bölüm olup üçüncü bölümde II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanına kadar olan olaylar hakkında bilgi vermekte, dördüncü bölümde ise Türkiye Selçuklu Devleti’nin Moğol hâkimiyeti altındaki son Selçuklu sultanları hakkında bilgi vermektedir. Bu eser de Farsça kaleme alınmış ve Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye tercümesi yapılmıştır.

Selçuklu dönemine ait er-Râvendî tarafından Farsça kaleme alınan *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr* adlı eserdir ve Ahmed Ateş Tarafından Türkçeye tercümesi yapılmıştır.

Bu yerli kaynaklardan başka döneme ait diğer yabancı kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu kaynakların bazıları, Ortaçağ İslam dünyasının en büyük tarihçilerinden olan İbnü'l-Esîr'in yazmış olduğu *el-Kâmil fi't-Târîh* adlı Arapça eserdir. Mikhail Psellos'un 976-1077 yılları arasında meydana gelen olayları anlatan *Khronographia*'sı Selçuklular'ın Anadolu'yu feth ettikleri ve yerleşmeye başladıkları dönemi anlatmaktadır. Bizans kaynağı olup Işın Demirkent tarafından yayına hazırlanmıştır. Yine başka bir Bizans kaynağı, Ioannes Kinnamos'un *Historia* adlı eseri 1118-1176 tarihleri arasındaki olaylar anlatılmıştır. Eser Işın Demirkent tarafından Türkçe yayına hazırlanmıştır. Bu dönemle ilgili yararlandığımız bir başka kaynak, Urfalı Mateos'un 952-1136 tarihleri arasında meydana gelen olayları anlatan vekâyinâmesidir. Eser Halil Yınanç tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu döneme ait bir önemli kaynakta Süryanî Ebu'l-Ferec'in umumî tarihidir. Eser, *Ebu'l-Ferec Tarihi* adıyla, Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

Çalışmamızda yararlandığımız diğer kaynaklar ise döneme ait ciddi araştırmalar yapmış olan, Osman Turan, Mehmet Altay Köymen, M. Fuad Köprülü, Nejat Kaymaz, Tuncer Baykara gibi tarihçilerin tetkik eser ve makaleleri olmuştur. Bu eserlerin yanında bu döneme ait Tokat'la ilgili vakıfların araştırmasını ve incelemesini yapmış olan eserlerden de yararlanmaya çalıştık. Tokat ile ilgili döneme ait tarihi eserleri inceleyen çalışmalardan ve bizzat bu dönemden kalan tarihi yapıları inceleyerek, çalışmamız boyunca yararlanmaya çalışarak, bu eserler ve kaynaklar çerçevesinde tezimizi oluşturduk.

KISALTMALAR

a.g.e: Adı Geçen Eser

a.g.m: Adı Geçen Makale

a.g.t: Adı Geçen Tez

a.m.b: Adı Geçen Bildiri

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

Bk: Bakınız

C: Cilt

Çev: Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Haz: Hazırlayan

İA: İslâm Ansiklopedisi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını

s: Sayfa

Say: Sayı

TTK: Türk Tarih Kurumu

vd: ve devamı

Yay: Yayınları (Yayını)

m.ö: Milattan Önce

ö: ölüm tarihi

GİRİŞ

Tokat İli Coğrafyası

Tokat ili, Orta Karadeniz Bölgesinin iç kısmında 35' 27 dakika ve 37' 39 dakika doğu boylamları ile 39'52 dakika ve 40'55 dakika kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Batı ve kuzeybatıdan Amasya, kuzeyden Samsun, kuzey ve kuzeydoğudan Ordu, doğu ve güneydoğudan Sivas ve güneybatıdan Yozgat illeri ile çevrelenmektedir. İlin yüzölçümü ise 9958 kilometrekaredir¹. Şehir Yeşilirmak havzası içinde yer alır. İklim, Karadeniz bölgesi iklimiyle İç Anadolu bölgesi arasında geçiş özelliği göstermektedir.

Tokat, dağlarla çevrelenmekte olup, geniş ovalara ve düzlüklere sahiptir. Bu ovalardan bazıları, Kazova, Dazyana Ovası, Niksar Ovası, Artova Ovası ve Zile Ovası'dır. Tokat, akarsu bakımından da zengin bir özelliğe sahip olup, başlıca akarsuları, Yeşilirmak'ın ana kolunu oluşturan Tozanlı Çayı, Kelkit Çayı ve Tokat şehrinin içinden geçen Behzat Deresidir.

Tokat'a Tarihte Verilen Adlar

Tokat'a tarih boyunca çeşitli dönemlerde birçok isim verilmiştir. Bu isimler çeşitli kaynaklarda geçmektedir.

Tokat'ın ilk yerleşim yeri, Niksar yolu üzerinde ve Tozanlı Çayı kenarında bulunan günümüzde mesire alanı olarak kullanılan ve Gümenek olarak adlandırılan alandır. Buranın eski adı kaynaklarda "Comana" olarak geçmektedir².

¹ Tayyip Gökbilgin, "Tokat" *İ.A.*, C:12/1, İstanbul 1979, s.400. "Tokat" *Yurt Ansiklopedisi*, C:10, Anadolu Yay.,1984, s.7065.

² Gökbilgin, "*a.g.m.*", s.401.

Hüseyin Hüsameddin ise *Amasya Tarihi* eserinde Tokat isminin Togayit Türklerinden geldiğini ifade etmiştir. Bu isimde zamanla “Tahiye”, “Dokiye”, “Tukiya” ve daha sonrada Tokat ismine dönüştüğünü belirtmektedir³.

Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* adlı eserinde şehri “Dazimon” adlı eski Bizans kalesinin yerinin Tokat olabileceğini ifade etmektedir⁴.

Paul Wittek ise bu görüşe karşı çıkmaktadır ve Dazimon'un bu günkü şehir merkezi değil Turhal yakınlarında bir yer olduğunu belirtmektedir⁵. Bu görüşü İbn Bibî'nin eseriyle güçlendirmektedir. İbn Bibî'nin eserinde⁶; Tokat ismi “Tazimun ve Kazova havalisi” olarak zikredilen bölgenin dışında gösterilmektedir.

Diğer taraftan Türkçede ki “tokat” kelimesinin “sille,şamar” manasından başka Türk lehçeleri içinde hayvan sürülerini gecelemek amacıyla kullanılan, etrafı tepelerle çevrili ve etrafı çitle çevrili üstü açık ağıl manalarına geldiğide ifade edilmektedir⁷.

Türk Hâkimiyetine Kadar Tokat

Tokat, tarih öncesi dönemlerden itibaren aktif bir yerleşim yeri olmuştur. Tokat Anadolu'da tarihi eski çağlara kadar uzanan önemli bir şehirdir ki bu durum bizim çalıştığımız dönem içinde daha da önemli bir durumdur. Bölgenin yerleşim tarihi Kalkolitik Çağ ile (M.Ö 5400-3000) başlamıştır⁸. Milattan önce Hititler Tokat ve çevresine hâkim olmuşlardır⁹. Hititlerin yıkılmasının ardından yaklaşık yüz yıllık bir süreçte Frigler bölgeyi kontrol etmişlerdir. Frig Devletinin m.ö 676 da Kimmerler'in istilası sonucunda ortadan kalkmasının akabinde Kimmerler'in ve ardından da İskitlerin

³Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C:2, s. 12

⁴ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev: Mihri Pektaş), MEB. Basımevi, İstanbul 1960, s.364.

⁵ P. Wittek, *Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları*, (çev. M. Eren), Selçuklu Araştırma Dergisi I, (1969), Ankara 1970, s. 232.

⁶ İbn Bibî, *El Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye*, C:2, (Çev: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s.153.

⁷ Sargon Erdem, “Tokat Kelimesi Üzerine Düşünceler”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s.15.

⁸ Ali Açık, “Tokat”, *DİA*, C:41,s. 219-223.

⁹ Murat Tekin, “Hititler Döneminde Tokat ve Çevresi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu (01-03 Kasım 2012) Bildiriler*, Tokat 2013, s.287-311.

kontrolüne geçmiştir¹⁰. Daha sonra Tokat geç Asur kolonileri¹¹ ve Urartuların hâkimiyetleri altına girmiştir¹². Şehir daha sonra M.Ö. 550 de Pers İmparatorluğu hâkimiyetine geçmiş ve yaklaşık iki yüzyıl Pers hâkimiyeti altında kalmıştır¹³. Pers hâkimiyeti Büyük İskender'in Ortadoğu seferinin ardından yıkılmıştır¹⁴. Fakat Pers hâkimiyeti fazla kalıcı olmamış ve şehir Pontus Krallığı hâkimiyeti altına girmiştir¹⁵ ve Tokat iki yüz yıl boyunca Pontus hâkimiyeti altında kalmıştır. Pontus Devletinin yıkılmasının ardından Tokat şehri Bizans İmparatorluğu hâkimiyetine girmiştir¹⁶. Bizans, ülkeyi thema¹⁷ adı verilen idari birimlere bölmüş ve bir kol ordunun savunabileceği büyüklükteki bu idari birimin başına birer askeri vali getirmiştir. Tokat'ın içinde bulunduğu Themaya "Armeniakon" adı verilmiştir¹⁸.

Tokat ve çevresine ilk İslam akınları Bizans İmparatoru Herakleious zamanında başlamıştır¹⁹. Bizans İmparatorluğu ve İslam kuvvetleri arasında mücadeleler Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde uzun süre devam etmiştir. Hişâm bin Abdülmelik döneminde (724-743) hemen her sene yaz aylarında bir Anadolu seferi düzenlenmiş ve be seferler esnasında İslam orduları Sivas, Kayseri, Darende, Amasya ve Tokat civarlarında görülmüştür. Fakat bu fetih hareketleri kalıcı olmamıştır.

¹⁰ Açıknel, a.g.m. s. 219.

¹¹ Ekrem Memiş, *M.Ö. 3. Binyılda Anadolu'da Türkler*, Türk Dünyası Araştırmaları, s.53, İstanbul 1988, s.35.

¹² Gökbilgin, a.g.m., s.401.

¹³ Açıknel, a.g.m. s. 219.

¹⁴ "Tokat", Yurt Ansiklopedisi, s.7080.

¹⁵ Açıknel, a.g.m, s. 219.

¹⁶ Açıknel, a.g.m., s. 219.

¹⁷ Bizans İmparatoru Herakleios'un temelini attığı Thema, kelime olarak kolordu manasına gelir. Bu müessese askeri birliklerin yani "thema"ların Anadolu'daki bölgelere iskân edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Çıkış sebebi düşman hareketlerinden muzdarip kalan Anadolu bölgesinde askeri bir birlik oluşturarak güvenliği sağlamak ve idari birliği güçlü tutmaktır. Herakleios'un bu thema sistemi Diokletianus-Konstantinos nizamına son verip aksaklıkların organize edilmesiyle başlayan bir gelişmenin devamı oldu. Bu Thema'ların başında bölgelerinde en yüksek askeri ve sivil gücü uygulayan "strategos"lar bulunurdu. Bu sistem uzun bir oluşum zamanıyla yavaş yavaş yerleşti. Thema'ların kuruluşuyla önceki eyalet sistemi tamamen kalkmamış, bilakis uzun süre themaların içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdi. Themalar ordusu, iaeş ve donatım ihtiyaçlarını "stratiotes" mülklerinden sağlayan toprağa bağlı asker köylülerden elde ediyordu. Anadolu arazisine münhasır olan bu Thema'lar birçok eyaleti birden kapsadığı için Bizans eyalet sisteminde daha üstün bir mevkiye sahiptir. Bu sistem Bizans Devleti'ni her zaman yeterli sayıda sağlanamayan yabancı uyruklu pahalı ve güven vermeyen ücretli askerden kurtardı. Böylelikle bu birliklerin yerleştirildiği bölgelerde "thema" olarak zikredildi ve Bizans'ın eyalet sisteminin temelleri atıldı. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), TTK. Yay., Ankara 1999, s. 89-92.

¹⁸ Mustafa Daş, "Tokat'ın Ortaçağ Tarihi Üzerine Bazı Tespitler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildirileri*, 2014.

¹⁹ Açıknel, a.g.m., s.219.

Emevî Devleti'nden sonra Abbâsî Devleti²⁰ kurulmuştur. Abbâsîler döneminde de Anadolu üzerine akınlar yapılmıştır. Abbâsî Devleti'nde görev yapmakta olan Türk komutan Afşin²¹ 831 yılında yapılan seferde Tokat Kazova'da yapılan savaşta Bizans İmparatoru Teofilos'u mağlup etmiştir²². Fakat Abbasiler döneminde de Anadolu'da yapılan fetihler kalıcı olmamış ve Tokat üzerindeki hâkimiyet Bizans ve İslam Devletleri arasında karşılıklı olarak el değiştirmiştir.

²⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, C:1, İstanbul 1988, s. 31-48.

²¹ Yıldız, "Afşin", *DİA*, C:1, İstanbul 1988, s.441-442.

²² Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 2000, s.169-170.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK HÂKİMİYETİNDE TOKAT VE ÇEVRESİ

1.1. Dânişmendli Beyliği Hâkimiyetinde Tokat

1071 Malazgirt Zaferi akabinde Bizans İmparatorluğu ve Büyük Selçuklu Devleti arasında yapılan anlaşmanın²³ ardından Bizans İmparatoru Romanos Diegones²⁴ İstanbul'a hareket etmiş ancak Tokat'a geldiği sırada yerine Mihael Dukas'ın geçtiği haberini almıştır. Romanos Diegones, yeni imparatorun emriyle Tokat kalesine hapsedilmiş, daha sonrada gözlerine mil çekilmiştir²⁵. Bu durumun sonucu olarak iki devlet arasında yapılan anlaşma bozulmuştur. Anlaşmanın bozulmasının ardından Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Alp Arslan emrindeki komutanlara Anadolu'nun feth edilmesi emrini vermiştir:²⁶ *“Rumlar ile aramızda yapılmış sulh anlaşması bu günden sonra nihayete ermiştir, artık haça tapanların memleketleri istila edilecektir, bundan böyle arslan yavruları olunuz; yeryüzünde gece gündüz kartal gibi uçunuz ve Rumlara artık merhamet göstermeyiniz”*²⁷ Alp Arslan'ın emrine göre: *“fethedip ele geçirdikleri her mülk; kendilerinin evlâd ve ahfâdına (torunlarına) ait olacak ve ondan başka hiç kimse o ülke üzerinde dahl ve tasarrufla bulunamayacaktı.”* Bu emir üzerine komutanlar arasında Anadolu toprakları fethedilmek üzere paylaşılmıştır. Kayseri, Zamantı, Sivas, Develi, Tokat, Niksar ve Amasya bölgesine Emîr Dânişmend

²³ Bu anlaşmanın maddeleri şu şekilde sıralamaktadır; Bizans İmparatoru tahtına iade olunuyor ve kendi fidesi için 100.000 dinar altını, Bizans İmparatorluğu da yıllık 360.000 dinar ödemeyi kabul ediyor; bir asır önce Müslümanlara ait olan Şarkî Anadolu'yu, Antakya, Urfa, Ahlat ve Malazgirt beldelerini Selçuklulara bırakıyor; esirleri geri veriyor; ihtiyaç halinde Sultan'a askeri kuvvet göndermeyi ve kızını da Sultan'ın oğluna vermeyi kabul ediyordu. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2005,s.61.; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 10. Baskı, İstanbul 2008, s. 185; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*,(çev. Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız), Ankara 1992, s.24.

²⁴ Bu Bizans imparatoru hakkında geniş bilgi için bk. *Mikhail Psellos'ın Khronographia'sı*, çev. Işın Demirkent, TTK. Yay., Ankara 1992,s.225-337.

²⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2005,s.63 vd.

²⁶ Cahen, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, (çev. Zeynep Kerman), Türkler, C:6, Ankara 2002, s.203-213.

²⁷ Turan, *a.g.e*, s.64.

gönderilmiştir²⁸. Dânişmend Gazi²⁹, ilk önce Sivas'ı fethederek Dânişmendli Beyliği'nin temellerini atmıştır (1080). Daha sonra Sivas'ı merkez olarak kullanıp maiyyetindeki emirlerle Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Zamantı, Elbistan, Develi ve Çorum'u da fethederek Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliklerinden olan Dânişmendliler Beyliğini kurmuştur³⁰. Bölgede Dânişmendli hâkimiyeti yaklaşık olarak yüz yıl boyunca devam etmiştir. Dânişmend Gazi, bölgede yapmış olduğu fetihlerle beyliğinin sınırlarını kısa sürede genişletmiştir.

Dânişmend Gazi, daha çok Haçlılar ve Rumlarla mücadele halinde olmuştur. Dânişmend Gazi Haçlı Seferleri başlayınca, Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan ile ittifak yapmıştır. Nitekim 1097 yılında I. Kılıç Arslan'ın Haçlılar ile yapmış olduğu mücadelede Dânişmend Gazi, Kılıç Arslan'ın yardımına gitmiştir. Ancak bu ittifaka rağmen Haçlı ordusu durdurulamamış ve I. Haçlı Seferi sonunda Urfa Haçlı Kontluğu (1098), Antakya Prinkepsliği (1098), ve Kudüs Krallığı (1099) olmak üzere üç Haçlı devleti ortaya çıkmıştır³¹.

Dânişmend Gazi, bu mücadelelerin yanında hâkimiyet sahasını genişletmek için, Malatya'yı ele geçirme planları yapmaktadır. Dânişmend Gazi'in bu faaliyetleri karşısında I. Kılıç Arslan, Bizans İmparator'u Alexios Komnenos ile anlaşarak batı sınırını emniyete alıp 1095'te Malatya'yı kuşatmış fakat Haçlıların İznik'i muhasara etmeleri üzerine muhasarayı kaldırarak süratle İznik'e hareket etmiştir. Bu durumdan

²⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, (Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu ve H.Hüseyin Güneş), İstanbul 2014, s.84; Faruk Sümer, Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çeviriler)*, Ankara 1988, s.64.

²⁹ Dânişmend Gazi'nin nesebiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır, bunlardan birisi, Dânişmend Gazi'nin, Bizanslılar ile savaşta ölen meşhur İslam kahramanı Battal Gazi'nin soyundan geldiğidir, bir diğer görüş, Dânişmend Gazi'nin, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın dayısı olduğudur. Ancak, Dânişmend Gazi'nin gerçek adının Taylu olduğu ve Türkler'e öğretmenlik yaptığı bilinmektedir. Dânişmend adını da, yaptığı işe uygun olarak Türkçe, "danışman" danışılan kişi, âlimden geldiği anlaşılmaktadır. Sefer Solmaz, *Dânişmendliler Devleti Ve Kültürel Mirasları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 27-31; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2006, s.253.

³⁰ Kerîmüddin Mahmûd Aksarayî, *Müşâmeret ül-Ahbâr*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK. Yay., Ankara 2000, s.13, 20; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 8.Baskı, Ötüken Yay., İstanbul 2004, s.141 vd; Sefer Solmaz, *Dânişmendliler Devleti Ve Kültürel Mirasları*, Selçuk Üniversitesi Sosyalbilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2001, s. 60; Solmaz, "Dânişmendliler", *Türkler*, C:6, s. 430-451; Dânişmendli Beyliği, Türkiye Selçuklu Devleti ve Diğer İlk Dönem Anadolu Beylikleri ve Selçuklu Hanedanına mensup Diğer Selçuklu Kolları, başlangıçta kuruluş itibariyle, Büyük Selçuklu Devletine tâbi olarak kurulmuş devletler olup Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi bunalıma girmesi sonucunda, başlangıçta Selçuklulara tâbi bu devletler bağımsız olarak birer müstakil devlet haline gelmişlerdir.

³¹ Solmaz, *a.g.t.*, s. 76.

sonra Dânişmend Gazi, 1098 yılında Ermeni Gabriel'in idaresindeki Malatya'yı muhasara etmiştir³². Bu muhasara üç yıl devam etmiştir. Gabriel, Haçlılar'ın Antakya Prensi Bohemod'dan yardım istemiş, Bohemod yardıma gelmiş fakat Emir Dânişmend Malatya önlerinde ani bir baskınla Bohemond'u esir alarak Niksar'a götürmüştür (1100)³³.

1101 yılında Batılı prenslerin idaresindeki üç büyük Haçlı ordusu peş peşe Anadolu'ya girmiştir. Emir Dânişmend bu Haçlı ordularına karşı Türkiye Selçuklu Sultan'ı I. Kılıç Arslan ile birleşmiştir. Lombardlar, Fransızlar ve Almanlardan meydana gelen ilk ordu Ankara, Çankırı, Merzifon yolu ile yönlerini Niksar'a çevirmişlerdir³⁴. Haçlılar'ın yönlerini Niksar'a çevirmelerindeki neden Antakya Haçlı Prensi Bohemond'un Dânişmendler tarafından Niksar'da esir tutulması olup, Haçlı ordusunun da Bohemond'u kurtarmak istemesidir³⁵. Fakat Türkiye Selçuklu Devleti ve Dânişmendli ordularından oluşan güç bu Haçlı ordusunu Merzifon'da müthiş bir yenilgiye uğratmıştır (1101). Haçlıların diğer orduları ise Konya yakınlarında yenilgiye uğratılarak yok edilmiştir³⁶.

Dânişmend Gazi, bu zaferden sonra derhal Malatya üzerine yürümüş 1103'te burayı ele geçirmiştir³⁷. Dânişmend Gazi, Malatya'nın fethinden sonra Niksar'da esir tuttuğu Bohemond'u fidye karşılığında serbest bırakmıştır. I. Kılıç Arslan'ın bu fideden hisse istemesi üzerine iki müttefik arasındaki dostluk bozulmuştur. Kendisine hisse verilmeyen I. Kılıç Arslan 1103 yılında hiddetle Dânişmendliler'in üzerine yürümüş Maraş dolaylarında yapılan savaşta Dânişmendliler'i yenilgiye uğratmıştır. I. Kılıç Arslan'ın bu şekilde Dânişmendli üzerine harekete geçmesinin asıl sebebi, Emir

³² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 165.

³³ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, fi't-Târih, (trc. Abdülkerim Özeydin), C:10, İstanbul 1987, s.248; Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, Ankara 1999, s.342; Süryani Mihail, *Vekayi-nâme*, s.47; Turan, *a.g.e.*, s.166; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2006, s.253.

³⁴ 1101 yılı Haçlı seferlerinde Haçlıların izledikleri yollarla ilgili geniş bilgi için bk. Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri Ordularının Anadolu'da Takip Ettikleri Yollar Hakkında", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (İstanbul 23-25 Haziran 1997)* TTK. Yay., Ankara 1999.

³⁵ Solmaz, *a.g.t.*, s. 77.

³⁶ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, C:I, Ankara 2013, s. 11.

³⁷ Abûl Farac, s. 442; Merçil, *a.g.e.*, s.254.

Dânişmend'in Malatya'yı ele geçirmesi olarak görülmektedir³⁸. Bu yenilgiden birkaç yıl sonra Emir Dânişmend 1105 yılında ölmüştür³⁹.

Dânişmend Gazi'den sonra yerine oğlu Emir Gazi geçmiştir. Fakat bu sırada Dânişmendli Beyliği'nde hükümdar değişikliği dolayısıyla hanedan mensupları arasında taht mücadeleleri ortaya çıkmıştır. Bu durumdan yararlanmak isteyen I. Kılıç Arslan 2 Eylül 1105 tarihinde Malatya'yı ele geçirmiştir. Anadolu'da hâkimiyet Türkiye Selçuklu Devleti'ne geçmiş ancak bu durum I. Kılıç Arslan'ın ölümüne (1107) kadar devam etmiştir. I. Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine bu kez Türkiye Selçuklu Devleti'nde taht mücadeleleri başlamıştır. Emir Gazi, bu süreçte damadı da olan Sultan Mesud'u desteklemiş ve onun tahta oturmasına yardımcı olmuştur. Emir Gazi kısa sürede Dânişmendliler'i Anadolu'nun en kudretli gücü haline getirmiştir. Bunda en büyük etken şüphesiz Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın genç yaşta ani ölümü etkili olmuştur⁴⁰.

Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra, karısı Ayşe Hatun ile küçük oğlu Tuğrul Arslan'ın hâkimiyeti altında bulunan Malatya, bir süre sonra Kılıç Arslan'ın diğer oğlu Melikşah (Şahinşah)'ın kontrolü altına geçmiştir. Bundan sonra ise Ayşe Hatun ile evlenen Artuklu Belek Gazi Malatya'ya hâkim olmuştur. Dânişmendliler Belek Gazi'nin ölümüne kadar Malatya üzerindeki emellerinden vazgeçmişlerdir. Belek Gazi'nin ölümüyle birlikte Emir Gazi beklediği fırsatı bulmuş, damadı Selçuklu Sultanı I. Mesud ile ittifak yapmış ve büyük bir ordu ile şehri kuşatmıştır. Fakat kuşatma kısa süreli olduğu için bir sonuç alınamamıştır. Emir Gazi, oğlu Muhammed'i ve büyük bir orduyu Malatya'ya giriş çıkışları kontrol altında tutması için burada bırakmıştır. Kuşatma altında bulunan şehirde büyük bir kıtlık başlamıştır⁴¹. Sonuç olarak 10 Aralık 1124 tarihinde Ayşe Hatun ile oğlu Tuğrul Arslan şehirden çıkararak Malatya'yı Dânişmendliler'e teslim etmiştir⁴².

Emir Gazi, Malatya'dan sonra Kayseri ve Ankara'yı da hâkimiyeti altına almıştır. Böylece Sultan Mesud'un kontrolü dışındaki bölgeler hariç Anadolu'nun

³⁸ Turan, *a.g.e.*, s. 170-174; Merçil, *a.g.e.*, s.254.

³⁹ Solmaz, *a.g.t.*, s. 106.

⁴⁰ Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara 2003, s.36.

⁴¹ Ebu'l-Farac Tarihi, s. C:2, s.359.

⁴² Urfalı Mateos, s. 282. Burada Kılıç Arslan'ın karısı olarak geçmektedir.

büyük bir bölümünün kontrolü Dânişmendliler'in eline geçmiştir. Emir Gazi, 1129 yılında Karadeniz sahillerindeki Bizans kumandanı Cassianos'un idaresindeki bazı yerleri de ele geçirmiştir⁴³.

Emir Gazi, 1130 yılında Ermeni Prensi I. Leon'un yardım istemesi üzerine Çukurova'ya girip Antakya Prinkepsi II. Bohemond'u mağlup etti. Emir Gazi, çıktığı Çukurova Seferi sonunda Ermeni hâkimi I. Leon, yıllık haraç vermeyi kabul etmiştir.

Emir Gazi, hükümdarlığı döneminde bir taraftan da Haçlılar'a karşı mücadele etmiştir. Urfa Haçlı Kontu Joscelin de Courtenay, Diyarbakır dolaylarına akınlar yaparak (1129) köyleri yağmalamış ve Resülayn'ı ele geçirerek birçok kişiyi esir almış ve birçoğunu da öldürmüştür. Bunun üzerine Emir Gazi doğu seferine çıkarak Urfa Haçlı Kontluğu topraklarına girmiştir. Emir Gazi, Bizanslılar, Haçlılar ve Ermenilere karşı elde ettiği zaferleriyle Türk-İslam dünyasında büyük bir şöhret ve hürmet kazanmıştır.

Emir Gazi'nin ölümünden sonra Dânişmendliler'in başına Melik Muhammed geçmiştir (1134). Muhammed'in tahta geçmesiyle birlikte kardeşleri Aynüddeve ve Yağan isyan etti. Melik Muhammed hükümdarlığının ilk yıllarında bir yandan kardeşleriyle bir yandan da Bizans saldırılarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır⁴⁴.

Melik Muhammed, 1135'de Yağan'ı öldürmüş fakat diğer kardeşi Aynüddeve onun elinden kurtularak Malatya'ya kaçmayı başarmıştır. Selçuklu Sultanı I. Mesud, bu durumdan istifade ederek Dânişmendli üzerinde kontrolü sağlamaya başlamıştır. Aynı şekilde Bizans imparatoru da bu durumdan yararlanmak istemiştir. Bu durumda Sultan Mesud ile İmparator Ioannes ittifak yaparak Çankırı'ya taarruz etmiştir. Zor durumda olan Melik Muhammed çareyi Sultan Mesud'un Bizans ile olan ittifakını bozmakta bulmuştur⁴⁵.

Melik Muhammed de babası gibi Haçlılar ve Ermenilere karşı mücadele etmiştir. Bizans İmparator'u II. Ioannes artan Dânişmendli baskısı karşısında harekete geçmiş ve

⁴³ Solmaz, *a.g.t.*, s. 138.

⁴⁴ Kesik, *a.g.e.*, s. 42-43.

⁴⁵ Solmaz, *a.g.t.*, s. 154.

önemli bir gaza üssü olan Niksar'a yürümüş ve 1140 yılı başında burayı muhasara etmiştir. Ancak Dânişmendli ordusu bu muhasarayı neticesiz bırakmıştır⁴⁶.

Melik Muhammed'in ölümünden sonra Dânişmendli Beyliği'nin temelleri taht mücadeleleri neticesinde sarsılırken Anadolu'da üstünlük tekrar Türkiye Selçuklu Devleti'ne geçmiştir.

Melik Muhammed'in, Zünnûn, İbrahim ve Yunus adında üç oğlu vardı. Melik Muhammed bunlardan Zünnûn'u veliaht tayin etmiştir. Fakat Sivas Meliki olan Nizameddin Yağıbasan, Melik Muhammed'in dul kalan karısı ile evlenerek kendisini burada hükümdar ilan etmiştir. Zünnûn, Kayseri'yi, Aynüddeve ise Elbistan ve Malatya'yı ele geçirerek hükümdarlıklarını ilan etmişlerdir. Bunun neticesinde Dânişmendli Beyliği üç kola ayrılmış oldu.

Melik Muhammed tarafından veliaht olarak tayin olunan Zünnûn'un iki hükümdarlık dönemi vardır. Birincisi 1143 ikincisi ise 1172-1175 yıllarıdır⁴⁷. Zünnûn Kayseri'ye hâkim olmasıyla hükümdarlık dönemi başlamıştır. Zünnûn, Yağıbasan ve Aynüddeve'ye karşı Selçuklular'ın hâkimiyetini kabul etmiş ve Kayseri'de hayatını sürdürmüştür.

Yağıbasan, Sultan Mesud'un ölümü (1155) üzerine, Zünnûn'un hâkimiyetindeki Kayseri'ye saldırarak burayı tahrip etmiştir. Bunun üzerine II. Kılıç Arslan 1169 yılında Dânişmendliler'e karşı saldırıya geçerek Kayseri ve Zamanti'yı ele geçirerek Dânişmendlilerin Kayseri koluna son vermiştir.

Melik Muhammed'in ölümü üzerine Sultan Mesud, Dânişmedlilere kaptırdığı Anadolu hâkimiyetini tekrar ele geçirmek istemiştir. Bunun içinde Aynüddeve ile ittifak yapan Yağıbasan'ın üzerine yürüdü, Sultan Mesud'un karşısında tutunamayan Yağıbasan Sivas'tan çekilmiştir. Sultan Mesud Sivası ele geçirerek tahrip etmiştir⁴⁸.

Sultan Mesud'un Dânişmendliler'e karşı izlemiş olduğu siyaseti Yağıbasan ve Aynüddeve'nin önce kendi aralarında sonrada Bizans ile ittifak yapmalarına yol açmıştır.

⁴⁶ Turan, *a.g.e.*, s. 202.

⁴⁷ Solmaz, *a.g.t.*, s. 173.

⁴⁸ Sefer Solmaz, "Dânişmendliler", *Türkler*, C:6, Ankara 2002, s.436.

Yağıbasan, Aynüddeve'nin ölümü (1152) üzerine onun yerine geçen oğlu Zülkarneyn'e Sultan Mesud'a karşı ittifak teklifinde bulundu. Bunu haber alan Sultan Mesud, Yağıbasan üzerine hareket etmiştir. Yağıbasan, Zülkarneyn ile yapmış olduğu anlaşmayı bozarak Sultan Mesud'a itaat etmiştir. Zülkarneyn de Sultan Mesud karşısında tutunamayarak ona itaat etmiştir. Zünnûn ise daha önce Sultan Mesud'a zaten itaat etmişti, böylece Sultan Mesud bütün Dânişmendlileri Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi hale getirmiştir⁴⁹. Yağıbasan'ı itaat altına alan Sultan Mesud, kızını onunla evlendirerek aralarında yeni bir akrabalık ilişkisi kurmuştur. Bu sırada Türk topraklarına saldıran Kilikya Ermenileri'ne karşı ittifak kurarak birlikte sefere çıkmışlardır (1153)⁵⁰.

1155 yılında Sultan Mesud'un ölümü üzerine Türkiye Selçuklu Devleti'nde tahta II. Kılıç Arslan çıkmıştır. Fakat kardeşleri Şahinşah ve Devlet onun hükümdarlığını kabul etmeyerek ona karşı mücadeleye başlamışlardı. Bu karışıklıktan yararlanan Yağıbasan, Kayseri'ye saldırarak burayı tahrip etmiştir. II. Kılıç Arslan, Yağıbasan'ın üzerine yürümüş fakat araya din adamları girerek olası bir savaşın önüne geçmişlerdir. İki ay sonra tekrar harekete geçen Yağıbasan, Elbistan'ı ele geçirerek buradaki Hıristiyan halktan kalabalık bir grubu esir alarak yanında götürmüştü. Fakat II. Kılıç Arslan'ın harekete geçtiğini öğrenince yanında götürdüğü esirleri Sivas'ta serbest bırakarak geri dönmüştür. Yine iki taraf Aksaray'da karşı karşıya gelmişlerse de yine araya din adamlarının girmesiyle savaş engellenmiştir⁵¹.

Yağıbasan bir süre sonra II. Kılıç Arslan ile nikâhlanan İzzeddin Saltuk'un kızını kaçırmak için Zünnûn ile evlendirmesi, II. Kılıç Arslan ile bir kez daha karşı karşıya gelmesine sebep oldu. II. Kılıç Arslan, Yağıbasan üzerine yürüdü fakat Yağıbasan Bizans'ın da yardımı ile II. Kılıç Arslan'ı yenilgiye uğratmıştır⁵².

Bu dönemde Yağıbasan Bizans'ın içinde bulunduğu kötü durumdan yararlanarak Orta Karadeniz Bölgesi'ne sefere çıkmış (1151) Bafra ve Ünye'yi ele geçirmiştir.

Yağıbasan, tüm bu siyasi hadiselerin yanında imar faaliyetleriyle de meşgul olmuş, Sivas ve Niksar'da imarethaneler ve medreseler yaptırmıştır. Yağıbasan

⁴⁹ Solmaz, *a.g.m.*, s. 436.

⁵⁰ Solmaz, *a.g.m.*, s. 436

⁵¹ Solmaz, *a.g.m.*, s.436.

⁵² İbnü'l- Esîr, C:11, s. 317; Solmaz, *a.g.t.*, s. 182; Merçil, *a.g.e.*, s. 258.

Dânişmendlilerin bölünme döneminde en önemli ve kudretli hükümdarlardan birisi olmuştur.

Yağıbasan'ın ölümünün ardından küçük yaşta dört oğlu kalmıştır. Yağıbasan'ın karısı, Yağıbasan'ın yeğeni İbrahim'in 16 yaşında olan oğlu İsmail ile evlenerek onu hükümdar ilan etmiştir. Fakat diğer Dânişmendli veliahtları buna karşı çıkararak taht mücadelelerine başlamışlardır. Dânişmendli'deki bu karışıklıktan yararlanan II. Kılıç Arslan önce Kayseri'de bulunan Zünnûn'u destekler görünerek Elbistan bölgesine, Tohma vadisine, Darende ve Gedük bölgelerine hâkim olmuştur (1165). Kısa süre sonra II. Kılıç Arslan Zünnûn'un üzerine yürüyerek Kayseri ve Zamantı'yı zaptetmiştir (1169). Zünnûn, Halep hükümdarı Atabey Nureddin Mahmud'a sığınmıştır⁵³.

Sivas'ta şiddetli kıtlık sonucu halk ayaklanmış ve Dânişmendli hükümdarı İsmail ve eşini öldürmüştür (1172). II. Kılıç Arslan daha sonra, 1175 yılında harekete geçerek Dânişmendliler'e ait Sivas, Tokat, Niksar ve Amasya şehirlerini ele geçirmiştir⁵⁴. Bunun üzerine Zünnûn Bizans imparatoruna sığınmış fakat daha sonra II. Kılıç Arslan bir fırsatını bularak Zünnûn'u zehirletmiştir⁵⁵.

Zülkarneyn'in ölümünün ardından oğlu Nasıreddin Muhammed, Malatya kolunun hükümdarı olmuştur. Fakat memleketi iyi yönetemediği gibi sefahat içinde bir yaşam sürmekteydi. Bu durumda da halka ağır bir baskı uygulamaktaydı. Daha sonra da şehirden uzaklaşmıştır. Muhammed'in yerine 1170'de kardeşi Kasım emirliğe getirilmiştir. Kasım ile birlikte sükûnet ve asayiş sağlanmıştır.

Kasım'ın ölümü üzerine kardeşi Efridun hükümdar ilan edildi. Bu arada II. Kılıç Arslan Malatya emirliğinin zayıflamasını fırsat bilerek şehri muhasara etti (1171). Fakat Nureddin Mahmud'un müdahale etme ihtimaline karşı muhasarayı kaldırarak çekilmek zorunda kaldı. Nureddin Mahmud'un ölümü (1174) üzerine, Muhammed, Artuklular'ın teşvikiyle 15 Şubat 1175'te Efridun'u öldürerek tekrar Malatya emirliğini ele geçirmiştir. Ancak 1178 yılında II. Kılıç Arslan Malatya'yı muhasara ederek şehri ele

⁵³ Merçil, *a.g.e.*, s.258.

⁵⁴ Solmaz, *a.g.t.*, s. 191.

⁵⁵ Sefer Solmaz, Zünnûn'un ölümüyle ilgili iki rivayet olduğunu bildirmekte olup birinci rivayetin bizimde yukarıda belirttiğimiz gibi zehirlenmiş olduğudur ancak Sefer Solmaz bu rivayetin doğru olmayacağını söylemektedir. İkinci rivayet ise, II. Kılıç Arslan'ın Niksar'ı ele geçirmesi üzerine O'nun Niksar'a gittiğini ve orada vefat ettiğini ifade etmektedir; Solmaz, *a.g.t.*, s. 193. Sefer Solmaz'ın da ifade ettiği ikinci rivayet Aksârâyî'de geçmektedir; *Müsâmeretü'l-Ahbar*, s. 23.

geçirmiş ve Dânişmendliler'in buradaki koluna da son vererek Anadolu birliğini sağlamıştır⁵⁶.

Dânişmendliler döneminde özellikle Niksar ve Tokat oldukça önemli bir yere sahip olmuşlardır. Dânişmendliler Beyliği bu bölgede sadece Bizans İmparatorluğu ve Haçlılarla mücadele etmemiş, zaman zaman Mengücekliler ve Artuklular gibi diğer Türk beylikleri ile Antakya Prinkepsliği ve Kilikya Ermeni Krallığı ile de mücadele etmiştir. Aynı zamanda da kuruluşu, Dânişmenlilerle aynı tarihlere tesadüf eden Türkiye Selçuklu Devleti ile de mücadele içerisinde zaman zaman da ittifak içerisinde olmuştur. Anadolu'da bu iki devlet arasındaki mücadele hâkimiyet mücadelesine dönmüş ve Dânişmendliler, zaman zaman Türkiye Selçuklu Devletine karşı bir üstünlük kurmuştur. Dânişmendliler'in tüm bu mücadeleleri ve faaliyetleri içerisinde Tokat ve Niksar önemli birer hareket üssü ve beyliğin en önemli merkezleri haline gelmiştir. Bu dönemde Niksar Dânişmenli Beyliği'nin başkentliğini de yapmıştır. Bu dönemde Tokat ve çevresinde çok sayıda imar faaliyetleri olmuştur. Bu imar faaliyetlerine ilgili bölümde geniş bir şekilde yer verilecektir.

Zaman içerisinde Anadolu'da kurulan beylikler arasında en güçlü ve en kudretlilerinden biri olan Dânişmendli Beyliği, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde önemli hizmetlerde bulunmuştur⁵⁷. Dânişmenli Beyliği'nin en kudretli hükümdarları Dânişmend Gâzi, Emir Gâzi ve Emir Muhammed olmuştur.

Dânişmendli Beyliği'nin kurucusu olan Dânişmend Gazi, ilme büyük önem vermiş ve ilim adamlarını himaye etmiş ve bunun neticesi olarak Tokat ve çevresi ilimi ve kültürel açıdan gelişme sağlamıştır. Dânişmend Gazi'den sonra beyliğin başına geçen hükümdarların da kültürel faaliyetlere önem vermesi sonucunda Tokat ve çevresinin hızlı bir şekilde İslamlaşmasını sağlamışlardır⁵⁸. Anadolu'daki ilk ilmî ve fikrî faaliyetler Dânişmendliler zamanında Dânişmendiye İli denilen idarî bölgede

⁵⁶ Merçil, a.g.e., s.260; Turan, a.g.e., 258;Solmaz, a.g.m., s. 441.

⁵⁷ Mehmet Şeker, "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi", *Türkler*, C:6, Ankara 2002, s.273; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 2000, s.96.

⁵⁸ Mikâil Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmî ve Fikri Faaliyetler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 33.

başlamıştır⁵⁹. Bunun sonucu olarak daha sonraki bölümlerde ele alacağımız üzere Anadolu'nun ilk medreseleri Tokat şehrinde kurulmuştur.



⁵⁹ Bayram, “Dânişmend Oğulları'nın Dinî ve Millî Siyaseti”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.18, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay. Konya 2005 s.131-147.

1.2. Türkiye Selçuklu Devleti Hâkimiyetinde Tokat

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk sultanı, Arslan Yabgu'nun torunu ve Kutalmış'ın oğlu Süleyman Şah'tır⁶⁰. Tuğrul Bey'e karşı taht mücadelesi veren Kutalmış, Tuğrul Bey'in ölümü üzerine hükümdarlığını ilan etmiş fakat Alp Arslan'la yapılan savaşta ölmüştür (1064). Kutalmış'ın ölümü sonrasında Süleyman Şah ve kardeşleri Anadolu'ya gelmişler ve burada fetihlerde bulunmuşlardır⁶¹. Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişiyle ilgili iki farklı rivayet vardır; birincisi, Süleyman Şah, ağabeyi Mansur ile birlikte Malazgirt Savaşı'na katılmış, savaşta başarısı dolayısıyla Sultan Alp Arslan Anadolu'yu kendisine ikta olarak vermiştir, ikincisine göre ise, Süleyman Şah'ın babası Kutalmış, Alp Arslan'a karşı isyan edince öldürülmüş, Alp Arslan, Kutalmış'ın oğullarının da ileride isyan etmelerinden çekindiği için onlarında öldürülmesini emretmiştir. Fakat Alp Arslan'ın veziri, Nizamü'l-Mülk, *“hanedana mensup kişilerin öldürülmesi uğursuzluk getirir, onları Anadolu'nun fethi ile görevlendirelim, böylece hem merkezden uzaklaşmış olurlar hem de fetih yaparak devlete hizmet ederler, ya da şehit olurlar”* deyip Alp Arslan'ı öldürülmemeleri konusunda ikna etmiştir. Süleyman Şah Anadolu'ya geldiğinde Anadolu topraklarının bir kısmı Malazgirt Savaşı'ndan sonra Sultan Alp Arslan'ın emriyle Türk komutanlar tarafından fethedilmiş ve Türk Beylikleri kurulmuştu⁶². Daha öncede belirttiğimiz üzere bu beyliklerden birisi ve en büyüğü zamanla Anadolu'ya hâkim olacak Danişmendli Beyliği'dir. Zira Malazgirt Zaferi'nden sonra Kayseri, Zamantı, Sivas, Tokat, Niksar ve Amasya bölgeleri Dânişmend Gazi'ye verilmişti. Dânişmend Gazi'de ilk olarak Sivas'ı (1071) fethederek Beyliğin ilk temellerini atmış daha sonrada kendisine verilen diğer yerleri feth ederek Dânişmendli Beyliğini kurmuştur.

⁶⁰ Turan, *a.g.e.*, s.75; Erdoğan Merçil, “Türkiye Selçukluları”, *Türkler*, C:6, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002, s.503-528; Mustafa Keskin, “Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu”, *Türkler*, C:6, Ankara 2002,s.529-536.

⁶¹ Nejat Kaymaz, *Malazgirt Savaşı ile Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesine Dair*, TTK. Yay., Ankara 1972, s.158-168.

⁶² Anadolu'nun Fethiyle ilgili geniş bilgi için bk., Mükrimin Halil Yinanç, “Anadolu'nun Fethi”, *Türkler*, C:6, Ankara 2002,s.194-202.

Süleyman Şah ve kardeşi Mansur bir süre Suriye ve Güney Doğu Anadolu'da fetihlerde bulunmuş daha sonrada Konya'yı Bizanslılardan almıştır⁶³. Süleyman Şah'ın fetihleri kısa sürede İznik'e kadar dayanmış ve 1075'te İznik'i fethederek⁶⁴ Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuş ve burayı da devletin başkenti yapmıştır⁶⁵. Sivas, Tokat, Amasya bölgesinde kurulmuş olan Dânişmendli Beyliği'nin kurucusu Dânişmend Gazi'nin dayısı olduğu kaynaklarda geçmektedir⁶⁶. Tokat Şehri ve çevresi daha sonraları iki devlet arasında bir hâkimiyet alanı olmuştur.

Süleyman Şah'ın Suriye seferinde ölümünden sonra, Türkiye Selçuklu tahtına I. Kılıç Arslan'ın⁶⁷ geçmesine kadar Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetimi İznik'te naip olarak bulunan Ebu'l Kasım'ın elinde olmuştur. Zira Süleyman Şah sefere çıkarken Ebu'l Kasım'ı İznik'te bırakarak devletin idaresini ona vermişti. Ebu'l Kasım, Marmara sahillerinde fetihlerde bulunmuş, Kios (Gemlik) şehrini feth ederek burada gemiler yaptırmaya başlamıştır. Bizans imparatoru bu durum karşısında derhal harekete geçerek Kios'u tekrar ele geçirmiş, Ebu'l Kasım ise İznik'e çekilmek zorunda kalmıştır.

Emir Porsuk idaresinde Anadolu'ya gönderilen Büyük Selçuklu ordusu, Ebu'l Kasım'ı Bizans ile ittifak yapmak zorunda bırakmıştır. Porsuk İznik'e kadar gelerek burayı muhasara etse de Bizans'tan gelen yardım sonucunda buradan çekilmek zorunda kalmıştır⁶⁸. Emir Porsuk'un başarısızlığı üzerine Sultan Melikşah bu defa Urfa valisi Emir Bozan'ı Ebu'l Kasım üzerine göndermiştir. Fakat Bozan da başarılı olamayarak geri çekilmiştir.

⁶³ Turan, *a.g.e.*, s.84; Süleyman Şah ve kardeşi Mansur'un fetihleri ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleyman Şah*, TTK. Yay., Ankara 1990.

⁶⁴ Turan, *a.g.e.*, s.92.

⁶⁵ Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler şu şekildedir: Birincisi, devletin 1073 tarihinde kurulduğu iddiasıdır ve iddia Mehmet Altay Köymen'e ait olup devletin 1077 ve 1092 tarihlerinde iki defa daha kurulduğunu söylemektedir. İkincisi, devletin 1075'te kurulduğu görüşüdür ve bu görüş Osman Turan'a aittir. Üçüncüsü, devletin 1077'de kurulduğu görüşüdür ve bu görüşte Mükremin Halil Yınanç'a aittir. Dördüncüsü, devletin 1080'de kurulduğu görüşü olup bu görüş Zeki Velidi Togan'a aittir. Beşincisi, devletin 1081 tarihinde kurulduğu görüşüdür. Bu görüş ise Fransız oryantalisti J. Laurent'e aittir. Altıncı görüş ise İbrahim Kafesoğlu'na ait olup devletin 1092'de kurulduğunu bildirmektedir. Geniş bilgi için bk., İbrahim Kafesoğlu, *Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu*, Tarih Enstitüsü Dergisi S. 10, s. 1-29, İstanbul 1981.

⁶⁶ Turan, *a.g.e.*, s.96.

⁶⁷ Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah, Süleyman Şah'ın oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan (Davud)'ı, Büyük Selçuklu Devletine karşı bir tehdit oluşturmamaları için yanında götürmüş ve ölümüne kadar yanından ayırmamış bundan dolayı da Türkiye Selçuklu Devleti tahtı altı yıl (1086-1092) boş kalmıştır. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2005, s.126.

⁶⁸ Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s. 12-13.

Bizans imparatoruna güvenemeyeceğini anlayan Ebu'l Kasım Sultan Melikşah ile görüşmek üzere İsfahan'a gitmiş fakat Sultan Melikşah tarafından huzura kabul edilmemiş ve dönüşte de öldürülmüştür.

Bu sıralarda da Melikşah ölmüş, İsfahan'da hapis olan Süleyman Şah'ın oğulları kaçarak Anadolu'ya gelmişlerdir. İznik'e geldiklerinde halk tarafından sevinçle karşılanmışlar ve I. Kılıç Arslan tahta çıkmıştır⁶⁹.

I. Kılıç Arslan, İznik'te tahta çıktığında Türkiye Selçuklu Devleti, İznik ve çevresinde kalan bölgeye hâkimdi. Diğer yerler Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Bizans İmparatorluğu ve Büyük Selçuklu Devleti tarafından geri alınmış, Sivas, Amasya, Niksar, Tokat ve çevresi Dânişmendlilerin, Ereğli, Aksaray ve çevresi Mengüceklilerin, Erzurum ve çevresi Artukluların, Elbistan ve Maraş bölgesi Buldacı Bey'in, Harput ve çevresi de Çubuk Bey tarafından kurulan Türk beyliklerinin hâkimiyetleri altında bulunuyordu⁷⁰.

I. Kılıç Arslan ilk olarak İzmir'de hüküm süren Çaka Bey'in kızı ile evlenerek onunla ilişkiler kurmuş fakat İmparator Aleksios'un iki hükümdarın arasını açması sonucu Kılıç Arslan, Çaka Bey'i kendisi için bir tehdit olarak görmüş ve onu ortadan kaldırmıştır⁷¹.

I. Kılıç Arslan, hükümdarlığı boyunca en büyük mücadeleyi Haçlılar'a karşı vermiştir. İlk Haçlı ordusu, keşiş Piyer Lermite'in idaresinde toplanmış Fransız, Alman, İtalyan ve çeşitli ırklardan toplanmış, disiplinsiz birliklerden oluşmaktaydı. 1 Ağustos 1096'da İstanbul'a ulaşan bu ordu, Anadolu yakasına geçerek Kibotos karargâhına yerleşmişler⁷² ve böylece Haçlılar Türkiye Selçuklu Devleti sınırına ulaşmışlardır. Haçlılar yol boyunca istila ve yağma yaparak ilerliyorlardı. 6000 kişilik Alman-İtalyan birliği reisleri Rinaldo'nun idaresinde İznik civarındaki Kserigordon kalesine kadar gelmişler ve burayı ele geçirmişlerdi. Kılıç Arslan bu duruma müdahale etmek üzere Emir Muhammed'i büyük bir kuvvetle bunların üzerine göndermiş, Emir Muhammed'de kaleyi geri almıştır. Bunun intikamını almak isteyen Haçlılar İznik

⁶⁹ İbn Bibî, s. 12.

⁷⁰ Kesik, *a.g.e.*, s.5.

⁷¹ İbn Bibî, s. 12.

⁷² Demirkent, *a.g.e.*, s. 21.

üzerine harekete geçmişler ancak Drakon denilen yerde Türkler tarafından pusuya düşürülerek imha edilmişlerdir (21 Ekim 1096)⁷³.

I. Kılıç Arslan, bu zaferden sonra Malatya'yı kuşatmış fakat Haçlıların İznik'i kuşatmalarının neticesinde kuşatmayı kaldırarak İznik'e hareket etmiştir. İznik'e ulaştığında Haçlılar şehri kuşatmışlardı. Kendisinden sayıca üstün olan Haçlılar'a karşı başarılı olamayınca kaledeki Türkler Bizans ile anlaşarak şehri onlara teslim etmiştir (19 Haziran 1097). Bundan sonra Kılıç Arslan Konya'ya çekilerek burasını başkent yapmıştır⁷⁴.

I. Kılıç Arslan Haçlılar'a karşı mücadele için Dânişmendliler ile ittifak yapmıştı. Bu arada daha önce de söylediğimiz gibi Dânişmend Gazi, Malatya'yı kuşatmış ve kuşatma sırasında yardıma gelen Bohemond'u esir alarak Niksar'a götürmüştü⁷⁵. Bu olay Türkler açısından ne kadar sevinç ve heyecan uyandırmışsa, Haçlılar açısından o kadar üzüntüye sebep olmuştur.

Bu olaylar üzerine 1101 yılında Anadolu'ya yeni Haçlı orduları gelmeye başlamış ve Anadolu'ya üç ayrı Haçlı ordusu gelmiştir. Bu ordulardan ilki Bohemond'u esaretten kurtarmak ve Orta-Anadolu'daki yerleri ele geçirmek amacıyla Niksar'a doğru harekete geçmiştir. Ancak yol boyunca Türklerin ani baskınlarına uğrayarak 5 Ağustos 1101 tarihinde Merzifon yakınlarında ağır bir mağlubiyete uğratılmış ve Haçlıların tamamına yakını imha edilmiştir⁷⁶. Anadolu'ya gelen ikinci Haçlı ordusunun tamamına yakınında Konya yakınlarında yapılan savaşta imha edilmiştir. Üçüncü Haçlı ordusu ise Ereğli yakınlarında yapılan savaşta (5 Eylül 1101) imha edilmiş, böylece Antakya'ya sadece reisler ve savaş döküntüleri ulaşabilmiştir⁷⁷.

Haçlılar karşısında başarılı olan Selçuklu-Dânişmendli ittifakı, Gümüştekin Gazi'nin Bohemond'u serbest bırakma karşılığında aldığı fidyeden Kılıç Arslan'a pay vermemesi sonucunda bozulmuştur. Bu arada Gümüştekin Malatya'yı da feth etmişti (1102). Ancak ittifakın bozulmasının asıl nedeni Gümüştekin'in Malatya'yı fethetmesi

⁷³ Turan, *a.g.e.*, s.131. Demirkent, *a.g.e.*, s.22-23.

⁷⁴ İbn Bibî, *a.g.e.*, s.5.

⁷⁵ Urfalı Mateos, s. 205.

⁷⁶ Demirkent, *a.g.e.*, s.40-41-42; Turan, *a.g.e.*, s.168-169.

⁷⁷ 1101 yılında Haçlılara karşı kazanılan başarılar, Türk Milletinin Anadolu'daki varlığı ve geleceği bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Bu başarılar artık Anadolu'nun kesin bir Türk yurdu olduğunun kanıtı olmuştur.

olarak gösterilmektedir. Zira Kılıç Arslan daha önce Malatya'yı kuşatmış fakat Haçlılar'ın İznik'i kuşatması sonucunda kuşatmayı kaldırarak geri çekilmişti⁷⁸. Bu nedenlerden dolayı Kılıç Arslan Danişmendliler'in üzerine şiddetle giderek Dânişmendlileri Maraş yakınlarında ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Gümüştekin'in ölümü üzerine Kılıç Arslan Malatya'yı bir kez daha kuşatarak Türkiye Selçuklu hâkimiyetine almıştır (1105-6).

Kılıç Arslan, Musul'a hâkim olmak için sefere çıkar fakat Türkiye Selçuklu Devleti, Emir Çavlı karşısında ilk olarak üstün olsa da daha sonra bu üstünlüğünü kaybetmesi üzerine Kılıç Arslan Habur nehrine atıyla birlikte karşı geçmek için girmiş fakat üzerindeki zırhın ağırlığı dolayısıyla boğularak ölmüştür (1107).

Kahramanlıklarla dolu bir hayat geçiren ve genç yaşta ölen I. Kılıç Arslan⁷⁹ hükümdarlığı zamanında Bizans İmparatorluğu, Haçlılar ve zaman zaman Dânişmendliler ile mücadele etmiş ve doğuda da fetihlerde bulunmuştur. Ülkesini Anadolu'nun en büyük gücü haline getirmeye çalışmıştır.

I. Kılıç Arslan'ın ölümünden (1107) sonra, Konya'da tahta Kılıç Arslan'ın en büyük oğlu Melikşah (Şahinşah), oturmuştur. Fakat kardeşler arasındaki taht mücadelelerinde, Dânişmendli Beyliği'nin başında bulunan Emîr Gazi (1105-1134), Türkiye Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklıktan yararlanarak Dânişmendli Beyliği'nin hâkimiyet alanını genişletmeye çalışmıştır. Emir Gazi I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Kılıç Arslan'ın oğulları arasından aynı zamanda da damadı olan Sultan Mesud'u desteklemiş⁸⁰ ve onun tahta çıkmasını sağlamıştır⁸¹. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere bu tarihlerde Dânişmendli Beyliği Anadolu'nun en güçlü siyasi teşekkülü durumuna gelmiştir. Dânişmedliler, Emîr Gazi ve onun oğlu Muhammed döneminde Anadolu'nun en önemli siyasi gücü haline gelmiştir⁸². Sultan Mesud bu

⁷⁸ Demirkent, *a.g.e.*, s.50-52.

⁷⁹ Kılıç Arslan hakkında geniş bilgi için bk. Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK. Yay., Ankara 1996.

⁸⁰ I. Mesud Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti ile Dânişmendli Beyliği İlişkileri detaylı bilgi için bk. Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK. Yay., Ankara 2003.

⁸¹ *Abû'l-Farac Tarihi*, C:2, s.349-350; Kesik, *a.g.e.*, s. 32-33; Merçil, *a.g.e.*, s.119; Turan, *a.g.e.*, s.185-186.

⁸² Daha öncede belirtildiği üzere Dânişmendli Beyliği başlangıçta Büyük Selçuklu Devletine tâbi olarak kurulmuş ancak daha sonra Büyük Selçuklu Devleti içerisinde baş gösteren iç karışıklıklar sebebiyle müstakil bir devlet olarak hareket etmiştir.

durumda Emir Gazi'nin nüfuzu altında bulunmaktaydı. Bunu fırsata çevirmek isteyen Emir Gazi, Sultan Mesud ile bir ittifak yaparak Malatya'yı geri almak için harekete geçti fakat Malatya'nın alınması okadar kolay olmadı. Malatya'nın geri alınması uzun muhasaralar sonucunda tekrar gerçekleşmiştir. Daha önce söylediğimiz gibi I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Emir Gazi beyliğini Anadolu'nun en büyük gücü haline getirmişti. Fakat onun ölümünden sonra çıkan taht mücadeleleri neticesinde Sultan Mesud Anadolu'daki siyasi gücü tekrar Türkiye Selçuklu Devleti'nin eline geçirmeye başlamıştır. Sultan Mesud Dânişmendli Beyliğindeki bu karışıklıktan yaralanarak Malatya'yı kuşatmıştır (17 Haziran 1143)⁸³. Fakat üç ay süren muhasara sonucunda muhasarayı kaldırmıştır. Sultan Mesud, 1444 yılında tekrar Malatya'yı kuşatmış fakat Bizans İmparator'u Manuel Komnenos'un büyük bir ordu ile Selçuklu topraklarına doğru harekete geçtiğini haber alınca kuşatmayı kaldırarak geri dönmüştür⁸⁴. Bizans ordusu Konya önlerinde mağlubiyete uğratılmıştır (1146). 1152 yılında Malatya meliki Aynüddeve ölünce yerine Zülkarneyn geçmiştir. Yağıbasan Aynüddeve'yi Sultan Mesud'a karşı ittifak yapmaya zorlaması üzerine Sultan Mesud 24 Temmuz 1152'de bir kez daha kuşattı ve Aynüddeve sultan Mesud'un huzuruna çıkararak Sultana bağlılığını bildirmiş ve sultan Mesud'da Malatya'nın idaresini tekrar ona vermiştir⁸⁵. Malatya'nın da Selçuklular'a tâbi olmasından sonra Türkiye Selçuklu Devlet'i Anadolu'nu en büyük gücü haline gelmiş oluyordu. Sultan Mesud, Dânişmendlilerin Sivas kolu meliki Yağıbasan ile kızını evlendirerek onunla da iyi ilişkiler içerisine girmiş ve 1153 yılında Yağıbasan ile Ermeniler üzerine bir sefer düzenlemiştir⁸⁶.

Atabey İmameddin Zengi'nin 1144'de Urfa'yı fethetmesi üzerine Haçlılar tekrar Anadolu topraklarına girmişti. Sultan Mesud, Haçlılar'a karşı 26 Ekim 1147 Dorylaon (Eskişehir) zaferini kazanmıştır⁸⁷.

Sultan Mesud kazandığı zaferlerle orta Anadolu'nun kesin olarak Türklerin elinde kalmasını sağlamış, Anadolu'yu Türkler için artık güvenilir bir vatan haline

⁸³ Ebu'l Farac, C:2, s.377.

⁸⁴ Kesik, a.g.e., s. 47.

⁸⁵ Kesik, a.g.e., s.49.

⁸⁶ Turan, a.g.e., s.216; Ebu'l Farac, s. 391.

⁸⁷ Kesik, a.g.e., s. 83-85.

getirmiştir. Sultan Mesud, Kilikya seferinden döndükten sonra hastalanmış ve Konya’da oğlu II. Kılıç Arslan’ı tahta çıkarmıştır⁸⁸.

Sultan Mesud’un ölümü (1155) üzerine yerine büyük oğlu II. Kılıç Arslan geçmiştir (1155-1192). Sultan II. Kılıç Arslan’ın en büyük emeli Anadolu siyasi birliğini sağlamaktı. Bu bağlamda II. Kılıç Arslan daha önce üçe bölünmüş olan Dânişmendli Beyliği’ne, Sivas, Niksar, Tokat ve diğer Dânişmendli illerinin 1175 yılında feth edilmesi⁸⁹ ve 1178 yılında da Malatya’nın ele geçirilmesiyle son vermiş ve Anadolu’nun milli birliğini sağlamıştır.

Sultan II. Kılıç Arslan’ın en büyük başarılarından birisi de hiç şüphesiz Bizans İmparatorluğu ve Türkiye Selçuklu Devleti arasında yapılmış olan ve Türkler açısından zaferle sonuçlanmış olan Myriokephalon Savaşı’dır⁹⁰. Bu savaş Anadolu Türk Tarihi açısından bir dönüm noktası olup, Malazgirt Savaşı (1071) sonrasında Anadolu’ya Türk yerleşimleri başlamış, 1176 Myriokephalon Savaşı’ndan sonra da Anadolu’nun kesin bir Türk yurdu olması sağlanmıştır⁹¹.

II. Kılıç Arslan⁹² uzun ve fetihlerle dolu hayatının sonlarında ülkeyi Türk devlet geleneğine⁹³ göre oğulları arasında taksim etmiştir⁹⁴.

Bu taksime göre:

- 1) Kutbeddin Melikşâh, Sivas ve Aksaray’a,
- 2) Rüneddin Süleyman Şah, Tokat ve havâlisine,
- 3) Nureddin Sultaşah, Kayseri Bölgesine,
- 4) Muğîseddin Tuğrulşah, Elbistan’a,
- 5) Mu’izeddin Kayserşah, Malatya’ya,

⁸⁸ Ebû’l Farac, C:2, s.393; Urfalı Mateos, s. 312-313.

⁸⁹ Turan, *a.g.e*, s.230

⁹⁰ Myriokephalon Savaşı’nın Bizans tarihi açısından görünüşü için bk., Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1995, s.121-133.

⁹¹ Ebru Altan, “Myriokephalon (Karamıkbeli) Savaşının Anadolu Türk Tarihindeki Yeri”, *Türkler*, C:6, s. 630-634.

⁹² II. Kılıç Arslan’ın Dönemiyle ilgili daha geniş bilgi için bk. Osman Turan, “Kılıç Arslan II.”, *İ.A.*, C:6, İstanbul 1979;

⁹³ Türk hâkimiyet telâkkisine göre; devlet haneden üyelerinin ortak malı sayılıyor ve siyasî hakimiyet bölünüyordu.

⁹⁴ İbn Bibî, *El-Evamirü’l-Ala’iyye Fi’l-Umuri’l-Ala’iyye*, (çev. Mürsel Öztürk), C:1, Ankara 1996. S.41; Aksarayî, *a.g.e*, s.23; Bernard Lewis, *The Cambridge History of Islam, The Indian Sub-Continent, South-East Asia, Africa and Müslim West*, C:2, Cambridge University Press, 1995, s. 253-255.

- 6) Muhiddin Mes'ud, Ankara merkez olmak üzere Çankırı, Kastamonu ve Eskişehir'e,
- 7) Gıyâseddin Keyhüsrev Ulu-borlu (Borgulu) ve Kütahya havâlisine,
- 8) Nasreddin Berkyarukşah, Niksar ve Koyluhisar'a,
- 9) Nizâmeddin Argunşâh, Amasya'ya,
- 10) Arslanşah, Niğde'ye,
- 11) Sancarşâh da Ereğli ve Güney uçlarına melik olarak tâyin edildi.

Her melik tayin olduğu yerde Sultana tâbi yarı müstakil bir hükümdar mevkiindeydi. Bölgelerin idarî, mali ve askerî bütün işleri kendi merkezlerinde kurulan dîvânlara ait bulunuyor, kendi adlarına para bastırıyor, hutbe okutuyor, komşu devletlerle müstakil olarak savaş ve barış münasebetlerine giriyorlar, ancak tâbi bir devlet durumu dolayısıyla da asla sultan unvanını kullanmıyorlardı⁹⁵.

II. Kılıç Arslan'ın 1192'de ölümü üzerine veliaht olan küçük oğlu, I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Türkiye Selçuklu Devleti sultanı oldu. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ilk saltanatı (1192-1196) altı yıl sürmüştür⁹⁶. Kardeşler arasındaki taht mücadeleleri sonucunda Tokat Meliki Rükneddin Süleyman Şah Konya'yı muhasara (1196) ederek⁹⁷ I. Gıyâseddin Keyhüsrev'i Tahtan uzaklaşmak zorunda bırakmış ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sultanı olmuştur⁹⁸.

Rükneddin Süleyman Şah, yukarıda da söylediğimiz üzere II. Kılıç Arslan'ın 1184 yılında ülkeyi oğulları arasında üleştirince, devletin kuzey bölgesine, merkezi Tokat olan bölgeye melik olarak tayin edilmiştir. Onun Bizans'a sınır bu uç bölgesine melik olarak tayin edilmesine, devletin bu bölgesinin kabiliyetli ve kudretli bir melik ile güçlendirilmek istenilmesi düşünülmüş olabilir⁹⁹. Rükneddin Süleyman Şah Tokat'ta melik iken "*el-Melik ül-kâhîr*" ünvanını kullanmıştır¹⁰⁰.

⁹⁵ Turan, *a.g.e.*, s.243. Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara 2010, s. 204-205.

⁹⁶ Turan, *a.g.e.*, s.263; Tuncer Baykara, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev, (1164-1211) Gazi-Şehit*, Ankara 1997, s.17-22; Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006, s.42-51.

⁹⁷ İbn Bibî, *a.g.e.*, C:1 s.52; Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 3. Baskı, İstanbul 1993, s.51.

⁹⁸ Aksarayî, *a.g.e.*, s.24

⁹⁹ Kaya, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁰⁰ Turan, *a.g.e.*, 287.

Süleyman Şah'ın melik olduğu dönemde hâkimiyet alanının sınırlarının kesin olarak nereler olduğunun tespitinin yapılması konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Buna göre; İbnü'l-Esîr'de ve İbn Bibî'de Melik Rükneddin Süleyman Şah'ın hâkimiyet alanı Tokat ve çevresi olarak belirtiliyor fakat Tokat dışında başka bir şehir ismi zikredilmiyor¹⁰¹. Bu sınırlamadan başka, Kapadokya bölgesinin Karadeniz sahiline kadar Süleyman Şah'a ait olduğu, yine bir başka tespit Süleyman Şah'ın Tokat merkez olmak üzere Amisos (Samsun) ve Karadeniz sahillerindeki diğer şehirlerin de hâkimi olduğu yönünde olup son olarak, Kızılırmak ve Yeşilirmak vadileri boyunca iki ırmak arasında kalan yerlerin hâkimi Süleyman Şah olarak gösterilmektedir¹⁰².

Bir başka husus ise, Samsun ve çevresinin Süleyman Şah'ın Tokat'ta meliklik yaptığı yıllarda feth edip etmediğidir. Zira Süleyman Şah Konya'da Türkiye Selçuklu Devleti tahtına oturduğu sırada Bizans İmparator'u III. Aleksios'un doğrudan doğruya yalnız Samsun limanına yanaşan gemileri yağmalatması¹⁰³ ve Süleyman Şah'ın bu duruma tepki göstermesi Samsun ve çevresinin Süleyman Şah'a ait olduğunu göstermekte ve burayı Tokat'ta melikliği döneminde feth ettiğini göstermektedir¹⁰⁴.

Rükneddin Süleyman Şah, babası II. Kılıç Arslan öldüğü zaman diğer kardeşleri gibi hemen saltanat mücadelesi içine girmemiş, melik olarak kaldığı Tokat'ta fetihlerine devam etmiştir. Kardeşlerine karşı bir mücadele içerisinde olmaktan ziyade Bizans ve Hıristiyanlara karşı mücadele içerisinde olmuştur. Devletin idaresini ele geçirmek için uygun zaman ve zemini beklemiştir.

Süleyman Şah, hükümdarlığı ele geçirdikten sonra Anadolu'da siyasi birliği sağlamak için hemen harekete geçmiş bunun içinde ilk olarak, Dânişmend ilinin merkezi ve hareket üssü olan kardeşi melik Nasreddin Berkyarukşah'ın hâkimiyet alanında bulunan Niksar'ı egemenliği altına almıştır¹⁰⁵. Sonra melik Arslanşah'ın egemenliğindeki Amasya'yı ele geçirmiş¹⁰⁶ ve bu olaylardan sonra Elbistan Meliki Tuğrulşah da Süleyman Şah'a tâbiyetini bildirmiştir. Süleyman Şah Ankara Meliki

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, C:12, s. 79; İbn Bibî, *a.g.e.*, s.41.

¹⁰² Selim Kaya, *a.g.e.*, s.53; Turan, *Türkiye*, s.265-266.

¹⁰³ Bizans İmparatorunun kendi limanını ve gemilerini neden yağmalatacağı da pek kabul edilir bir durum değildir.

¹⁰⁴ Turan, *a.g.e.*, s. 265; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara 1997, s. 9; Kaya, *a.g.e.*, s.53; Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.244.

¹⁰⁵ Turan, *a.g.e.*, s.266, 271.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C:12, s. 80.

Muhyiddin Mesud ile Malatya Meliki Kayserşah dışındaki diğer melikleri itaat altına alarak Anadolu’da Selçuklu hâkimiyetini kurmak için önemli adımları atmış oldu¹⁰⁷.

Süleyman Şah, dâhili meselelerin yanında harici meseleler ile de mücadeleler içerisinde olmuştur. Bizans imparatorluğu ile bozulan ilişkiler yapılan anlaşma ile tekrar düzeltilmiştir.

II. Kılıç Arslan’ın ülkeyi oğullar arasında taksiminden sonra saltanat mücadeleleri sonucunda ortaya çıkan karışıklıklardan yararlanan Kilikya Ermeni hâkimi II. Leon, Türkiye Selçuklu Devleti aleyhine genişleme siyasetine başlamış ve bu bağlamda Türk bölgelerine saldırmıştır. II. Leon’un Süleyman Şah’ın içinde bulunduğu siyasi karışıklıklardan yararlanmak istemesi neticesinde bazı Selçuklu topraklarına saldırmış ve bazı yerleri de ele geçirmiştir. Rükneddin Süleyman Şah bu Ermeni saldırılarını ve yayılmalarını önlemek için Kilikya bölgesine bir sefer düzenlemiştir (1199). Bu sefer sonucunda Ermenileri Selçuklu topraklarından atmış ve II. Leon’un işgal ettiği Ereğli kalesi ve diğer yerleri de tekrar Selçuklu hâkimiyetine almıştır¹⁰⁸.

Süleyman Şah, Ermeni Krallığını tâbiyeti altına aldıktan sonra, Selçuklu egemenliğini Doğu Anadolu’da hâkim kılmak için ilk önce Eyyûbiler’in desteğini alarak Süleyman Şah’a tâbi olmakta direnen Malatya meliki Muizzeddin Kayserşah’a karşı harekete geçti (23 Haziran 1201) ve Malatya’yı kuşatarak ele geçirdi. Böylece devletin sınırlarını II. Kılıç Arslan zamanındaki Fırat nehrine kadar genişletti. Malatya’nın alınmasıyla birlikte, Muhyiddin Mesud’un hâkimiyetindeki Ankara dışında Anadolu’nun büyük bir kısmı Türkiye Selçuklu egemenliği altına toplanmıştır¹⁰⁹. Anadolu’da Selçuklu hâkimiyetini sağlamak ve Anadolu topraklarının güvenliğini sağlamak için Saltuk iline sefer yapması gerekiyordu bunun için Süleyman Şah, Gürcistan seferine çıkarken Erzurum’a uğrayarak buradaki beyler ile görüşmüştür.

Gürcülerin Anadolu topraklarına girmeleri ve Kars’ı ele geçirmeleri sonucunda Süleyman Şah Gürcistan seferine çıkmaya karar vermiştir. Süleyman Şah’ın Gürcistan seferine çıkmasında bir başka neden olarak ise Gürcü Kraliçe Tamara’nın Süleyman Şah ile evlenmek istemesi rivayet edilmektedir, II. Kılıç Arslan hayatta iken ve

¹⁰⁷ Kaya, *a.g.e.*, s 66-67.

¹⁰⁸ Kaya, *a.g.e.*, s.69-70-71.

¹⁰⁹ Kaya, *a.g.e.*, s. 73.

Süleyman Şah'ın Tokat'ta melik olduğu dönemde Süleyman Şah'a evlenme teklifinde bulunan Thamara'ya kin ve nefret besleyen Süleyman Şah'ın bu sefere çıkmasında neden olduğu gösterilmektedir¹¹⁰. Süleyman Şah, Gürcistan üzerine yürümüş fakat talihsiz bir şekilde yenilgiye uğrayarak geri çekilmiştir¹¹¹.

Süleyman Şah, daha sonra ikinci bir Gürcistan seferi yapmayı düşündüyse de, Selçuklu siyasi birliğini sağlamak adına, Ankara merkez olmak üzere Bolu, Çankırı ve Kastamonu'yu elinde bulunduran kardeşi Muhyiddin üzerine sefer düzenleme kararı almasından dolayı Gürcistan seferine çıkamamıştır.

Rükneddin Süleyman Şah, II. Kılıç Arslan'ın bütün oğulları gibi yüksek bir tahsil ve iyi bir Türk devlet terbiyesi¹¹² ile yetiştirilmiş, kardeşleri arasında en kudretlisi olan Rükneddin Süleyman Şah'ın dehası ve zekâsı, edebiyat ve güzel şiir okuması ve yazması herkes tarafından bilinmekteydi¹¹³. Aynı zamanda Süleyman Şah, ilim ve felsefeyle de uğraşmaktaydı¹¹⁴. Rükneddin Süleyman Şah ilme ve ilim adamlarına büyük önem vermiştir.

Rükneddin Süleyman Şah Konya'da Türkiye Selçuklu Devleti tahtına çıkarken Tokat'ta melikliği boyunca yanında bulunan Türk asıllı Nuh Alp, Tuz Bey ve Emir Mende gibi devlet adamlarını götürmüş ve onları devlet idare mekanizmasına yerleştirmiştir¹¹⁵. Bu devlet adamları III. Kılıç Arslan'ın tahtan uzaklaştırılmasına kadar görevde kalmışlardır.

¹¹⁰ İbn Bibî, C:1, s. 85 vd.

¹¹¹ Merçil, *a.g.e.*, s. 132-133; Kaya, *a.g.e.* s.87; Turan, *a.g.e.*, s.282.

¹¹² Rükneddin Süleyman Şah'ın iyi bir Türk devlet terbiyesi aldığına dair delillerden birisi olarak şu olay gösterilebilir: I. Gıyâseddin Keyhüsrevi tahttan uzaklaştırıldıktan sonra, İstanbul'a gitmekte iken yolda Ladik köyünde taciz edilmiş, yakın adamlarına ve eşyalarına zarar verilmiştir bunun üzerine kardeşi Sultan Rükneddin Süleyman Şah'a bir mektup yazarak başından geçen bu olayı bildirmiş Rükneddin Süleyman Şah'ta bu olaya karışanları tespit ettirmek için bir plan yaparak onları mükafatlandıracağını söylemiş ve olaya karışanları tespit ederek hepsini idam ettirmiş ve Ladik köyünü de yaktırmış ve sonunda şu tarihi cümleyi söylemiştir, “*Selçuklu ailesine saygısızlık gösterip hakarete bulunanların ve onlara karşı nankörlük yapanların lâayık olduğu mükâfat ancak budur*”. İşte bu olaydan II. Süleyman Şah'ın nasıl bir terbiyeyle yetiştiği anlaşılmaktadır, detaylı bilgi için bk. İbn Bibî, *a.g.e.*, C:2,s.57-58; S. Kaya, *a.g.e.*,s.64-65.

¹¹³ Selim Kaya, *a.g.e.*, s.53; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2005, s.265.

¹¹⁴ İbn'ül-Esir, eserinde Rükneddin Süleyman Şah'ın felsefi bir ekole inandığını ve halkında onun itikadı bozuk olarak suçladığından bahseder.

¹¹⁵ İbn Bibî, *a.g.e.*, C:I, s.96; Nejat Kaymaz, “Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü I”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3, 1964,s. 125.

Rükneddin Süleyman Şah meliklik yıllarında olduğu gibi sultanlık yıllarında da çok başarı olmuş ve merkeziyetçi bir devlet politikası izlemiştir. Kardeşleri ile mücadeleyi kazandıktan sonra tekrar Selçuklu birliğini kurmuştur¹¹⁶. Kısa süren (1196-1204) saltanatına rağmen Türkiye Selçuklu Devleti sultanları arasında en kudretlilerindendir. Saltanatı boyunca Bizans İmparatorluğu ile mücadele içerisinde olmuş, Ermeniler ve Gürcüler üzerine seferler yapmış ve Saltuklu Beyliğine son vermiştir. Rükneddin Süleyman Şah, kısa süren saltanatı boyunca Türkiye Selçuklu Devleti siyasi istikrara kavuşturmuş ve ülkede istikrar tesis etmiştir. Rükneddin Süleyman Şah dönemi, Türkiye Selçuklu Devleti tarihinin, askerî, siyasî ve idarî bakımdan en önemli dönemlerinden olmuş, kısa süren saltanatı boyunca babası II. Kılıç Arslan tarafından kardeşleri arasında paylaştırılan bütün ülke topraklarını bir idare altında toplamış ve merkezî otoritenin kurulması için önemli bir zemin oluşturmuştur¹¹⁷.

Sultan Rükneddin Süleyman Şah'ın Gürcistan Seferine çıkarken ani ölümü üzerine, Tokat melikliğinden beri yanında olan devlet adamları oğlu III. İzzeddin Kılıç Arslan'ı tahta çıkarmışlardır¹¹⁸. Fakat Rükneddin Süleyman Şah'ın kardeşi I. Gıyâseddin Keyhüsrev dokuz yıl aradan sonra tekrar Konya'ya gelerek tahta çıkmış ve yeğenine ise Tokat'ı mülk olarak vermiştir¹¹⁹. Fakat III. Kılıç Arslan'ın daha sonra Tokat'a gönderilmemiş ve ortadan kaldırılmıştır¹²⁰.

I. Gıyâseddin Keyhüsrev tahta çıkınca, büyük oğlu İzzeddin'i Malatya'ya, ortanca oğlu Alâeddin Keykûbâd'ı Tokat¹²¹ merkez olmak üzere Dânişmend İline¹²² ve küçük oğlu Celâleddin Keyferîdûn'u Koyluhisar (Koyulhisar)'a melik olarak tayin etmiştir¹²³.

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ilk icraatlarından birisi, dönemin meşhur âlimlerinden ve hocası olan Şeyh Mecdüddin İshak'ı Konya'ya çağırmasıdır.

¹¹⁶ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1993, s. 51.

¹¹⁷ Nejat Kaymaz, *a.g.m.*, s. 120.

¹¹⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2005, s.288.

¹¹⁹ İbn Bibî, *a.g.e.*, s. 107; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 4. Baskı, Ankara 1988, s.63. Turan, *a.g.e.*, s. 297.

¹²⁰ Kaya, *a.g.e.*, s.118.

¹²¹ İbn Bibî, *a.g.e.*, s.114; S. Koca, *a.g.e.*, s.19.

¹²² Dânişmendli Devleti'nin egemenlik kurduğu Kızılırmak-Delice ve Yeşilirmak-Kelkit havzalarındaki Tokat, Çorum, Amasya, Zile, Artukabâd, Kazabâd, Niksar ve Koyulhisar ile Kapadokya vadisindeki kayseri ve Sivas kentlerini kapsayan ve erken Türk döneminde Dânişmendli egemenliğinde olmasından dolayı Selçuklu döneminde Dânişmend İli olarak adlandırılan idari birimdir.

¹²³ Turan, *a.g.e.*, s.298

Mecdüddin İshak, Konya'ya gelirken yanında birçok ilim adamını da getirmiştir. Mecdüddin İshak, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in devleti yeniden yapılandırmasında ve merkeziyetçi bir yönetim kurmasında önemli rol oynamıştır¹²⁴. I. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında Türkiye Selçuklu Devleti kudretini göstermiş komşu ülkeler üzerinde nüfuzunu kurmuştur.

I. Gıyâseddin Keyhüsrev, hükümdarlık döneminde Anadolu'da ticaretin gelişmesine büyük önem vermiştir. Ve bu noktadan hareketle ilk olarak Anadolu'da ticareti zarara uğratan, ve Karadeniz sahillerinde genişleme politikasına başlayan Bizans'ı engellemek için Karadeniz sahillerine bir sefer düzenlemiştir (1205)¹²⁵. Zira Karadeniz sahillerinde meydana gelen gelişmeler Türkiye Selçuklu Devleti'nin ticaretini büyük zarara uğratmış, dışarıdan gelen kervanlar Sivas ve çevresinde sıkışıp kalmış limanlara ulaşamamış ve halk büyük sıkıntı yaşamıştır¹²⁶. Tüm bu gelişmeler üzerine I. Gıyâseddin Keyhüsrev bu seferi gerçekleştirerek Samsun ve çevresini tekrar kontrolü altına almıştır¹²⁷.

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ticari amaçla yaptığı en önemli fethi şüphesiz Antalya'nın fethi (1207) olmuştur. Çünkü Antalya'nın fethi Anadolu'nun iktisadi ve ticari gelişiminde çok büyük bir etki etmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti Antalya'nın fethi ile Akdeniz'de bir ithalat ve ihracat limanına kavuşmakla beraber burası deniz kuvvetleri içinde bir üs haline gelmiştir¹²⁸. Antalya'nın fethiyle birlikte Türkiye Selçuklu Devleti ilk defa Avrupalılar ile ticari anlaşmalar yapmaya başlamışlardır¹²⁹.

Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Akdeniz kıyılarında ve Karadeniz sahillerinde kazanmış olduğu başarılar İznik İmparatoru Laskaris ile aralarını açmıştır. İmparator III. Aleksios'un İznik tahtı için sultana müracaat etmesi ve Laskaris'ten şikâyetçi olması üzerine I. Gıyâseddin Keyhüsrev harekete geçmiş, karşı karşıya gelen ordulardan savaş sonucunda Türkler düşmanı mağlup etmiş, kaçanları takibe başlamışlar ve yağmaya dalmışlardı. Bu kargaşalığı fırsat bilen bir Frenk askeri I.

¹²⁴ M. Ali Hacıgökmen, "Türkiye Selçukluları Şehzade ve Sultanlar Muallimi Mecdüddin İshak", *Belleten*, C:76, Say.276, Ankara, s.422-423.

¹²⁵ Turan, *a.g.e.*, s.301,302,303; Kaya, *a.g.e.*, s.123-124.

¹²⁶ Kaya, *a.g.e.*, s.124.

¹²⁷ Kaya, *a.g.e.*, s.124.

¹²⁸ Turan, *a.g.e.*, s.307.

¹²⁹ Yapılan bu anlaşmalara çalışmamızın ilerleyen bölümünde geniş bir şekilde değineceğimiz için burada sadece bu anlaşmaların yapıldığını belirtmekle yetindik.

Gıyâseddin Keyhüsrev'i şehit etmiştir. Sultanın ölüm haberi Selçuklu ordusunun paniğe kapılmasına ve mağlup olmasına sebep olmuştur¹³⁰.

1211 yılında Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümü üzerine en küçük oğlu Malatya meliki I. İzzeddin Keykâvus tahta çıkmıştır (1211-1220)¹³¹. I. Keykâvus babasının takip ettiği siyasete müteakip Sinop'un fethini gerçekleştirmiştir (1214)¹³². Burası da devletin ticareti için önemli bir yer teşkil etmekteydi. Kısa süren saltanatı boyunca siyasî ve askerî zaferlerle beraber ülkenin imar ve kültürel faaliyetlerinde de bulunmuştur.

Ağabeyi I. İzzeddin Keykâvus'un ölümünden sonra, Türkiye Selçuklu tahtına I. Alâeddin Keykûbâd¹³³ geçmiştir¹³⁴. Alâeddin Keykûbâd devri (1220-1237) Türkiye Selçuklu Devleti'nin en ihtişamlı ve mes'ûd devrini teşkil eder¹³⁵. Sultan I. Alâeddin Keykûbâd'da daha önce söylediğimiz ve çalışmamızdaki ehemmiyeti üzerine sonraki bölümde de ele alacağımız gibi, amcası Rükneddin Süleyman Şah gibi meliklik merkezi olan Tokat'a gönderilmiş ve babasının ölümüne kadar (1220) altı yıl melik olarak orda kalmıştır¹³⁶. I. Alâeddin Keykûbâd melikliği döneminde sikke bastırılmış sikkelerin üzerinde de unvan olarak, "el-Melikü'l-Mansur Keykûbâd b.Keyhüsrev Nâsıru Emirü'l-Mü'minîn" ve "el-Melikü'l-Mansur Alâüddeve ve'd-din Ebû'l-Muzaffer Keykûbâd b. Keyhüsrev Nâsıru Emirü'l-Mü'minîn" unvanlarını kullanmıştır¹³⁷.

Sultan I. Alâeddin Keykûbad hükümdarlığı boyunca zekâsı ve dehası sayesinde Moğol tehlikesini görmüş ve bu nedenle şehirlerin surlarını ve kalelerini güçlendirmiş ve korunaklı hale getirmiştir. I. Alâeddin Keykûbad saltanat yılları süresince önemli

¹³⁰ İbn Bibî, *a.g.e.*, s.130-131; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, Ankara 1997, s.142-143; Turan, *a.g.e.*, s.312; Merçil, *a.g.e.*, s.135-136; Kaya, *a.g.e.*, s.153-154.

¹³¹ I. İzzeddin Keykâvus'un hükümdarlığı hakkında geniş bilgi için bk. Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK. Yay. Ankara 1997.

¹³² Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1993, s.52.

¹³³ I. Alâeddin Keykubad'ın hükümdarlığı dönemi hakkında daha geniş bilgi için bk. Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK. Yay. Ankara 2003.

¹³⁴ Alâeddin Keykubad'ın tahta çıkışıyla ilgili iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, I. İzzeddin Keykavus 1220 yılında ölünce yerine geçecek evladı olmadığı için, devlet adamları Alâeddin Keykubad'ı hapisten çıkarıp tahta oturtular, diğer rivayet ise İzzeddin Keykavus hastalığı ilerleyince kardeşini hapisten çıkararak yanına getirmiş ve kendisine ondan sonra onun tahta çıkması için vasiyet etmiş, halkın ona itaat etmesi için devlet adamlarından yemin almıştır. Ebû'l Farac, C:2, s. 505.

¹³⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2005, s.347.

¹³⁶ Turan, *a.g.e.*, s.347; Emine Uyumaz, "Sultan I. Alâeddin Keykûbad Devri ve Türkiye Selçuklu Tarihi", *Türkler*, C:6, Ankara 2002, s.590-597.

¹³⁷ Uyumaz, *a.g.e.*, s.14; Nejat Kaymaz, *İdare mekanizması...*, s.141.

fetihlerde¹³⁸ bulunmuş bunların içinde şüphesiz en önemlisi Akdeniz sahilinde fethettiği *Kalonoros* kalesinin fethi olmuş daha sonrada buraya kendi ismine nispeten Alâiyye adını vermiş ve burayı kışlık merkez haline getirmiştir¹³⁹. Burada kurduğu bir tersane ile devletin denizciliğini ilerletmiştir.

Sultan Alâeddin Keykûbad, tahta geçince yukarıda da söylediğimiz üzere ileri görüşlülüğü sayesinde Moğol tehlikesini önceden kestirebilmiş ve Moğollara karşı ülkenin güvenliğini sağlamak için siyasî ve askerî önlemler almıştır. Alâeddin Keykûbad tahta çıktığı sırada, Moğollar istila hareketlerine başlayıp, Kafkasya ve Kırım'a kadar Asya ve Doğu Avrupa'yı istila etmişlerdi. Bunları gören sultan, İzzeddin Keykavus zamanında ilişkilerin bozulduğu Eyyubiler ile ilişkilerini düzeltmiştir. Konya, Kayseri ve Sivas gibi önemli şehir merkezlerini surlarla güçlendirmiştir.

Daha öncede belirtildiği gibi, I.Gıyaseddin Keyhüsrev ve I. İzzeddin Keykavus yapmış oldukları başarılı seferlerle devletin sınırlarını genişletmişler, önemli ticaret merkezleri olan Sinop ve Antalya'yı Selçuklu hâkimiyetine almışlardı. Bu gelişmeler Anadolu'yu kuzey-güney, doğu-batı yönünde ticaret merkezlerini birbirine bağlayan bir konuma getirmiş ve bunun sonucu olarak Anadolu ticaret kervanlarının uğrak yeri olmuştur. I. Alâeddin Keykûbad'da tahta çıkınca bu ticari faaliyetlerin devamı ve gelişmesi yönündeki siyaseti devam ettirerek ilk seferini güney sahillerinde önemli bir bölgede bulunan Alaiye (*Kalonoras*) üzerine gerçekleştirmiştir¹⁴⁰. Sultan Konya surlarını tamamladıktan ve yazı Kayseri'de geçirdikten sonra Alanya seferine çıkmıştır (1223). Alanya, Kry Vart adında birisinin elinde bulunuyordu. Alanya-Antalya arasında bulunan Alara kaleside Kry Vart'ın kardeşinin elinde bulunuyordu. Sultan, ordusuyla birlikte Alanya'yı karadan ve denizden kış mevsimi olduğu halde şiddetli bir şekilde kuşatmış kış mevsiminde başlayan muhasara iki ay sürmüştü fakat netice alınamamıştır¹⁴¹.

Kry Vart, Mubarizüddin Ertokuş'a başvurarak, hayatına dokunulmaması, şehrin teslimine karşılık Akşehir ve yörelerinin yönetiminin kendisine verilmesi bildirerek

¹³⁸ I. Alâeddin Keykubâd Dönemi fetihleri için bk., Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, 3. Baskı, Ankara 2000, s.168-181.

¹³⁹ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1993,s.53; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2005, s.358.

¹⁴⁰ Uyumaz, *a.g.e.*, s.23.

¹⁴¹ İbn Bibî, s.261.

şehri sultana vereceğini bildirdi. Sultan bu teklifi kabul ederek bir anlaşma¹⁴² sağladı ve şehri teslim aldı¹⁴³. Alanya'nın fethiyle birlikte ticari faaliyetler için önemli bir merkez daha Türkiye Selçuklu hâkimiyetine geçmiştir.

Sultan, bu kaleyi kendi adına nispeten Alaiye denilmesini ve yeniden inşa ve imar edilmesini emrederek buradan ayrılmıştır. Alanya kalesinden Antalya'ya doğru hareket ettiği yolda Alara kalesini de Selçuklu hâkimiyetine almıştır¹⁴⁴.

Ticari faaliyetlere verilen önem, Alâeddin Keykûbad'ın Ermeniler üzerine yaptığı sefer ve Suğdak seferi ile de önemli ölçüde anlaşılmaktadır. Zira Anadolu-Suriye kervan yolunu keserek tüccar mallarına el koyarak ve dolayısıyla Selçuklu ticaretini zara uğratmıştı. Bunun üzerine Alâeddin Keykûbad, kendisi Kayseri'de kalarak orduyu iki koldan Ermeniler'in üzerine göndermiştir. Emir Ertokuş, denizden Manavgat, Anamur gibi kıyı kentlerini fetihle Silifke'ye kadar ilerlerken, karadan ilerleyen ordu ise Göksu ve Silifke üzerinden Çukurova'ya ulaşarak ve Çınçın kalesinin fethini gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine Ermeni kralı Hetum, sultana başvurup, yeniden Selçuklu tâbiyetini kabul ediyor, birçok kaleyi terk ediyor, Selçuklu'ya istenmesi durumunda askeri kuvvet gönderecek ve öncekinden daha ağır vergiler vermeyi kabul ederek barış imzalanmıştır (1225). Böylece Ermeni Krallığı yeniden Selçuklu devletine bağlandı ve Suriye-Türkiye ticaret yolu yeniden güvenceye alınmıştır¹⁴⁵.

Moğollar 1223 yılı başlarında Kırım sahillerinde büyük ticaret merkezi olan Suğdak'ı işgal etmişlerdi, bu fırsattan yararlanan Trabzon'daki Komnenoslar'ın Suğdak'da faaliyetlerde bulunması Alâeddin Keykûbad'ı deniz aşırı bir sefer yapmaya zorlamıştır¹⁴⁶. Bunun için Kastamonu uç beyi Hüsameddin Çoban'ı görevlendirmiş, O'da Suğdak şehrini ele geçirmiştir¹⁴⁷.

Hariçteki bu ticari faaliyetlerin geliştirilmesi için yapılan seferlerle beraber içerde de ticari merkezlerin geliştirildiği muhakkak ki düşünülmüştür. Bu ticari

¹⁴² Anlaşmaya göre, Sultan Alâeddin Keykûbad kaleyi teslim alarak Kry Vart'ın kızıyla evlenecek, karşılığında Kry Vart'a Akşehir beyliği ve birkaç köyün mülkiyeti verilecekti.

¹⁴³ Turan, *a.g.e.*, s. 257-258.

¹⁴⁴ Uyumaz, *a.g.e.*, s.24; Merçil, *a.g.e.*, s.141; Turan, *a.g.e.*, s257-258.

¹⁴⁵ Uyumaz, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁴⁶ Merçil, *a.g.e.*, s.144.

¹⁴⁷ İbn Bibî, s.315-321.

merkezlerden biriside şüphesiz Tokat ve çevresi olmuş ileride de değineceğimiz üzere yapılan kervansaray ve yollarla Tokat ve çevresi önemli bir ticaret merkezi olmuştur.

Alâeddin Keykûbad, ticarî faaliyetlerin geliştirilmesi yönündeki çalışmalar dışında ülke topraklarını genişletme ve komşu devletleri kontrol altına almaya yönelik fetihleri olmuştur. Bu münasebetle, Alâeddin Keykûbad, Hısn-ı Keyfa Artuklular'ı Mengücek Beyliği'ni Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi hale getirmiştir.

Moğol istilası sonucu yıkılan büyük Harezmsahlar Devleti hükümdarı Kutbeddin Muhammed'in ölümünden sonra Moğollara karşı başarılı mücadele yapan Sultan Celaleddin Harezmsah 1225 yılında Azerbaycan'a gelerek Meraga kentini kendisine başkent yapmış bu bölgede egemenliğini kurarak Moğol istilasını durdurmaya yönelik mücadeleler içerisinde olmuş bu amaç ile Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykûbad ile herhangi bir Moğol istilasına karşı dostluk kurarak iyi ilişkiler içinde olmuştur. Ancak çok geçmeden Sultan Celaleddin 1229'da Ahlat'ı kuşatmış ve Erzurum Meliki Cihanşah'ı kendisine tâbi yapmış ve onu Alâeddin Keykûbad'a karşı kışkırtması iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur¹⁴⁸. Ahlat kuşatmasına devam etmesi üzerine Sultan Alâeddin Eyyûbi hükümdarı Melik Eşref ile bir ittifak yaparak Celaleddin Harezmsah'ın üzerine yürümüştür. 1230 yılında Ahlat'ı tahrip eden Celaleddin Harezmsah, Cihanşah ile birlikte Selçuklu ordusuna karşı harekete geçmişti. İki ordu Erzincan Akşehiri'nde Yassıçimen ovasında karşı karşıya gelmiştir. Üç gün süren savaşta, Selçuklu öncü kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğratılsa da Selçuklu ordusu Celaleddin ve Cihanşah'ın ordusunu bozguna uğratmıştır¹⁴⁹.

Tüm bu başarılar sonunda Alâeddin Keykûbad, Türkiye Selçuklu Devleti'ni dönemin en büyük ve en kudretli devleti haline getirmiştir.

Sultan I. Alâeddin Keykûbad'ın genç yaşta 1237 'de ölmesi üzerine yerine oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev Türkiye Selçuklu Devleti sultanı (1237-1246) olmuştur. Ancak devlet tecrübesi olmayacak kadar küçük yaşta ve kudretsiz bir kişiliği olması devleti Moğol istilası karşısında koruyamamasına neden olmuştur¹⁵⁰. Sultanın bu olumsuz meziyetlerinin yanında onu tahta çıkaran ve onun üzerinde etkili olan Sadeddin

¹⁴⁸ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 2000, s. 176.

¹⁴⁹ Turan, a.g.e., s.383; Uyumaz, a.g.e., s.60,61,62.

¹⁵⁰ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1993, s.54.

Köpek isimindeki devlet adamı da devletin uçuruma sürüklenmesinde rol oynamıştır. Bu dönemde, Anadolu'da Babailer Ayaklanması çıkmış ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin ne kadar zayıf durumda olduğunu ortaya çıkarmış ve bunun akabinde de Anadolu'ya Moğol istilası başlamıştır¹⁵¹. Türkmen Şeyhi Baba İshak liderliğinde teşekkül eden bu hareket, bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti'nin içerisinde bulunduğu dinî, siyasî, içtimaî, iktisadî ve idarî durumunun bozulması ile bağlantılı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Babailer Ayaklanması, maddi ve manevi hayatları itibariyle yerleşik hayattan tamamen farklı olan göçebe Türkmenler arasında ortaya çıkmış ve yayılmıştır. İslamiyet'i kabul etmiş olmalarına rağmen bu göçebe Türkmenler İslami kaideleri tam olarak bilmiyorlar ve taşıyamıyorlardı bunun sonucu itibariyle de dönemin şeyh ve dinî kisve altında bazı itikadî düşünceleri yayanların düşüncelerini kolayca kabul ediyorlardı. İşte böyle bir zeminde Baba İshak'ta kendi düşüncesini bu Göçebe Türkmenler içerisinde kolayca yaymış ve onları kendi tarikatına girmelerine kolayca ikna etmiştir. Bu hareket Türkiye Selçuklu Devletini çöküşe sürükleyen en önemli sebeplerden birisi olmuştur¹⁵².

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, tahta oturduktan sonra babasının ölümünden önce Kayseri'ye gelen bütün elçileri kabul etmiştir. Bu elçilerden birisi de meşhur tarihçi Kemâleddin İbn'ül Adim olup Keyhüsrev'e Haleb hükümdarı Melik Nasır'ın taziyelerini bildirmiş ve onunla Alâeddin Keykubad arasında yapılmış anlaşmayı yenilemiştir. Bunun üzerine de Keyhüsrev Haleb'e Tokat kadısı İzzeddin'i gönderip dostluğun devamını sağlamak için Melik Nasır'ın kızı ile evlenmeyi, ona da kız kardeşini vermeyi teklif etmiştir. Söz konusu bu evlilikler gerçekleşmiş, Selçuklu tâbiyetini kabul eden Haleb hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına hutbe okutmuş ve sikke bastırmıştır¹⁵³.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, tahtı Saadeddin Köpek yardımıyla ele geçirdiği için ve çocuk yaşta olmasından dolayı, onun etkisi ve nüfuzu altında kalmıştır. Saadeddin Köpek, bu durumdan yararlanarak ülkede bütün hâkimiyeti kendinde toplama çabaları içerisinde olmuş ve neticede de kendisine rakip olabilecek, devlete büyük hizmetleri

¹⁵¹ Turan, *a.g.e.*, s.55.

¹⁵² Babailer isyanı hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yay., İstanbul 2000. Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-din Keyhüsrev ve Devri*, Ankara 2002; Babailer isyanı Türkiye Selçuklu Devleti içerisinde siyasî bir hareket olmasının yanında toplumsal bir hareket olması dolayısıyla ileriki bölümlerde daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

¹⁵³ Göksu, ordu, s.199.

bulunan bütün devlet adamlarını ortadan kaldırmıştır¹⁵⁴. Fakat Sadeddin Köpek'in devletin başına dert olduğunu anlayan II. Gıyaseddin Keyhüsrev onu ortadan kaldırmıştır.

Babaîler isyanında Türkiye Selçuklu Devleti'nin zayıf durumda olduğunu anlayan Moğollar, nihayet 1242 yılı sonbaharında Baycu Noyan komutasında Erzurum üzerine yürüyerek şehri muhasara ve işgal ettiler. Erzurum'un Moğollar tarafından işgali üzerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev Selçuklu ordusunu Kayseri'de toplayarak Sivas'a doğru hareket etmiştir. Tecrübeli ve zeki devlet adamları ordunun Sivas'ta kalarak Moğol ordusunun yorulmasını ve yıpranmasını teklif ettiler ise de tecrübesizleri hareket edilmesini istemiş Sultan da bunu kabul ederek orduyu harekete geçirmiştir. Selçuklu ordusu Sivas'ın 80 km. doğusunda Köseadağı denilen yerde ordugâh kurmuştur. Ancak, savaş bakımından bulunduğu yer uygun bir komunda bulunmamaktaydı. Fakat yine tecrübesiz devlet adamları burada Moğolları beklemek yerine öncü bir kuvvetle Moğol ordusuna saldırmışlar, Moğollar önce geri çekilse de sonra geri dönerek bu Selçuklu kuvvetini mağlup etmişlerdir (1243). Bu mağlubiyet Selçuklu ordusunda bir panik havası oluşturmuş ve bazı komutanlar kaçmaya başlamış ve ordu da düzen ve disiplin bozulmuştur. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev de bu kaçanların içerisinde yer almıştır. Sultan önce kolay taşınır hazinesini ve haremını Tokat'a göndermiş kendisi de daha sonra Tokat'a kaçmıştır. Fakat Tokat'ta da kendisini güvende hissetmeyen Sultan buradan da Antalya'ya doğru yola çıkmıştır¹⁵⁵.

Köseadağ bozgunundan sonra (1243) Türkiye Selçuklu Devleti tam bir başıbozukluk ve disiplinsizlik içerisinde kalmış ve tamamen Moğol tahakkümü altına girmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti çöküşe doğru sürüklenmeye başlamıştır.

II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümünün ardından geride on bir yaşında İzzeddin Keykavus, dokuz yaşında Rükneddin Kılıç Arslan ve yedi yaşında Alâeddin Keykûbad adında üç oğlu kalmıştı. Bu üç kardeş devrinde yukarıda da söylediğimiz gibi Türkiye Selçuklu Devleti bu küçük yaştaki meliklerin etrafında bulunan devlet adamları tarafından tam bir saltanat mücadelesine dönmüştür. Bu dönemde Moğol hükümdarı tarafından istedikleri Selçuklu melikleri tahta çıkartılıyordu. Melik Rükneddin Kılıç

¹⁵⁴ İbn Bibî, C:2, s.23,24,25,26,27,28.

¹⁵⁵ İbn Bibî, C:2, s.71-72; Aksarayî, *a.g.e.*, s.35; Turan, *a.g.e.* s.455-456,461; Merçil, *a.g.e.*, s.152.

Araslan, Moğol hükümdarı Göyük Han'ın tahta çıkma törenine katılmak üzere Moğolistan'a gitmişti. Bu sırada II. İzzeddin Keykavus Selçuklu tahtına çıkararak sultan ilan edilmiş bulunuyordu. Göyük Han, Moğolistan'a giden IV. Kılıç Arslan'ın Selçuklu tahtına hükümdar olmasını emrederek geri yollamıştır¹⁵⁶. Karışıklıkların daha fazla devam etmemesini isteyen Celâleddin Karatay, üç kardeşin birlikte tahta geçmelerini önermiş ve yaşça büyüklük sıralarına göre adlarının hutbelerde okunup, sikke ve kitabelere yazılması kararı alınarak anlaşmaya varılmış ve üç kardeş devri olan müşterek saltanat dönemi (1249-1257) başlamıştır. II. İzzeddin Keykavus, IV. Kılıç Arslan ve II. Alâeddin Keykûbad, emirlerin kararı ile Konya'da üçü beraber tahta çıkmışlardır¹⁵⁷.

Türkiye Selçuklu Devleti, daha sonra Moğol hükümdarı tarafından, Rüknedin Kılıç Arslan ile İzzeddin Keykavus'un arasında ikiye bölünerek bu iki hükümdarın idaresi altına verilmiştir. Buna göre, Kızılırmak'ın batısında kalan topraklar II. İzzeddin Keykavus'a, doğusunda kalan topraklar da IV. Kılıç Arslan'a bırakılmaktaydı. IV. Kılıç Arslan'a bırakılan topraklar, Sivas'tan Sinop ve Samsun sahiline kadar olan, Dânişmendiye Vilayeti olarak adlandırılan yerlere hâkim olacak ve başkenti Tokat olacaktı¹⁵⁸.

Bu saltanat mücadeleleri sonucunda, Muînüddin Süleyman Pervâne¹⁵⁹, diğer sultan ve devlet adamlarını bertaraf ederek, IV. Kılıç Arslan ve II. İzzeddin Keykavus namlarına devlet işlerine elini atarak 1261 den sonra nisbi bir sükûn ve istikrar devri Türkiye Selçuklu Devleti'ne geri geldi¹⁶⁰.

II. İzzeddin Keykavus ile IV. Kılıç Arslan arasındaki mücadelelerde Muînüddin Süleyman Pervane'nin faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. 1254 yılında Kırşehir ve Kayseri arasında bulunan Ahmet Hisar'da karşı karşıya gelmişlerdir. Yapılan savaşta, IV. Kılıç Arslan yenilerek II. İzzeddin Keykavus'a esir düştü. Bundan sonra Selçuklu

¹⁵⁶ Ebu'l Farac, s.548.

¹⁵⁷ Aksarayî, s. 28.

¹⁵⁸ Aksarayî, s.39,46; Ebu'l Farac, C:2, s.573.

¹⁵⁹ Muînüddin Süleyman Pervane hakkında geniş bilgi için bk., Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'îni'd-dîn Süleyman*, Ankara Üniversitesi Basımevi Yay. Ankara 1970.

¹⁶⁰ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, S.56.

tahtına geçen II. Keykavus'un hizmetine giren Muînüddin Süleyman, emîr-i hacib¹⁶¹ olarak görev almaya başlamıştır¹⁶².

Boycu Noyan'ın komutasındaki Moğol ordusu ile 1256 yılında yapılan Sultan Muharebesi'nde Selçuklu Devleti'nin yenilmesi üzerine II. İzzeddin Keykavus kaçınca yerine IV. Kılıç Arslan tahta oturtulmuş ve Muînüddin Süleyman Kılıç Arslan'ın hizmetine girerek "pervanelik" makamına getirilmiştir. Bu andan itibaren devletin yönetimi tamamen Muînüddin Süleyman'ın eline geçmiştir. Pervane'nin oluşturduğu yönetim kadrosu, Moğolların çıkarlarını korumaya dayalı bir siyaset izlemekte ve bu kadronun İstifâ Divânlığına¹⁶³ Erzincanlı Mecdüddin Muhammed b. Hasan, Müşrifliğe Celâlüddin Mahmud b. Emîrü'l-Hac b. Hüseyin tayin edilmiştir.

Hülagû Han'ın ölümünden sonra (1265) yerine oğlu Abaka Han Moğol tahtına geçmiştir. Pervane Muineddin, onun tahta geçişini tebrik etmek için IV. Kılıç Arslan ile Moğol başkentine gitmiştir. Pervane Muineddin Süleyman, II. İzzeddin Keyhüsrev ve II. Keykavus zamanında kaybedilen toprakların geri kazanılmasını isteyerek Hülagû'dan bir ferman alarak kendi iktâsı olan Tokat ve Niksar'a giderek¹⁶⁴ Sinop harekâtı için hazırlıklara başlamış ve Sinop'u kuşatmıştır. 1266 yılında Sinop'u almıştır¹⁶⁵. Muînüddin Süleyman, Sinop'u kendisine mülk olarak verilmesini istemiş ve Sultan bu isteği zorla kabul etmek zorunda kalmıştır. IV. Kılıç Arslan'dan duyduğu rahatsızlığı Moğollara şikâyet etmiş ve Aksaray'da verilen bir ziyafette Türkiye Selçuklu sultanı IV. Kılıç Arslan zehirlenerek öldürülmüştür (1266)¹⁶⁶.

Pervane Süleyman, 1272-1273 yıllarında Moğol başkentine giderek Anadolu'da işleri Abaka Han adına yürüten kumandan Samagar ve kardeşi Acay hakkında şikayetlerde bulunmuştur. Fakat Pervane, bu andan itibaren kendisini güvende görmeyerek 1273 yılında Memlûk Sultan'ı Baybars'a gizlice haber göndererek Anadolu'ya gelmesini ve Moğollara karşı birlikte mücadele etmeyi teklif etmiş ve

¹⁶¹ Emir-i Haciblik, Sarayda sultandan sonra gelen en büyük görevli olup, sultan ile büyük divan arasındaki irtibatı sağlamakla görevli, bunun yanında saraydaki her türlü işlerden sorumlu ve sultanın en güvendiği kişidir. O, saraydaki görevlilerin vazifelerini yerine getirip getirmediklerini de kontrol etme yetkisine sahipti.

¹⁶² Nejat Kaynaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, Ankara 1970, s. 59.

¹⁶³ Devletin hazinesinin gelir ve giderlerini kontrol eden devletin mali işlerine bakan divan olup başında bulunan görevliye, Müstevfi denilmekteydi.

¹⁶⁴ İbn Bibî, *a.g.e.*, C:2, s. 152-153, 164,167, 190, 191, 196, 206,233,

¹⁶⁵ Aksarayî, s.63-64; Turan, Türkiye, s.545; Kaymaz, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁶⁶ Turan, *a.g.e.*, s.548.

Baybars'ta bu teklifi kabul etmiştir. Memlûk sultanı Baybars hazırlıklara başlayarak Anadolu'ya gelmiştir (1277). Sultan Baybars, Moğol ordusunu Elbistan'da yenilgiye uğratmıştı (15 Nisan 1277). Bu yenilginin ardından Pervane, Moğolların intikam alacağını düşünerek Kayseri'ye kaçmış oradan da Tokat kalesine gitmiştir¹⁶⁷. Daha sonra Abaka Han, Pervane Süleyman'ın oynadığı oyunları öğrenmiş ve Muînüddin Süleyman'ı 2 Ağustos 1277 tarihinde idam ettirmiştir¹⁶⁸. Muînüddin Süleyman Pervane, Türkiye Selçuklu Devleti'nde ülkenin yönetimini elinde bulundurduğu süre boyunca, bütün askerî ve siyasî faaliyetlerini kendi ıktâsı olan Tokat'tan sürdürmüştür.

Daha sonra Türkiye Selçuklu Devleti tahtına çıkan sultanlar Moğolların bir valisi gibi hareket etmişler yönetim üzerinde hiçbir tasarrufları kalmamış duruma gelmişlerdir. Nihai olarak Timurtaş Noyan'ın Selçuklu Şehzadelerini öldürtmesiyle Türkiye Selçuklu Devleti tamamıyla sona ermiştir.

Bu bölümde kısaca Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna değindikten sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin sultanlarına ve bu sultanların Tokat ile alakalı durumlarını ele almaya çalıştık.

¹⁶⁷ Ebû'l Farac, C:2, s. 599.

¹⁶⁸ İbn Bibî, s. C:2, s.15.

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE TOKAT ŞEHİRİ'NİN SİYASÎ, ASKERÎ, TİCARÎ, İLMÎ, DİNÎ VE ETNİK DURUMU

2.1. Türkiye Selçukluları Döneminde Tokat'ın Siyasî ve Askerî Durumu

Türkiye Selçuklu Devleti'nde şehirlere önemleri ve ehemmiyetleri bakımından çeşitli unvanlar verilmiştir. Bu dönemde Tokat şehri için de “*Dâr'ün-Nusre*” yani yardım şehri anlamına gelen unvan kullanılmıştır¹⁶⁹.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde şehir, genel olarak iskân bakımından en kalabalık yer olarak kabul edilmektedir ve idarî merkez bakımından ise daha da önemli bir sığata sahip olmuştur¹⁷⁰. Şehir üretime dayalı iskân yerlerinden ayrılmakta, bir kısım idareci ve askerler burada bulunmaktadır. Bu gruplar gıda ile ilgili üretime katılmayıp, sadece tüketici olmalarından dolayı o iskân yerinin gelişmesinde etkili olmuşlardır. Ayrıca bütün kalabalık iskân yerlerine şehir denilmeyip sadece belirli özellikleri gösteren yerlere denilmektedir. Ortaçağ'da ve genel olarak Türkiye Selçuklularında şehirlerde üç önemli özellik bulunmaktadır;

1. Korunmuş olmak; genellikle kale veya surlarla korunması sağlanırdı. Bu korunmuşluğu sağlayan şehirler için “mahruse”¹⁷¹ deyimini kullanılmaktadır.
2. Pazar, yani ticaret yeri olmalıdır.
3. Gıda dışında bazı üretimin, sanayinin bulunması gerekmektedir¹⁷².

Şehirlerde bir oturma semti, bir ticaret semti, bir idare kısmı ve bir de resmi törenler için tören yeri bulunmaktadır¹⁷³. Şehrin oturma alanlarındaki en önemli fiziki

¹⁶⁹ Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2004, s. 57; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s.13.

¹⁷⁰ Tuncer Baykara, *a.g.e.* s.413.

¹⁷¹ Tokat için “mahruse” deyimini için bk. İbn Bibî, *a.g.e.*, C:I, s. 41, 96, 108, ve C:II, s.233.

¹⁷² Baykara, *a.g.e.*, s.413.

¹⁷³ Baykara, *a.g.e.*, s.416.

unsur hiç şüphesiz Müslümanlar için en önemli unsur olan mescid veya camidir. Ticarî yerlerde ise çarşılar ve pazarlar en önemli unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Şehirlerde sosyal hayat üç temel unsur üzerinde durmaktadır; çarşı, cami ve meydan. Türkiye Selçuklu Devleti'nin şehirleri üzerine bu kısa bilgilerden sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasî ve askerî bakımdan en önemli şehirleri arasında bulunan Tokat şehrini siyasî ve askerî yönden inceleyebiliriz.

Tokat, yukarıda da belirtildiği üzere Türkiye Selçuklu Devleti'nin en önemli şehirleri arasında bulunmaktadır¹⁷⁴. Zira Türkiye Selçuklu Devleti'nde, Alanya, Antalya, Enguriye (Ankara), Ammuriye, Akşer (Akşehir), Konya, Kayseri, Aksaray, Ereğli, Amasya, Malatya, Sivas, Tokat, Erzurum, Kastamonu, Sinop, Samsun, Erzincan, Trabzon, Muş, Malazgirt, Bitlis, Ahlat ve Erciş en önemli şehirler olarak gösterilmektedir¹⁷⁵.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Tokat, 1175 yılında II. Kılıç Arslan'ın Dânişmendli Beyliğine son vermesinden sonra Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyetine girmişti, bu tarihten sonra Tokat, Türkiye Selçuklu Devleti'nin hem siyasî hem de askerî yönden en önemli şehirleri arasında yer almıştır.

Tokat, Türkiye Selçuklu Devleti idarî birimleri arasında bulunmakta¹⁷⁶ ve doğrudan merkezden yönetilen şehirler arasında yer almaktaydı.¹⁷⁷ Tokat, Türkiye Selçuklu Devleti'nde Sultan I. Mesud (1116-1155) döneminde kurulan Dânişmendiye Eyaleti içerisinde yer almaktadır¹⁷⁸. Dânişmendiye Eyaleti'nin muhtemel sınırları daha öncede belirttiğimiz gibi şu şekilde gösterilebilir; Dânişmendli Beyliği'nin egemenlik kurduğu Kızılırmak-Dicle ve Yeşilirmak-Kelkit havzalarındaki Tokat, Çorum, Amasya, Zile, Artukabâd, Kaz-abâd, Niksar ve Koyulhisar ile Kapadokya vadisindeki Kayseri ve Sivas kentlerini kapsayan ve erken Türk döneminde Dânişmendli Beyliği

¹⁷⁴ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2004, s.272; Vibhavari Jani, *Diversity in Desing: Perspectives From The Non- Western World*, Avec Black, 2011, s. 106; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1994, s. 60.

¹⁷⁵ Ahmet Altıntaş, *Türkiye Selçuklularında Sosyal Ve Ekonomik Hayat*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1998, s. 27.

¹⁷⁶ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s.59.

¹⁷⁷ Cahen, *a.g.e.*, s.207.

¹⁷⁸ Koray Özcan, "Ortaçağda Anadolu'nun İdarî Coğrafyasına Bakış, Anadolu'da Selçuklu İdarî Birimleri", *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3/1, 2005, s.80-81.

egemenliğinde olmasına binaen Selçuklu döneminde Dânişmendiye Eyaleti ya da Dânişmendli İli olarak adlandırılan idarî birimdir¹⁷⁹.

Tokat, Türkiye Selçuklu Devletinde Meliklik merkezi¹⁸⁰ olarak kullanılmaktaydı. Meliklik merkezi, Türkiye Selçuklularında hanedan mensuplarının küçük yaşta tahsil ve terbiyeleri için ve devlet işlerinde yetiştirilmek üzere, atabey¹⁸¹ sorumluluğunda melik unvanıyla gönderildikleri bir şehir veya bölgedir ve bu şehir ve bölgenin yönetimi meliklere verilmektedir¹⁸². Melikler, gönderildikleri idarî merkezlerde kendi divanlarını oluşturuyor, kendi adlarına para basıyor, kendi idarî mekanizmalarını kuruyor ve kendi ordularını¹⁸³ oluşturuyorlardı. Meliklerin gittikleri bölgeler genellikle Türkiye Selçuklu Devleti'ne yeni katılan şehirler oluyordu, bunun amacı buralardaki halkı Selçuklu yönetimine ısındırmak olarak algılanmakta hem de gelecekteki merkezi idareye de bir hazırlık dönemi oluyordu¹⁸⁴. Tokat'a melik olarak Sultan II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi oğulları arasında taksim ettiği Rükneddin Süleyman Şah'ı gönderdiği bilinmektedir¹⁸⁵. Fakat Tokat, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196) döneminde meliklik merkezi statüsü kazanmıştır, oğlu Melik Alâeddin Keykûbâd'ı Tokat'a göndermesiyle burayı ilk olarak meliklik statüsünde idare etmiştir¹⁸⁶. Alâeddin Keykûbâd Tokat'ta altı yıl boyunca meliklik yapmıştır. Ayrıca da kaynaklarda I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci defa Konya'da tahta geçmesinden sonra

¹⁷⁹ K. Özcan, *a.g.m.*, s.81.

¹⁸⁰ Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006, s.167.

¹⁸¹ Atabeylik, ilk kez Büyük Selçuklular zamanında ortaya çıkmış ve daha sonra Türk-İslam dünyasında yaygınlaşarak kullanılmıştır. Atabeylik kurumunun ortaya çıkmasında Türk devlet geleneğinde devletin hanedanın ortak malı sayılması etkili olmuştur. Dolayısıyla da hanedan ailesine mensup olan melikler devlet yönetimine katılma hakkına sahiptiler. Bu sebeple, melikler küçük yaşlarda eyaletlere gönderilmekteydiler. Bununla amaçlanan ise meliklerin yönetim tecrübesi kazanmasıdır. Vilayetlere gönderilen genç yaştaki şehzadeleri yetiştirmek ve işlerini idare etmek için adına Atabey denilen tecrübeli, bir bilge kişi tayin ediliyordu. Bunlar meliklerin hocası konumunda olup onlar büyüdükten sonrada veziri veya kumandanı olarak kalıyorlardı. Bu uygulama Türkiye Selçuklu Devleti'nde de aynen uygulanmıştır. Atabeg ile ilgili geniş bilgi için bk., Coşkun Alptekin, "Atabeg", *DİA.*, C:4, s. 38-40

¹⁸² Kaya, *a.g.e.*, s.177.

¹⁸³ Meliklerin, oluşturdukları ordular genel olarak çok büyük bir mahiyette oluyordu, bunun örneklerinden birisi Rükneddin Süleyman Şah'ın Tokat'ta melik olduğu dönemde kendi ordusuyla Samsun'u ve Karadeniz sahillerini fethetmesidir, hatta diyebiliriz ki Rükneddin Süleyman Şah'ın ordusu güç ve mahiyet bakımından devletin merkezî ordusu kadar güç ve mahiyete sahiptir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev Konya'da tahta çıktığında Rükneddin Süleyman Şah, tahtı ele geçirmek için Konya üzerine yürüyerek Konya'yı muhasara etmiş ve bu muhasara yaklaşık dört ay sürmüştü ve tahtı ele geçirmiştir, bu durumda, Rükneddin Süleyman Şah'ın ordusunun güç ve mahiyetini göstermektedir.

¹⁸⁴ Tuncer Baykara, *Sosyal ve Ekonomik..*, s. 115.

¹⁸⁵ İbn Bibî, *a.g.e.*, C:1, s.41.

¹⁸⁶ İbn Bibî, *a.g.e.*, C:1,s.110; Özcan, *a.g.m.*, s.81.

yeğeni III. Kılıç Arslan'ı Tokat'a melik olarak tayin ettiği geçmektedir. Fakat daha sonra olaylar yatışana kadar kalması için gönderilen Konya yakınlarındaki Gâvele kalesinden bir daha haber alınmadığı bilinmektedir¹⁸⁷. Bunların dışında Tokat, Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde, Moğol egemenliği altında bulunduğu sırada IV. Kılıç Arslan tarafından saltanat merkezi yapılmıştır¹⁸⁸.

Tokat ve çevresinde, Dânişmendliler'in etkisinin izlerinin bulunmasından dolayı Türk Milli kültürüne dayalı bir kültürel çevre, Alplik ve Gazilik ülküsünden kaynaklanan siyasi bir yapılanma meydana gelmiştir¹⁸⁹. Diğer taraftan Malatya ve çevresinde, İran milli kültürüne dayalı bir kültürel yapılanma olmuştur. Bu farklı iki kültürel çevrelerin varlığı, Türkiye Selçuklu Devleti'nde iktidar mücadelesinde sürekli bir siyasi rekabet halinde bulunmuşlar ve devletin yönetimi üzerinde sürekli etkili olmuşlardır¹⁹⁰. II. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra taht mücadelesinde bu iki çevrenin etkili olduğu görülmektedir. Tokat Meliki Rükneddin Süleyman Şah ile Malatya Meliki I. Gıyaseddin Keyhüsrev arasında saltanat mücadelesi olmuş sonuç olarak Türk milli kültürüne dayalı Tokat Meliki Rükneddin Süleyman Şah Türkiye Selçuklu Devleti tahtına oturmuştur¹⁹¹. Bir diğer örnek ise I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Malatya Meliki olan büyük oğlu ve İzzedin Keykâvus ile Tokat Meliki I. Alâeddin Keykûbad arasında yaşanan saltanat mücadelesi olmuş bu durumda da sonuç itibariyle Türkiye Selçuklu Devleti tahtına yine Türk milli kültürü çevresinde yetişen Tokat Meliki I. Alâeddin Keykûbad geçmiştir¹⁹². Bu hususlardan anlaşılacağı üzere Tokat şehri Türkiye Selçuklu Devleti siyasi hareketliliğinde sürekli önemli bir rol oynamış ve ülkenin yönetiminde söz sahibi konumunda idarî bir rol oynamıştır.

¹⁸⁷ Turan, *a.g.e.*, s.297.

¹⁸⁸ Müsâmeretü'l-Ahbâr'da şu şekilde geçmektedir, "...velhasıl anlatıldığı gibi Baycu, Rum'dan çıkıp Bağdat tarafına gidince Sultan İzzeddin, İstanbul diyarından döndü. Rum imparatorunun ona yardım maksadıyla yanına kattığı 3 bin Frenk süvariyle Konya'ya gelip saltanat tahtına oturdu. Sultan Rükneddin, Pervane Muineddin'le Dânişmendiye vilâyetine gittiler. Tokat'ı saltanat merkezi yaptılar..., Aksarayî, *a.g.e.*, s.39; "...Sivas'tan Sinop ve Samsun sahiline kadar olan Dânişmendiye vilâyeti Sultan Rükneddin'in yönetiminde kalacak, Tokat onun tahtının bulunduğu yer olacaktı.", Aksarayî, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁸⁹ Mikâil Bayram, "Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi", *Türkler*, s.165-175; Bayram, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasî Boyutları", *Türkiye Selçuklular'ı Üzerine Araştırmalar*, Konya 2005, s. 86-87 vd.

¹⁹⁰ Bayram, *a.g.m.*, s.165-175.

¹⁹¹ İbn Bibî, *a.g.e.*, C:2,s.51-55.

¹⁹² Bayram, *a.g.e.*, s.165-175; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (çev. E. Üyepazarcı), İstanbul 2011, s.204.

Sefer Solmaz, Türkiye Selçuklu Devletindeki bu iki siyasi yapılanma arasında meydana çıkan çekişmelerin sonuçlarını, şehzade isyanlarından başlatmak kaydıyla, Babailer İsyanı, Köseadağ yenilgisi, Moğolların Anadolu'yu işgali ve uçlarda Moğollara karşı çıkan isyanlarla beraber Türkiye Selçuklu Devletinin yıkılmasına kadar götürmektedir¹⁹³.

Tokat, Türkiye Selçuklu Devleti'nde yukarıda saydığımız özelliklerinin yanında devletin bekası için tehdit oluşturan devlet adamlarını sürgün olarak gönderildiği bir şehir olmuştur. Tokat'a dair bir kayıta şu şekilde geçmektedir: I. Alâeddin Keykûbad döneminde, Alâeddin Keykûbad ile büyük emirleri arasında emirlerin kudret ve nüfuzları sebebiyle bir çatışma ve kuşku ortamı meydana çıkmıştır. Bu emirlerin I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminden I. Alâeddin Keykûbad dönemine kadar gittikçe nüfuz ve kudretleri artmış ve devletin idaresinde başlıca söz sahibi olmuşlardı. Çaşnigir Emir Seyfeddin Ayaba, Emir-i Ahur Zeyneddin Başara, Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluğca hizmette kıdemli oluşları, zengin olmaları, adamlarının ve mallarının bolluğu¹⁹⁴ neticesinde gurur ve büyülenme gibi fevri davranışlar sergileyerek Sultan'a büyük baskılarda bulunmaktaydılar. Bu gelişmeler neticesinde Sultan I. Alâeddin Keykûbad emirlerin bu baskısına son vermek için Bahaeddin Kutluğca'yı Tokat'a göndererek bertaraf etmiştir¹⁹⁵.

Zaman zaman Tokat'ta bulunan emirler sultan ile ters düşmüşlerdir. Bu duruma örnek olacak bir durum kaynaklarda şu şekilde anlatılmaktadır: Köseadağ savaşından sonra, Tokat emiri Muîneddin Pervane, Moğollara dönemin Türkiye Selçuklu Devleti sultanı IV. Kılıç Arslan'ın güvenilmez olduğunu ve Moğollara karşı asker topladığını bildirmiş, bunun üzerine Moğollar IV. Kılıç Arslan'ın ortadan kaldırılması işini ve Anadolu'nu yönetimini Muîneddin Pervane'ye vermişlerdir. Netice olarak IV. Kılıç Arslan'ın Aksaray'daki otağında vermiş olduğu bir ziyafet sırasında Tokat emiri Muînüddin Pervane tarafından zehirleterek şehit edilmiştir¹⁹⁶.

¹⁹³ Solmaz, *a.g.t.*, s. 255-266.

¹⁹⁴ Beylerin bolluk ve zenginli içinde olmalarını İbn Bibî'nin eserinde şu şekilde geçmektedir; Sultanın mutfağında saray görevlileri ve diğerleri için 30 baş koyun kesilirken, Emir Seyfeddin Ayaba'nın mutfağında 80 baş koyun kesilirdi, İbn Bibî, s.283.

¹⁹⁵ Bu hadise şöyle geçmektedir, Bahaeddin Kutluğca'yı palanlı bir katıra bindirip ağlar sızlar bir halde Tokat'a gönderdiler, İbn Bibî, s.289; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 360-362.

¹⁹⁶ Turan, *a.g.e.*, s.544-549.

Bu dönemde Tokat ile ilgili bir başka kayıt ise Tokat kadısı ile ilgilidir. Zira Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Tokat kadısı büyük önem taşımaktaydı. Haleb emiri Melikü'l Nâsır taziyelerini bildirmek ve I. Alâeddin Keykûbad döneminde yapılan ittifak anlaşmasının yenilenmesini talep etmek için II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e İbn'l-Adîm'i 1237 yılında elçi olarak göndermiştir. Buna karşılık II. Gıyaseddin Keyhüsrev ittifak anlaşmasını yenilemiş ve Tokat kadısı İzzü'd-dîn'i Haleb'e göndererek el-Melikü'l-Nâsır'ın kızı ile evlenmeyi ve kendi kız kardeşini de ona vermeyi teklif etmiştir. Bu evlilikler gerçekleştikten sonra Selçuklu tâbiyyetini kabul ettiği anlaşılan Haleb hükümdarı, II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına hutbe okutmuş, sikke bastırmıştır¹⁹⁷

Bu dönemde Tokat, siyasi bir hareket olarak ortaya çıkan Babaîler İsyanının önemli bir merkezi olmuştur. Babaîler hareketi siyasî bir hareket olarak ortaya çıktıysa da kökeninde tarikat ve dinî zümrelerin etkin bir rol oynaması ve ilerleyen süreçte halkın içtimai hayatında rol oynaması bakımından Babaîler hareketini sonraki bölümlerden Tokat'ın etnik ve dinî durumunun anlatıldığı bölümde ele alınmasını daha uygun görerek bu bölümde ele almadık.

Tokat, Türkiye Selçuklu Devleti'nde serhad şehir konumunda bulunmaktaydı. Türkiye Selçuklu Devleti'nde sınır bölgelerine "uc" teşkilatları kurulmuştur¹⁹⁸. Türkiye Selçuklu Devleti'nde bu bölgelere genellikle Türkmenler yerleştirilmiş, bu suretle bir yandan askerî ve stratejik öneme sahip toprakların korunması sağlanırken diğer yandan da Türkmenlerin akın ve gaza faaliyetlerinden yararlanılarak sınırların genişletilmesi amaçlanmıştır¹⁹⁹.

Anadolu'da ilk uc teşkilâtı, Türkmen Beylerinden Dânişmend Taylu'nun oğlu Gümüştekin Ahmed Gazi tarafından Sivas şehrinde kurulmuş ve daha sonra Gümüştekin Ahmed Gazi'nin Kızılırmak ve Yeşilirmak havzasında yaptığı fetihlerle Tokat, Niksar, Turhal, Çorum, Amasya ve Malatya gibi şehirleri de içine alarak oldukça geniş bir alanda etkili olmuştur²⁰⁰.

¹⁹⁷ Göksu, ordu, s. 199.

¹⁹⁸ "uc" bölgeleri aynı zamanda, sugûr veya avâsım olarakta adlandırılmaktadır.

¹⁹⁹ Göksu, a.g.e., s. 220.

²⁰⁰ Göksu, a.g.e., s. 221; Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara 2005, s. 108.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, Dânişmendli Beyliği'nin Sivas koluna son verdikten sonra (1175) Yağıbasan oğullarından Bedrû'd-dîn Yusuf, Zahirü'd-dîn İli ve Muzafferü'd-din Mahmud adlı üç kardeşi batı sınır uçlarına sevk ederek, onların gaza ve akın faaliyetlerindeki tecrübelerinden yararlanmak istemiş fakat bu beyler, gaza ve akın faaliyetlerinde kendi bölgelerinde gösterdikleri başarıyı bu sınır bölgelerinde gösterememişlerdir. Daha doğrusu Türkiye Selçuklu Sultanlarının taht kavgalarına karışarak bölgelerinden ayrılmışlar ve merkezî idarede görev almışlardır²⁰¹.

Tokat, Türkiye Selçuklu Devleti'nde askerî stratejik bir öneme sahip konumda olmasından dolayı, sübaşı olarak adlandırılan askerî valiler yönetiminde daimi askerî kuvvet bulundurarak ihtiyaç halinde süratli bir şekilde görevlendirilmekteydiler. Örneğin Dânişmend İli askerleri 1240 yılında Diyarbakır'ın fethinde Niksar sübaşısı Mübârizeddin Yav-taş komutasında yer almıştır²⁰². Zira bu dönemde Tokat zaten bir serleşkerlik (sübaşılık) merkezidir²⁰³.

Tokat, askerî ve stratejik öneminin yanına coğrafi konumunun da eklenmesiyle dış saldırılara karşı korunaklı bir şehir özelliği taşımaktaydı. Bu özelliğinden dolayı Tokat, Türkiye Selçuklu Devleti'nde zaman zaman sultanların kendilerini korunaklı ve güvenliklerini sağlamak için kullandıkları bir şehir olmuştur. Zira 1243 Köseadağ bozgunundan sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev güvenli olarak gördüğü Tokat'a önce ailesini göndermiş daha sonrada kendisi yanına hazinesini alarak Tokat'a gelmiştir. Ancak kendisini Tokat'ta da güvende bulmayarak Antalya'ya oradan da Konya'ya geçmiştir²⁰⁴. Bir diğer Tokat'a sığınma olayı ise 1277 yılında Memluk sultanı Baybars'ın Elbistan Ovası'nda Moğol askerlerini yenilgiye uğratmasından sonra yaşanmıştır. Baybars'ın ilk çarpışmada Moğollara karşı zafer kazanmasından sonra Muînüddin Pervane canını kurtarmak için 12 Temmuz 1277 tarihinde Kayseri'ye geçmiştir. Burada, bozguna uğrayan Moğol askerlerinin Türklerden intikam alacağı endişesiyle III. Gıyaseddin Keyhüsrev, vezir Fahreddin Ali, Atabeg Meceddin

²⁰¹ Göksu, *a.g.e.*, s. 221.

²⁰² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 438.

²⁰³ Göksu, *a.g.e.*, s. 260.

²⁰⁴ Turan, *a.g.e.*, s.455-456.

Muhammed, Müstevfi Celâleddin Muhammed, karısı Gürcü Hatun, kızı ve 400 cariyesi ile birlikte yanındaki devlet adamlarını Tokat'a götürmüştür²⁰⁵.

2.2. Türkiye Selçukluları Döneminde Ticarî Merkez Olarak Tokat

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşuyla birlikte Anadolu'da bütün alanlarda olduğu gibi ticaretle de büyük bir ivme yakalanmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da sağlamış olduğu siyasi birlik, güven ve huzur ortamı, Anadolu'da ticaretin canlanmasını ve hatta bu dönemde ticaretin zirveye çıkmasını beraberinde getirmiştir.

Türkiye Selçukluları zamanında, kervansaray sisteminin zirveye ulaşmasıyla birlikte ticaretle aynı ölçüde gelişmiştir. Anadolu'nun bulunduğu coğrafi konum ve Türkiye Selçuklu sultanlarının ticarete verdikleri önem neticesinde²⁰⁶ Anadolu'da büyük bir ticaret ağı kurulmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin ticaret politikası şu şekilde şekillenmiştir: Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinin fethedilmesi²⁰⁷, Anadolu'da siyasi istikrarı sağlayıp tüccarları Anadolu'ya çekmek ve Anadolu'nun ticari faaliyetlerini canlandırmak için altyapı çalışmalarını yapmak²⁰⁸.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ticaret merkezlerine yönelik fetihlerin ilki Süleyman Şah döneminde yapılmıştır. Süleyman Şah, Akdeniz'in önemli ticaret merkezlerinden Antakya'yı 12 Aralık 1084 yılında Hıristiyanların elinden alarak Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyetine almıştır. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ticaret politikası doğrultusunda Karadeniz'in önemli ticaret merkezlerinden olan Samsun'u yeniden ele geçirerek ticaret yollarına hâkim olmuştur.²⁰⁹ Yine Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ticaret politikasına uygun olarak Antalya'nın fethini (1207) gerçekleştirmiştir²¹⁰. Akdeniz ticaret yolları güvence altına alındıktan sonra Sultan İzzeddin Keykavus, uluslararası ticaret yollarıyla doğrudan alakalı Sinop'un ele geçirilmesi gerektiğine inanmış ve bu doğrultuda 3 Kasım 1214 tarihinde Sinop'u

²⁰⁵ Turan, *a.g.e.*, s.563.

²⁰⁶ Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, 1. Baskı, Konya 1977, s.92; Adnan Sadık Erzi, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar" *Bellekten*, C:14, Say.53, Ankara 1950, s.96.

²⁰⁷ Sezgin Güçlüay, "Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ticaret Politikası", *Türkler*, Ankara 2002, s. 366 vd.

²⁰⁸ Güçlüay, *a.g.m.*, s.367-368.

²⁰⁹ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi (Selçuklular Dönemi)*, Ankara,1993, s.215.

²¹⁰ Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehid*, Ankara 1997; s.38. İbn Bibî, *a.g.e.*, C:I, s. 15-20.

Selçuklu hâkimiyetine almıştır²¹¹. Ticaret yollarının ve merkezlerinin ele geçirilmesine yönelik bu gibi fetihler daha sonraki dönemlerde de Türkiye Selçuklu Devletinde devam etmiştir.

Ticaret politikası kapsamında Türkiye Selçuklu Devleti komşu devletlerle ve diğer bazı devletlerle çeşitli anlaşmalar yapmış ve ticari ilişkiler kurmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin ticari anlaşmalar yaptığını, Osman Turan'ın "*Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*" adlı eserindeki o döneme ait belgelerde görmekteyiz²¹². Bu belgelerde geçen bilgilere göre, Sultan Keyhüsrev'in Antalya'nın fethinden sonra Kıbrıslılarla bir ticaret anlaşması yapmış ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için ve Türkiye'de ticaret yapmaları için bir ferman göndermiştir²¹³. İzzeddin Keykâvus'unda ikinci bir ferman gönderdiği bilinmektedir. Bu iki fermanla Venediklilere Türkiye'de serbest ticaret hakkı verilmekte, onların memlekette seyahat ve ticaret yaparken himaye edilecekleri ve gümrük vergisinin cüz'i miktarda alınacağı bildirilmektedir. I. Aleâddin Keykûbad'da tahta çıkar çıkmaz Venedikliler ile yapılan anlaşmalara riayet etmesi²¹⁴, ticarete verdiği önemi açık bir şekilde ortaya koymaktadır²¹⁵.

Bütün bu ticari fetihler ve anlaşmaların neticesi olarak muhakkak ki ticareti geliştirmenin ve sürekliliği sağlamanın en temel unsurlarından birisi de altyapı çalışmalarınıdır. İşte bu bağlamda Türkiye Selçuklu Devleti sultanları altyapıya büyük önem vermişlerdir. Bu altyapı hizmetlerinin en önemlileri, yollar, köprüler ve kervansaraylardır. Bu dönemde Anadolu'nun Selçuklu hâkimiyetinden önceki yolları değiştirilmemiş bunlar iyileştirilmiş ve bunların yanına yeni yol ağları eklenmiştir²¹⁶. Anadolu'yu doğu-batı, kuzey-güney yönünde karayolu ağı ile donatmışlardır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde ticaretin altyapısını oluşturan bir diğer önemli husus ise yukarıda da bahsettiğimiz üzere kervansaraylardır. Türkiye Selçuklu Devleti sultanları Anadolu'da ticareti geliştirmek için ve gelişen ticareti canlı tutmak için çok sayıda kervansaray inşa ettirmişlerdir. Türkiye Selçuklu Devletinde kervansarayların yapımında iki temel amaç vardır. Bunlardan birincisi kervanları her türlü saldırıdan

²¹¹ Ali Sevim, *a.g.e.*, s.164; Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara 1997, s. 30-33.

²¹² Turan, *Vesikalar*, s.124.

²¹³ Turan, *a.g.e.*, s.124.

²¹⁴ Turan, *a.g.e.*, s.143-146.

²¹⁵ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 5. Baskı, Ankara 1994, s.53.

²¹⁶ W. Ramsey, *Anadolu'nun Tarihi coğrafyası*, (çev. M. Pektaş), İstanbul,1960,s.78.

korumak ve onlara güvenli bir konaklama yeri sağlamaktı²¹⁷. Bu amaçtan dolayıdır ki ticaret yolları üzerine kurulan kervansaraylar kale şeklinde güçlü surlarla çevrilmiş, surlar üzerine gözetleme kuleleri inşa edilmiş, kervansarayların kapıları demirden yapılmıştır. Kervansarayların yapımındaki bir diğer amaç ise yolcuların konakladıkları yerlerde her türlü ihtiyaçlarını temin etmektir²¹⁸. Bu amaç doğrultusunda kervansaraylara yatakhaneler, yemekhaneler, erzak depoları, mescitler, hamamlar, hastaneler, hayvanları için ahırlar ve samanlıklar yapmışlardır²¹⁹.

Türkiye Selçuklu Devletinin ticaret politikasını ana hatlarıyla değerlendirdikten sonra Tokat'ın bu ticaret politikası kapsamında Türkiye Selçuklu Devleti'nde nasıl bir öneme sahip olduğunu anlayabiliriz.

Daha öncede söylediğimiz gibi Tokat, Türkiye Selçuklu Devleti döneminde Anadolu'nun en büyük şehirlerinden birisi konumunda bulunmaktadır. Bu bakımdan Tokat, bu dönemde Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinden birisi olmakla birlikte önemli ticaret yolları üzerinde bulunmaktaydı. Kuzey-güney, doğu-batı ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. Ayas'tan²²⁰ başlayan bir ticaret yolu Kayseri üzerinden Sivas'a ulaşıyor, burada ikiye ayrılıyor, birincisi Erzincan, Erzurum üzerinden Tebriz'e, ikinci yol ise kuzeybatı yönünde Tokat, Amasya üzerinden Samsun'a ulaşıyordu²²¹. Sivas'tan kuzeybatıya yönelen bir yol ise Tokat, Turhal, Amasya, Ladik'ten geçerek Samsun'a ulaşıyordu.²²² Bu yollar Karadeniz sahillerini hem doğuya hem de güneye bağlamış oluyordu bu bakımdan da Tokat bu yollar üzerinde bir kavşak niteliğinde kalıyordu.

Tokat'ın Türkiye Selçuklu Devleti zamanında ticarî merkez olarak anlaşılmasının bir başka somut delili ise bu dönemde Tokat'ta yapılmış olan kervansaraylardır. Bu dönemde Tokat'ta yapılmış olan kervansaraylar Tokat'ın ticari faaliyetler açısından hareketli bir nokta olduğunu da göstermektedir. Bu kervansaraylar, kuzey-güney yolu üzerinde Tokat ile Sivas arasında Yenihan, Çiftlik Hanı, Tokat ile Zile arasında Mahperi Hatun Kervansarayı ve Gümüş Top Köyü yakınlarındaki han

²¹⁷ Turan, "Selçuklu Kervansarayları" *Bellekten*, C:10, say. 39., s. 477.

²¹⁸ Turan, *a.g.m.*, s. 479.

²¹⁹ Güçlüay, *a.g.m.*, s. 370.

²²⁰ Günümüzdeki adıyla, Yumurtalık (Adana).

²²¹ Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademeleme I", *METU JFA*, 2006, s.31.

²²² Çetin, *a.g.e.*, s.330.

kalıntılarıdır²²³. Mahperi Hatun Kervansarayı, Âzine Pazarı'nın da üzerinde bulunduğu Sivas-Sinop arasında Yeşilirmak vadisi boyunca uzanan uluslararası ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Bu kervansarayın, Âzine Pazarı menziline bulunması kervansarayın kendi işlevinin yanında bu pazar yerinin güvenliğini sağladığı da düşünülebilir²²⁴.

Bu dönemde, Tokat-Zile arasında Sivas'tan Karadeniz limanlarına ulaşan ticaret yolu üzerinde Âzine pazarının kurulduğu bilinmektedir²²⁵. Bu pazar uluslararası ticaret yolu üzerinde yer almakta ve Hindistan'dan Güney Rusya'ya taşınan mal ve ürünlerin alım-satım pazarlama faaliyetleri ve ticaret kervanlarının konaklama merkezi gelişmiş ve bölgesel ölçekli ticaret merkezi haline gelmiştir²²⁶. Tokat ile Sivas arasında bulunan Yenihan çevresinde de önemli bir yerleşim oluşmuş, bir camii, iki mescidi, bir hamamı, bir sıbyan mektebi, bir hanı, yüz tavla at alan kervansarayı, yol çevresinde kurulan elli adet dükkânı bulunmaktaydı²²⁷.

Tokat'ın bu dönemde Anadolu ve uluslararası ticaret yollarının üzerinde bulunması ve bu ticaret yolları üzerinde, yolların güvenliğini sağlamak, kervanları güvenliğini ve her türlü ihtiyacını karşılamak için kurulan kervansaraylar hiç şüphesiz Tokat'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nde önemli bir ticaret merkezi olduğunu göstermekte ve kanıtlamaktadır.

2.3. Türkiye Selçukluları Döneminde Tokat Şehrinde İlmî ve Fikrî Hayat

Anadolu'da ilmî ve fikrî faaliyetler, Malazgirt Zaferi'ni (1071) takip eden yüz yıldan sonra başlamış olduğu bilinmektedir²²⁸. Zira bu yüzyıl boyunca Türkler Anadolu'da askerî bakımdan faaliyet göstermişler, fetihlerle uğraşmışlardır. Anadolu'da

²²³ Bu kervansaraylarla ilgili geniş bilgileri çalışmamızın III. Bölümünde Türkiye Selçuklu Devleti Döneminde Tokat'ta yapılmış olan Kervansaraylar başlığı altında verdiğimizden dolayı burada sadece örnek vermek amacıyla isimleri zikredilmiştir.

²²⁴ Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojiler I", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006,s.211,

²²⁵ Turan, *a.g.m.*, s.488; M. Said Polat, "Selçuklu Türkiye'sinde Ticaret", *Türkler*, Ankara 2002, s. 375-385.

²²⁶ Özcan, *a.g.m.*, s. 211.

²²⁷ Turan, *a.g.m.*, s. 485.

²²⁸ Bayram, "Danişmend Oğulları'nın Dinî ve Millî Siyaseti", *Türkiyat Araştırma Dergisi*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.18, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay. Konya 2005, s.138.

ilk ilmî ve kültürel faaliyetler Dânişmendiye Eyaleti'nde, Dânişmend Oğulları'nın himayesinde başlamıştır. Dânişmend Oğulları'nın bilge bir aileye mensup olmaları Anadolu'da bilimsel ve kültürel faaliyetleri başlatmalarında büyük bir etken olmakla beraber Anadolu'da ilk medreseler de bu dönemde Tokat ve Niksar'da inşa edilmiştir²²⁹. Dânişmendli Beyliği döneminde, Dânişmenliler'in hâkim oldukları bölgelerde yoğun bir bilimsel ortam kurulmuş ve bu bilimsel ortam Dânişmend Eyaleti'nde Türkiye Selçuklu Devleti döneminde de devam etmiştir²³⁰. Anadolu'da ilk kaleme alınan edebî eser Dânişmendli Beyliği'nin fetihlerini, haçlılarla mücadelesini anlatan *Dânişmendname*'dir²³¹. *Dânişmendname*, Anadolu İslamî-Türk destanlarının ilk örneği olmuştur²³².

Dânişmendname, Türkiye Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus zamanında onun emri ile İbn Ala tarafından 1244 yılında telif edildiği düşünülmektedir²³³. Eserin günümüze ulaşan nüshaları Tokat Kalesi dizdarı Arif Ali tarafından İbn Ala'nın telif ettiği eser yeniden yazılmak suretiyle oluşturulmuştur. İkinci defa yazılan eserin ne zaman kaleme alındığı hakkında kesin bir tarih yoktur. Ancak 1360 tarihinde I. Murat devrinde yazıldığı öne sürülmekte olup Fuat Köprülü başta olmak üzere bütün araştırmacılar bunu II. Murat dönemi olarak kabul etmişlerdir²³⁴.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Dânişmend Eyaleti'ndeki bu ilmî ve kültürel faaliyetler Türkiye Selçuklu Devleti'nde de aynen devam etmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti döneminde ilme verilen önem dönemi anlatan kaynakların çoğunda geçmektedir. Bu dönemde ilim ve kültürün gelişmiş olması sultan ve devlet adamlarının ilim adamlarını himaye etmelerinden kaynaklanmaktadır²³⁵. Türkiye Selçuklu sultanları ülkenin fikrî ve kültürel alanda gelişmesi için çaba göstermişler ve fikrî ve kültürel gelişmelerin sağlanabilmesi için İran'dan ve Arap coğrafyasından bazı fikir

²²⁹ Tokat Yağbasan Medresesi ve Niksar Yağbasan Medresesi.

²³⁰ Bayram, "Türkiye Selçukluları döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşu", *Türkler*, C:7, Ankara 2002, s.258-263.

²³¹ Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmi ve Fikri Faaliyetler," *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara, 1987, s. 32; A. Yaşar Ocak, "*Dânişmendname*", *DİA*, C:8, s. 478-480.

²³² Solmaz, *a.g.t.*, s. 250.

²³³ Solmaz, *a.g.t.*, s. 251.

²³⁴ Solmaz, *a.g.t.*, s. 251.

²³⁵ Çetin, *a.g.e.*, s.324.

adamlarını²³⁶ getirerek başta Konya olmak üzere Kayseri, Sivas, Kırşehir ve Tokat gibi dönemin önemli ilim ve fikir merkezlerine yerleştirmişlerdir²³⁷. Bütün Selçuklu şehirlerinde olduğu gibi Tokat'ta da ilmî ve fikrî faaliyetler olmuştur.

II. Kılıç Arslan, Danişmendli Devletini ortadan kaldırıp Anadolu'da siyasi birliği tesis ettikten sonra daha öncede belirttiğimiz gibi ülkeyi on bir oğlu arasında paylaşmıştır²³⁸. Tokat ve çevresi Rükneddin Süleyman Şah'a verilmiştir. Süleyman Şah ilim insanlarını sever kollar ve ilme büyük önem verirdi. Süleyman Şah Tokat'ı bir ilim merkezi haline getirmiştir. Süleyman Şah'ın, dönemin önde gelen bilim adamlarını ve filozoflarını huzurunda toplayıp fikir münakaşaları yaptığı hatta bu münakaşaların günlerce sürdüğü bilinmektedir. Bu dönemde birçok bilim adamı eserleri tamamlayıp Tokat meliki Süleyman Şah'a sunmuşlardır. Bunlar arasında filozof Maktûl Sühreverdî *Pertevname* adlı eserini Süleyman Şah'a sunmuştur²³⁹. Bu filozofun bir süre Tokat'ta Süleyman Şah'ın himayesinde kaldığı bilinmektedir. Maktûl Sühreverdî, 1154 yılında İran'ın kuzeybatısında yer alan, günümüzdeki Zencân şehri yakınlarındaki Sühreverd kasabasında doğmuştur²⁴⁰. Gençlik yıllarında Merâğa'ya gitmiş ve orada Fahreddin er-Râzî'ninde hocası olan Mecdiddin el-Cîli'den felsefe ve fıkıh dersleri almıştır²⁴¹. Daha sonra eğitimini sürdürmek için İsfahan'a geçmiş ve burada Zahîrûddin el-Kârî olarak bilinen Zahîr el-Fârîsî'den Ömer b. Sehlân es-Sâvî'nin *el-Başâ'irü'n-Nsiriyye fi'l-mantık* adlı eserini okumuştur. Daha sonra ise Anadolu'ya geçmiştir. Diyarbakır'a yaptığı seyahatlerinde Artuklu Beyliği emirlerinden İmâdüddin Ebû Bekir b. Karaarslan (Davud) b. Artuk ile tanışmış ve *el-Elvâhu'l-İmâdiyye* adlı eserini emirin adına ithafen telif etmiştir²⁴². Sühreverdî, Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarlarından bazılarıyla da görüşmüştür. Yukarıda da söylediğimiz gibi Tokat Meliki Rükneddin Süleyman Şah ile görüşmüş onun himayesine girmiş ve onun için *Pertevname* adlı bir eser yazmıştır²⁴³. I. Alâeddin Keykûbad'ın hocası olarakta onun sarayında kaldığı düşünülmektedir. Daha sonra Anadolu'dan Suriye'ye geçmiş ve ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır.

²³⁶ Bu fikir adamları, Abdülmecid b. İsmail el-Herevî, Muhammed Talekanî, Yusuf b. Said es-Sicistânî, Ömer el-Ebherî gibi isimlerdir.

²³⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce", *Türkler*, C:7, Ankara 2002, s.430.

²³⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s.242.

²³⁹ Kadir Köse, "Tokat'ta Tasavvuf Kültürü", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildirileri*, C:3, Tokat 2014, s.88.

²⁴⁰ İlhan Kutluer, "Maktûl Sühreverdî", *DİA*, C:38, s. 36.

²⁴¹ Kutluer, a.g.m., s.36.

²⁴² Kutluer, a.g.m., s.37.

²⁴³ Kutluer, a.g.m., s.37.

Bir başka bilim adamı Gencevi Nizamî *Mahzenü'l-Esrar* adlı eserini Süleyman Şah'a sunmuştur²⁴⁴. 1163 yılında Kemaleddin Ebu Bekir b. İsmail b. Said er-Razi de Süleyman Şah namına Farsça *Ravzatu'l-Menazir li'l-Meliki'n-Nasr* adında bir kelim kitabı yazmıştır²⁴⁵.

Ahi teşkilatının kurucusu olarak bilinen Ahi Evren'in talebesi olan Nuru'd-Din adlı zatın Tokatlı olması Ahi teşkilatının kurulduğu dönemde Ahilerin Tokat'ta faaliyet içinde olduklarını göstermektedir.²⁴⁶ Anadolu'da ilk olarak Ahi Fütüvvet namesini yazan Mevlana Nazıru'd-Din adlı kişi Tokatlı olup bu eserini 1290 yılında Tokat'ta Ahilerin lideri olan Ahi Muhammed Bey'e sunmuştur²⁴⁷.

1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Tokat ve çevresinin hâkimiyeti Selçuklu veziri Muînüddin Pervane'ye geçmiştir. Pervane Süleyman Tokat'a hâkim olduğu süre boyunca bilim ve bilim insanlarına önem vermiş onlar için imkanlarını kullanmıştır. Pervane Süleyman, İbnü'l-Arabî'nin üvey oğlu ve talebesi olan Sadru'd-Din-i Konevi'nin en tanınmış öğrencilerini bölgeye götürmüş Muhyi'd-Din İbnü'l-Arabî'nin felsefesini²⁴⁸ yaymaya ve yerleştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla Pervane Süleyman Sadru'd-Din Konevî'nin talebelerinden Müeyyedü'd-Din Cendî (1301), Ferganlı Saidü'd-Din (1292) ve Fahrü'd-Din-i Irakî (1289) Tokat'a yerleştirmiştir²⁴⁹. Pervane Süleyman bu şahıslar için medrese ve tekke inşa ettirmiştir.

Müeyyedü'd-Din, İbnü'l-Arabî'nin *Fususul-Hikem* adlı eserinin ilk şairi olup *Nafhatu'r-ruh ve tuhfetu'l-futuh* adlı eserini 1284 yılında Tokat'ta yazmış, *Asâr-i ahadî* adlı eserini de Pervane Süleyman'ın oğlu Muhammed'e sunmuştur²⁵⁰.

Tokat'ta yaşamış bir başka önemli şahıs ise Fahrü'd-din Irakî, devrin önemli şair ve tasavvuflarından olup tam adı İbrahim bin Şehriyar el-Hemedani'dir. Hemedan'da

²⁴⁴ İbn Bibî, *a.g.e.*, C:1, s.92.

²⁴⁵ Özköse, *a.g.m.*, s.88-89.

²⁴⁶ Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmî ve Fikri Faaliyetler," *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara, 1987, s. 33.

²⁴⁷ Bayram, *a.g.m.*, s.34.

²⁴⁸ İbn Arabî, bir tarikat kurmamıştır, fakat onun görüşünü benimseyenler bir "mekteb" oluşturmuşlar ve bu mektebe veya ekole "Ekberiyye" denilmektedir, fakat "Ekberiyye" bazı araştırmacılar tarafından bir tarikat olarak dile getirilse de aslında bir tasavvufî ve fikir hareketi olarak değerlendirilmektedir. Bk., Hasan Basri Öcalan, "Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvuf Düşüncesi", *Türkler*, C:7, Ankara 2002, s.462-470.

²⁴⁹ Bayram, *a.g.m.* s.35.

²⁵⁰ Bayram, *a.g.m.*, s.35.

doğmuş olan bu zat daha sonra Anadolu'ya gelerek Tokat'a yerleşmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti veziri, Muînüddin Süleyman Pervane onun için Tokat'ta Hânekâh-i Pervâne denilen zaviyeyi yaptırmıştır²⁵¹. *Lemaat* ve *Divan-ı Şi'r* önemli eserlerindendir²⁵². Süleyman Pervane yine bu dönemde Tokat'ta bir tıp merkezi olan Gök Medrese'yi inşa ettirmiştir.

Ferganalı Saiddü'd-Din, mistik Arap şairi İbn Farız'n (1232) divanını şerh etmiş ve bu eserini Müînüddin Süleyman'a okumuştur²⁵³. Yine bu dönemde devrin meşhur alim ve hekimlerinden olan Sâdeddin ve Bedreddin Kazvîni'de Tokat'ta bulunmaktaydılar.

Tokat ve çevresinin Selçuklular döneminde önemli bir ilim merkezi olduğu görülmektedir. Özellikle Rükneddin Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu devlet adamı Muînüddin Pervane Süleyman dönemlerinde ilme ve ilim insanına verilen önemden dolayı zirvede olduğu kesin olarak görülmektedir. Tokat 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra bile ilmi seviye olarak çok üst seviyede olduğu bilinmektedir²⁵⁴.

2.4. Türkiye Selçukluları Döneminde Tokat Şehrinin Dinî ve Etnik Durumu

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun fethi başlamıştır. Bu tarihten sonra Anadolu toprakları hızlı bir şekilde Türleşmeye başlamış ve buna paralel olarak İslamlaşma sürecide başlamıştır. Malazgirt Savaşına kadarki süreçte sadece akınlardan ibaret olan Türk-İslam hareketi budan sonra Anadolu'ya yerleşme ve yurt edinme şeklinde olacak ve bunun neticesi itibariyle Anadolu Türk vatanı haline gelecekti. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'da hızlı bir Türkleşme başladı. Zira

²⁵¹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 2013, s.201; Turan, *a.g.e.* s. 541.

²⁵² Ahmet Recep Tekcan, "Anadolu Selçuklu Devleti Merkezi Şehirlerinden Konya ve Kayseri'de Şehir Hayatı", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2012, s.334; Hasan Basri Öcalan, "Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvuf Düşüncesi", *Türkler*, C:7, s.462-470.

²⁵³ Bayram, *a.g.m.*, s.35.

²⁵⁴ Bu dönemde Anadolu Moğol hâkimiyeti altında çok ağır vergilere mecbur tutuluyordu bu durum diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Tokat içinde geçerliydi. III. Alâeddin Keykûbâd döneminde vezir Nizameddin Yahya tarafından halktan ağır vergiler alınmaktaydı, diğer şehirlerden vergiyi dinar cinsinden tahsil ederken Tokat'tan hem dinar cinsinden hem de 20 kıymetli kitap cinsinden vergiyi tahsil etmiştir. Bu olaydan, Tokat'ta ki ilmi seviyenin ne kadar yüksek olduğu ve el yazması kitabının ne kadar değerli olduğu anlaşılmaktadır.

Malazgirt Savaşı'nda Bizans'ın savunma gücü tamamen ortadan kalkmıştı bu durumda Türkler'in Anadolu'ya hızlı bir şekilde yayılmasının önünü açmıştı.

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'da kurulan ilk Türk Beyliklerinden olan Dânişmendli Beyliği'nin ilk olarak merkezi daha öncede belirttiğimiz gibi Tokat-Niksar'dı. Dânişmendli Beyliği'nin bu bölgede kurulması kısa sürede Tokat ve çevresinin Türkleşmesini sağladı. Dânişmendliler dini bakımdan fikhî kaidelere iyi bir şekilde bağlı oldukları için kısa sürede bu geleneği Tokat ve çevresine yerleştirmişler ve kurmuş oldukları medreselerle²⁵⁵ bu geleneği sürdürmüşler ve yörenin İslamlaşmasında önemli bir rol oynamışlardır²⁵⁶. Dânişmendliler, gazilik mefkûresi, Türk kültürüne ve Türkmencilik ülküsüne²⁵⁷ büyük bir önem verdikleri için kısa sürede Müslüman Türkler Dânişmendli Beyliği'nin fetih hareketlerine katılmak üzere Tokat ve çevresine gelmişler ve bölgede Türk-İslam nüfusunun artmasında etkili oldukları tahmin edilmektedir.

Tokat'ın Dânişmendli egemenliğindeki dönemde dinî ve etnik bakımdan Türk nüfusunun diğer unsurlara nazaran daha fazla olduğu bilinmektedir. 1110 tarihinden sonra ise Dânişmendli Beyliği coğrafyasına yerleşmiş olan Türklerin kalabalık kitleler oluşturması nedeniyle Bizans İmparatorluğu bu bölgeye sefer düzenlemeye çekinir hale gelmiştir²⁵⁸.

II. Kılıç Arslan 1175 yılında Dânişmendli hâkimiyetine son vermiş ve Tokat'ı Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyetine almıştır. Tokat, Dânişmendli döneminde olduğu gibi Selçuklu döneminde de Türklerin ve Müslümanların diğer etnik ve dini unsurlara göre daha fazla olduğu bilinmektedir. Tokat'ın Selçuklular döneminde etnik bakımdan Türkler'in yoğun olarak yaşadığını, Zeki Velidi Togan'ın *Umumi Türk Tarihine Giriş* adlı eserinde Celâleddin Rumi'nin (öl.1273) kendi müritlerine hitaben söylediği cümleye ithafen aktardığı “*Tokat taraflarına gitmeliyiz, orası sıcaktır; Antalya sıcak memleket ise de, ahalisinin ekserisi Rum'dur, bizim söylediklerimizi anlamazlar, gerçi*

²⁵⁵ Tokat Yağlıbasan ve Niksar Yağlıbasan Medreseleri.

²⁵⁶ Bayram, “Dânişmend Oğulları'nın Dinî ve Millî Siyaseti”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 131-147; Mustafa Demir, “Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı”, *Türkler*, C:6, Ankara 2002, s.326.

²⁵⁷ Bayram, *a.g.m.*, s.145.

²⁵⁸ Demir, *a.g.m.*, s. 326.

onlar arasında meram anlayanlar vardır”²⁵⁹ cümleden Antalya’ya kıyasla Tokat’ın etnik durumu çıkarabiliriz.

Türkiye Selçuklu Devleti’nde dinî hayat tasavvuf²⁶⁰ ve tarikatlar üzerinde şekillenmiş ve çok fazla sayıda tarikat ortaya çıkmıştır. Bu tarikatların, bu dönemde Anadolu’da çok fazlaca olmalarının şüphesiz iki sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye Selçuklu sultanlarının hoşgörü ve tarikatları koruyucu siyasetleridir. Türkiye Selçuklu Sultanları kendilerini İslam’ın ve Müslümanların koruyucuları olarak görmüşler ve Anadolu’daki dini hayatın yaşanmasına önem vermişlerdir²⁶¹. Selçuklu sultanlarını dine verdikleri önem Er-Râvendî tarafından şu şekilde ifade edilmektedir, “İslâm dininde, Hulefa-yı Râşidîn’den sonra, Abbâs-oğulları devleti esnasında, Selçuk oğullarından daha dindar ve daha büyük padişahlar mevcut olmamıştır”²⁶² bu sebeplerden ikincisi ise, Moğol istilasıdır. Moğol istilasıyla birlikte Moğolların önünden kaçan birçok Mâverâünnehr, Harezm, Horasan ve Orta Asya’da bulunan tasavvuf ehli Anadolu’ya gelmişler ve bu gelenler arasından bazıları Tokat’a yerleşmiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi bunların Anadolu’ya yerleşmesinde yine Türkiye Selçuklu Devleti’nin bunlara karşı uygulamış olduğu hoşgörü politikası etkili olmuştur.

Mâverâünnehr, Harezm, Horasan ve diğer başka bölgelerden gelen şeyhler ve dervişler şehirde yaşamayı uygun bulmuyorlar şehirden ziyade kırsalda kasaba ve köylerde yaşamayı tercih ediyorlardı²⁶³. Bu şeyh ve dervişlerin çoğunluğu Vahdet-i Vucud Felsefesini benimsemiş, Şihâbeddin Sühreverdi mensupları, Necmeddin Kübra taraftarı olan şahıslar, çok farklı tasavvuf mekteplerini temsil etmekteydiler²⁶⁴.

Yüksek zümreye hitap eden tasavvuf mektepleri incelendiğinde bu mektepler iki ana gruba ayrılmaktadır. Birincisi, ahlakçı ve faal karakteriyle, Anadolu’da bütün devirlerin en ünlü mutasavvıflarından olan Muhyiddîn-i Arabî (öl. 12141) ve evlatlığı olarak bilinen Sadreddin-i Konevî (öl. 1274) ile müridleri tarafından temsil

²⁵⁹ Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul 1981, s. 257.

²⁶⁰ Tasavvuf; Zühd, takva ve içten gelerek yapılan ibadet ile ruhu temizleyip, Hakk’ın ahlakıyla ahlaklanmak, kendi varlığını Hakk’ın sevgisinde eriterek, O’nun emir ve yasaklarına tam bir uyuşla sonsuz mutluluğa erişmektir, bk., Louis Massignon, “Tasavvuf”, *İA*, C:12/1, İstanbul 1979, s. 29.

²⁶¹ Seyfullah Kara, “Türkiye Selçuklularında Dinî Hayat”, *Türkler*, C:7, s.308-319.

²⁶² Er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, (*Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*), 2. Baskı, C:I, (çev. Ahmed Ateş), Ankara 1999, s.65.

²⁶³ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul 2000, s. 62.

²⁶⁴ Ocak, *a.g.e.*, s. 62.

edilmişlerdir²⁶⁵. İkinci grup ise, birincisine tamamen zıt daha müsamahacı ve estetik karakteriyle Kübrevilik ve Sühreverdilik diye bilinen tarikatlardır.

Bu iki tarikat faaliyetlerini Anadolu'nun önemli şehir merkezleri olan Konya, Kayseri, Tokat ve Amasya gibi kültür merkezlerinde sürdürmüşlerdir. Necmeddin Râzi, Bahâeddin Veled ve halifesi Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî ve müritleri tarafından temsil edilen Kübrevilik, Evhadeddîn-i Kirmanî ve taraftarlarınca benimsenen Sühreverdilik, Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinde halkın dini hayatında önemli bir yer bulmuştur²⁶⁶.

Bu tasavvuf hareketleri XIII. yüzyıl Türkiye Selçuklu Devleti'nde, göçebe ve yarı göçebe çevreler tarafından benimsenmiştir. Türkmenlere daha sade ve basit bir İslamiyet öğrettiği için halk tarafından kolayca benimsenmiştir. Çünkü bu Türkmen boyları, henüz yeni İslamlaşmış olduklarından eski şaman inançlarını ve atalarıyla ilgili bazı kültürleri muhafaza ediyorlardı²⁶⁷. Bu nedenden dolayı derviş ve Türkmen babalarının telkin ettikleri İslam bu çevreler tarafından daha kolay kabul görmekteydi.

Türkmen çevrelerine bu dini düşünceleri telkin eden derviş ve tarikat mensupları, uygun gördükleri yerlerde kendi zaviye ve tekkelerini kurarak bu bölgelere yerleşiyorlardı. Açtıkları tekke ve zaviyelerde, çevrelerindeki hayatın her kademesinde maddi ve manevi yönleriyle meşgul oluyorlardı. Bu zaviyeler ve tekkeler, devlet tarafından tescillenen vakıflar tarafından destekleniyor ve bu araziler üzerine kuruluyordu²⁶⁸. Köylerde, kasabalarda ve elverişli araziler üzerine yerleşen ve tekke veya zaviye kuran bu şeyhler zaman içerisinde büyük güç ve kudrete sahip olmuşlardır.

Selçuklu Türkiye'sinde, tarikatlar ve fikir hareketleri çok zengin bir şekilde bulunmuş ve içtimai hayat içerisinde yerini almıştır. Bu tarikatlar ve fikir hareketlerinin bazıları, Ahiler, Haydarîler, Kalenderler, Mevlevîler, Yeseviler, Babaîler, Bektaşiler, Şemsiler, Sühreverdiler, Evhadiler, Rufaîler, Ekberîler ve Kübrevîler olarak gösterilebilir²⁶⁹.

²⁶⁵ Ocak, *a.g.e.*, s. 62.

²⁶⁶ Ocak, *a.g.e.*, s. 63.

²⁶⁷ Ocak, *a.g.e.*, s. 63.

²⁶⁸ Ocak, *a.g.e.*, s. 65.

²⁶⁹ Bayram, "Anadolu Selçuklular Zamanında Evhadî Dervişler", *Türkler*, C:7, s.320-327; S. Kara, *a.g.m.*, s.308-319.

Bu tarikat ve fikir hareketlerinin bazıları Tokat ve çevresinde etkili olduğu bilinmektedir. Tokat, Selçuklular zamanında Türkmen derviş, tarikat ve fikir hareketlerinin çok etkili olduğu bir şehir konumunda olmuştur²⁷⁰.

Tokat'ta etkili olan tarikat ve fikir hareketlerinden en önemlisi, Türkmen asıllı Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî'nin başlattığı Evhadiyye hareketidir. XIII. yüzyılın başlarında Kayseri'de ortaya çıkan bu hareket özellikle I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve I. Alâeddin Keykûbad zamanında devlet tarafından desteklenmiş ve himaye edilmiştir²⁷¹. Hatta Mikâil Bayram'a göre, Evhadü'd-din, Anadolu Ahi Teşkilatı'nın ve bu teşkilatın kadınlar kolu olan Anadolu Bacıları Teşkilatı'nın oluşmasında²⁷² büyük rol oynamıştır²⁷³.

Evhadü'd-din'in, Kayseri'deki önde gelen mürid ve halifeleri arasında Tokatlı Nuru'd-din adlı bir halifesi bulunmaktaydı. Bu fikir hareketi Tokat ve çevresinde çok etkili olmuş zira bu hareketin Tokat ve çevresinde etkili olduğunu göstermesi açısından Niksar'da Ahi Pelihvan-i Evhadî adlı bir şahsın türbesinin bulunması önemlidir²⁷⁴.

Tokat ve çevresinde etkili olan bir başka dinî tarikat, Cemaleddin Es-Sâvi'yi (öl. 1232-33) şeyh olarak kabul etmiş olan Kalenderilik²⁷⁵ tarikatı olmuştur. Bu tarikat Anadolu'da Tokat, Amasya ve Sivas çevrelerinde etkili olmuştur²⁷⁶.

İlk olarak, X. yüzyılda Orta Asya ve İran'da Horasan Melâmetliği'nden kaynaklanan henüz teşkilatlanmamış büyük bir sufilik akımı olarak ortaya çıkan Kalenderilik, XIII. yüzyıl sonlarına doğru Cemaleddin Es-Sâvi adlı İranlı bir sufünün çabalarıyla teşkilatlanmış ve Kalenderiyye veya Cavlakiyye adıyla Orta Doğu'da ortaya çıkmıştır²⁷⁷.

²⁷⁰ Bayram, *a.g.m.*, s.230-237.

²⁷¹ Bayram, *a.g.m.*, s.230.

²⁷² Evhadü'd-din, Ahi Teşkilatı'nın kurucusu sayılan Ahi Evren diye bilinen Şeyh Nâsîrü'd-din Mahmud el-Hoyî'nin kayın pederi ve Bacılar Teşkilatı'nın lideri Fatma Bacı'nın babası olduğu bilinmektedir.

²⁷³ Bayram, *a.g.m.*, s.230 vd.

²⁷⁴ Bayram, *a.g.m.*, s.334.

²⁷⁵ Kalenderilik, yalnızca bir tarikat adı değil, aynı zamanda XI. ve XII. yüzyıllardan itibaren Doğu ve Yakın Doğu İslam dünyasındaki heterodoks akım ve teşkilatları çok derinden etkileyen büyük bir dini akımdır. Vefailik, Haydarilik, Bektaşilik, Mevlevilik, Halvetilik gibi tarikatları etkilemekle birlikte, Baba Tahir Hemedani, Kutbeddin Haydar, Şems-i Tebrizi, Fahreddin Irakî gibi şeyh ve dervişler Kalenderi sufiliğine mensup kişilerden bazıları olarak gösterilebilir.

²⁷⁶ Özcan, *Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi*, s.40.

²⁷⁷ Ocak, *a.g.e.*, s. 66.

Kalenderi dervişleri, diğer tarikat mensupları gibi Moğol istilasını önünden kaçarak kalabalık gruplar halinde Anadolu'ya gelmişlerdir. Köylü ve göçebe halk arasında rağbetle karşılanmıştır. Kalanderiler, Türkmen çevrelerinde büyük bir çoğunluk meydana getirmişler ve onlar arasında buldukları geniş müsamaha ortamında serbestçe fikir ve inançlarını yaymışlardır²⁷⁸.

Tokat ve bu bölgede etkili olan bir başka tarikat Sühreverdilik'tir²⁷⁹. Tarikat'ın asıl kurucusu Ebu'n Necib Sühreverdi'dir, fakat yayıcısı ve tarikatı Anadolu'ya getiren ise yeğeni Ebu Hafs Şihabeddin Ömer Sühreverdi olmuştur²⁸⁰. Ömer Sühreverdi'nin eserleri arasında en önemlisi *Avarifü'l-Maarif* adlı eseri olmuş ve o dönemde Anadolu'da en çok okunan tasavvuf eserleri arasında olmuştur.

Bu dönemde Tokat'ta etkili olan bir başka tarikat ise, Türk şeyhi Kutbedin Haydar tarafından Yesvilik ve Kalenderiliğin bir sentezi halinde ortaya çıkarılan ve kurucusunun adından hareketle adlandırılan Haydarilik tarikatıdır. Bu tarikat şeyhleride Moğol istilası sonucu Anadolu'ya gelmiş ve Tokat bölgesine de yerleşmişler ve burada zaviyelerini kurmuşlardır²⁸¹.

Tokat ve çevresinde etkili olan bir diğer tarikatta Kübrevîlik olmuştur. Kübrevîlik, zamanın en büyük mutasavvıflarından olan Necmeddin Kübrâ tarafından Hârezm'de kurulmuştur. Necmeddin Kübrâ, hem din bilimlerinde hem de tasavvuf konusunda dönemin önemli isimlerinden olmuştur. Kübrevîlik Anadolu'ya Moğol istilasıyla gelmiş ve Anadolu'nun önemli merkezlerinde etkili olmuş, zaviyelerde yıllarca faaliyet göstermişlerdir²⁸².

Bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti'nde bu tasavvufi tarikatların yanında Ahilik teşkilatının da etkili olduğu ve sosyal, dini ve iktisadi hayatta önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Ahilik ve Fütüvvet, Anadolu'da buraya özgü bir karaktere sahip olmuştur. Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykâvus'un fütüvvet teşkilatına intisap etmesiyle Ahilik ve fütüvvet Anadolu'da önemli bir yer edinmiştir. Fütüvvet teşkilatını

²⁷⁸ Ocak, *a.g.e.*, s. 69.

²⁷⁹ Öcalan, *a.g.m.*, s.462-470.

²⁸⁰ Tekcan, *a.g.t.*, s.337.

²⁸¹ AYTEKİN YAROĞLU, "Tokat Haydarhâne Vakfı", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sivas 2006, s. 12.

²⁸² Ocak, "Selçuklular ve Beyliler Devrinde Düşünce", *Türkler*, C:7, Ankara 2002, s.431.

örgütlemek için Abbasi halifesi Nâsır tarafından görevlendirilen Sünni mutasavvıf Şihabuddin Sühreverdi aracılığıyla bu teşkilata giren I. Alâeddin Keykûbad ile yine Ahilik Anadolu'da önemli bir güç kazanmıştır²⁸³.

Ahilik, özellikle Moğol istilası döneminde ülkenin karşılaştığı siyasi istikrarsızlık ve sosyal buhran ortamında yerel idare güçlerine sahip olmuşlar, halkın huzur ve güvenliğini sağlamış, Müslüman esnafi yerli esnafa karşı korumuşlar ve kurmuş oldukları tekke ve zaviyelerle Anadolu'ya yeni gelen halkın ihtiyaçlarını karşılamış, gençlerin temel ve mesleki eğitimlerini vererek onları sosyalleştirme görevini yürütmüştür²⁸⁴.

Ahilik, örgütlenmesi bakımından klasik bir tarikat olmayıp, Anadolu'daki yaygın olan tarikatlarla²⁸⁵ doğrudan ilişki içerisinde olmuştur. Hatta zaman içerisinde bu tarikatları üzerinde de etkili olmuştur.

Ahilik, ilk dönemden itibaren Tokat ve çevresinde etkili olmuştur. Ahi teşkilatının kurucusu olarak bilinen Ahi Evren Şeyh Nasıru'd-Din Mahmud'un öğrencisi olan Nuru'd-Din adlı zatın Tokatlı olması, bu teşkilatın kurulduğu dönemde Ahilerin Tokat ve çevresinde etkili olduğunu göstermektedir²⁸⁶. Anadolu'da ilk olarak Ahi *Fütüvvet-name*'sini yazan Mevlana Nazıru'd-Din'de Tokatlı olup, bu eserini 1290 yılında Tokat'ta Ahilerin lideri olan Ahi Muhammed Bey'e sunduğu düşünülmektedir²⁸⁷. Tokat, pek çok Ahi şeyhinin geldiği ve burada zaviyesini kurduğu bir merkez olmuştur. Bunlardan, Keçeci Baba adıyla bilinen Ahi Mahmud Veli, Tokat'a gelerek günümüzde kendi adıyla anılan Keçeci köyüne yerleşmiş ve tekkesini kurmuştur²⁸⁸.

Horasan erenlerinden olduğu ve Ahmed Yeseviye bağlı Ahi olduğu düşünülen Keçeci Baba'nın Nişabur'da doğduğu ve XIII. yüzyılda Anadolu'ya gelerek Tokat'a yerleştiği ve zaviyesini kurduğu düşünülmektedir. Keçeci Baba aynı zamanda Ahi

²⁸³ Cenksu Üçer, *Tokat Yöresi Alevileri Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2005, s.86.

²⁸⁴ Üçer, *a.g.t.*, s.87.

²⁸⁵ Bu tarikatlar, Rufâilik, Kübrevilik, Mevlevilik ve Bektaşilik gibi tarikatlardır.

²⁸⁶ Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler," *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara, 1987, s. 34.

²⁸⁷ Bayram, *a.g.m.*, s.34; Özköse, *a.g.m.* s. 81.

²⁸⁸ Üçer, *a.g.t.*, s.88.

babası olduğu bilinmektedir. Ahi Keçeci Baba'nın gelip yerleştiği ve adını verdiği Keçeci köyü Anadolu'nun en eski Türkmen yerleşim merkezlerinden birisidir²⁸⁹. Keçeci Baba'nın, Hacı Bektaş Veli'nin amcası olduğu düşünülmekte ve ondan önce Anadolu'ya ailesi ve çocuklarıyla birlikte Türkmen boylarının önünde geldiği ve sonrada Hacı Bektaş Veli'yi getirdiği düşünülmektedir²⁹⁰.

Keçeci Baba, tekkesini kurduğu bölgeye zaman içerisinde dönemin önemli bir ilim merkezi haline getirmiştir. Bu tekkeden Derûnî Baba, Fedâî Baba ve Mesrûrî gibi çok sayıda tasavvuf insanı yetiştirmiş ve bu tasavvuf ehli kişilerde zaman içerisinde kendi tekke ve zaviyelerini kurarak bölgenin Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli rol oynamışlardır. Keçeci Baba, Keçeciliğin piri olarak kabul edilmesinin yanında dönemin ruh sağlığı, eğitim konuları ve veterinerlik gibi alanlarda da uğraştığı bilinmektedir²⁹¹.

Keçeci Baba Tekkesi, günümüzde ise bölge Alevileri için önemli bir alevi ocak merkezidir. Bu alevi ocağı da zaman içerisinde çeşitli alt ocaklara²⁹² ayrılmıştır.

Bu dönemde Tokat'ta yaşamış ve tekke kurmuş bir başka Ahi şeyhi ise Seyyid Selahaddin'dir. Seyyid Selahaddin'in sözlü geleneğe göre Keçeci Baba'nın oğlu olduğu düşünülmektedir. Bir başka söylenceye göre ise onun Danişmend Melik Ahmed Gazi olduğu düşünülmektedir. Yine başka bir düşünceye göre ise Battal Gazi'nin soyundan geldiğine inanılmaktadır. Fakat bütün söylencelere rağmen Seyyid Selahaddin, Keçeci Baba'nın bir halifesi ve Keçeci Baba Tekkesi'nin bir kolu olarak orta çıkmıştır²⁹³. Bu tekke de günümüzde Tokat ve çevresinde önemli alevi ocaklarından birisi olarak varlığını devam ettirmektedir.

Yine bu dönemde Tokat'ta yaşamış bir başka Ahi şeyhi de Ahi Yusuf Perende'dir. Ahi Yusuf Perende'nin türbesi Turhal'da bulunmaktadır. Ahi şeyhlerinden olan Ahi Yusuf Perende 1301 yılında Tokat'a gelmiş ve tekkesini kurmuş, bölgenin

²⁸⁹ Harun Yıldız, "Amasya Yöresi Alevi Ocakları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:4, Say. 19, 2011, s.232; Açıkkel, "Ahi Mahmud", *Ahilik Ansiklopedisi*, C:1, Ankara 2014, s.126.

²⁹⁰ Yıldız, *a.g.m.*, s.132.

²⁹¹ Üçer, "Tokat Yöresinde Alevilik", *Tokat Sempozyumu (01-03 Kasım 2012)*, C:3, Tokat, s. 213.

²⁹² Bunlar, Aziz Baba Ocağı, Nebioğlu Ocağı ve Ergonaş Baba Ocak'larıdır.

²⁹³ Yıldız, *a.g.m.*, s.239.

Türkleşmesi ve İslamlaşması için çalışmıştır. Ahi Yusuf semercilerin piri olarak bilinmektedir²⁹⁴.

Türkiye Selçuklu Devleti zamanında Tokat'lı bir başka Ahi şeyhi olarak gördüğümüz şahıs ise Barak Baba'dır. Barak Baba'nın, Babaî halifelerinden birisi olduğu, Babaîler hareketine katıldığı ve Amasya ve çevresinde etkili olduğu bilinmektedir²⁹⁵.

Bu dönemde Tokat'ta yaşamış bir başka ahi ise Doğanşah oğlu Niksarlı Ahi Ahmed'dir. Kendine ait bir zaviye kurmuş ve faaliyetlerde bulunmuştur²⁹⁶.

Türkiye Selçuklu Devleti zamanında Anadolu'da olduğu gibi Tokat ve çevresinde de Yesevilik²⁹⁷ hareketi oldukça etkili olmuş ve Yesevi dervişleri Türkmen nüfusunun çoğunlukta olduğu Tokat ve çevresine yerleşmişler ve bölgede etkin bir faaliyet yürütmüşlerdir. Tokat'ta ilk Yesevi dervişi Şeyh Nusret olmuştur. Horasanlı ve Yesevi halifelerinden olup, Horasandan gelip Zile'ye yerleşerek burada tekke kurmuş ve faaliyetlerini sürdürmüştür.

Bu dönemde Tokat'a gelen ve tekke kuran en önemli Yesevi dervişlerinden olan isim hiç şüphesiz Hubyar Sultan'dır. Hubyar Sultan Tekkesi, Tokat'ın Almus ilçesinde kendi adını taşıyan Hubyar Sultan köyünde bulunmaktadır.

Bir Türkmen aşiret velisi olan Hubyar Sultan'ın XIII. yüzyılda Tokat'a gelerek burada bir tekke kurduğu bilinmektedir. Fakat Hubyar Sultan'ın yaşadığı dönem ve şahsiyeti hakkında farklı görüşler mevcuttur. Buna göre, Hubyar Sultan'ın Hacı Bektaş, Baba İshak ve Keçeci Baba ile XIII. ya da XIV. yüzyılda aynı dönemde yaşamış olduğu düşünülmektedir²⁹⁸. Hatta Hubyar Sultan'ın Hacı Bektaş Veli'nin halifelerinden biri olduğu ve Anadolu'ya onunla birlikte geldiği ve Hubyar Sultan'a bu ismi Hacı Bektaş

²⁹⁴ Yaşar Kalafat, "Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnançları (Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre)", *TÜBAR*, Say. 14, 2003, s.182-183.

²⁹⁵ Hüsyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C:1, (Sadeleştiren, Ali Yılmaz, M. Akkuş), Ankara 1986, s.190; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 13. Baskı, Ankara 2013, s.208n37.

²⁹⁶ Özhan Bayram, "Türkiye Selçukluları Zamanında Danişmend İli'nde Ahiliğin Teşkilatlanması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2012, s. 59.

²⁹⁷ XI. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'daki Çimkent şehrinde doğan Yusuf Hamedani halifelerinden, Ahmed Yesevi tarafından kurulmuştur. Kısa sürede Türkmenler içerisinde etkin rol oynayan bir tasavvuf hareketi olmuştur.

²⁹⁸ Cenksu Üçer, "Tokat Yöresinde Alevilik", *Tokat Sempozyumu (01-03 Kasım 2012)*, C:3, Tokat, s. 207.

Veli'nin verdiği söylenmektedir²⁹⁹. Başka bir görüşe göre, Hubyar Sultan'ın Oğuz Boylarından olan Beydili Türkmenlerinden olduğu düşünülmekte olup, Hubyar Sultan'ın Hoca Ahmed Yesevi'nin öğrencisi olduğu ve Ahmed Yesevi'nin dergâhında yetişen dervişlerden olduğu ve bu bağlamda Ahmed Yesevi'nin nefes oğlu olduğu düşünülen Kutbeddin Haydar'ın Hubyar Sultan olduğu düşünülmektedir³⁰⁰. Ve hatta, bir başka sözlü rivayete göre Hubyar Sultan'ın Ahmed Yesevi'nin kendisi olabileceği dahi söylenmektedir³⁰¹. Başka bir görüşe göre, Hubyar Sultan'ın on iki imamlardan İmam Musa Kazım ya da İmam Rıza soyundan geldiği ve mürşidinde Üryan Hızır olduğu söylenmektedir.

Hubyar Sultan ile XVI. yüzyılda yaşamış olan torun Hubyar Abdal da birbiriyle karıştırılmaktadır. Bu durum günümüzde bazı Hubyar Sultan ocak mensubu tarafından karıştırılmaktan çok, Hubyar Sultan'ın torunu Hubyar Abdal'ın bedeninde yeniden dünyaya gelmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Bu karıştırmaya bağlı olarak Hubyar Sultan'ın ya Safevilerden olduğu ya da Horasan erenlerinden olduğu konusunda ihtilaflar ortaya çıkmaktadır³⁰².

Sonuç olarak, Hubyar Sultan, tarihi gerçekliği tartışılır olmakla birlikte Horasan Erenlerinden olup Hoca Ahmed Yesevi'nin halifelerinden birisi olduğu düşünülmektedir. Adını da yukarıda söylediğimiz gibi Ahmed Yesevi koymuştur. Ahmed Yesevi tarafından Anadolu'ya gönderilerek Tokat'ta tekkesini kurmuş ve bölgenin Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında büyük rol oynamıştır. Hubyar Sultan, burada kurmuş olduğu tekkesinde kervanlara, yolculara, gelip geçenlere ve yoksullara yiyecek, içecek ve barınacak yer vermiştir.

Hubyar Sultan tekkesinde bulunan Beydili Boy damgası ve bölgedeki mezar taşlarında bulunan Türk motifleri Hubyar Sultan'ın Türkmen soylu olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

²⁹⁹ Yıldız, *a.g.m.*, s. 233.

³⁰⁰ Yıldız, *a.g.m.*, s.233.

³⁰¹ Ceksu Üçer, bu görüşü yukarıda da belirttiğimiz gibi sözlü rivayete dayandırmakta olup bu rivayetin sahibini tezinde 1932 Tokat-Turhal doğumlu, Hubyarlı Dede İbrahim Günay adlı şahsa dayandırmaktadır. Aynı şahsın bu görüşünün yanında, Hacı Bektaş'ın Hubyar Sultan ya da Ahmed Yesevi'nin talebesi olduğuna ve Hubyar'ın babasının Lokman-ı Perende olduğuna inandığını da belirtmektedir. Üçer, *a.g.t.*, s.113-114.

³⁰² Üçer, *a.g.t.*, s.113.

Hubyar Sultan tekkesi günümüzde bölgede bulunan en önemli alevi ocaklarının başında gelmektedir. Tekke her yıl çok sayıda ziyaretçi tarafından ziyaret edilmekte ve ayrıca burada her yıl Hubyar Sultan'ı anma şenlikleri yapılmaktadır.

Sultan I. Alâeddin Keykûbad döneminden sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nde siyasî ve dinî bakımdan etkili bir harekette Babaîler hareketi olmuştur. Babaîler hareketi, Baba İlyas Horasanî³⁰³ tarafından başlatılmıştır. Baba İlyas, Moğol istilası sırasında Anadolu'ya sığınan Türkmenlerden olup I. Alâeddin Keykûbad döneminde Amasya'ya yerleşmiş ve Babaîler denilen Türkmen hareketinin baş mimarı olmuştur.

Babaîler İsyanı, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde ve özellikle Türkiye Selçuklu Devleti veziri olan Sadeddin Köpek'in kötü yönetiminin halk üzerindeki olumsuz etkileri neticesinde devlete karşı başlatılan bu ayaklanma ilk olarak Kefersut ve Maraş bölgelerinde başlamış ve daha sonra Malatya, Tokat ve Amasya bölgelerinde etkili olmuştur. Bu hareket, Anadolu'daki Türkmen boyları arasında gerçekleştirilen ilk dini-sosyal hareket olma özelliğini taşımaktadır.

Babaîlik, bir tarikattan ziyade Vefai, Yesevî, Kalenderi ve Haydarî tarikatlarına mensup Türkmen boylarının, yönetimden baskı gören ve sosyal-ekonomik zorluklar çeken halk kitlelerine kendisini mehdi olarak gösteren Baba İlyas'ın ve onun halifesi Baba İshak³⁰⁴, in liderliğinde gerçekleşen bir isyan ve sonrasında ortaya çıkan hareketin kendisidir³⁰⁵.

1239 yılında çıkardığı isyan sonucunda öldürülen Baba İlyas'tan sonra onun halifeleri Anadolu'nun çeşitli yörelerinde onun fikirlerini yaymaya ve yaşamaya devam etmişlerdir. Baba İlyas'ın halifelerinden olan Aynuddevle'de Tokat'a yerleşmiş ve burada bir zaviye kurarak Babaîler düşüncesini Tokat ve çevresine yaymaya çalışmıştır³⁰⁶. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Babaîleri yakalatıp hapse attırması sonucunda Aynuddevle'de Tokat'taki zaviyesinde yakalanmıştır.

³⁰³ Bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas", *DİA*, C:4, İstanbul 1991, s. 368.

³⁰⁴ Bk. A. Y. Ocak, "Baba İshak", *DİA*, C:4, İstanbul 1991, s. 368-369.

³⁰⁵ Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 373-374.

³⁰⁶ Hasan Basri Öcalan, "Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvuf Düşüncesi", *Türkler*, C:7, Ankara 2002, s.467.

Bir Türkmen hareketi olan Babaîler hareketi de Tokat ve çevresinde etkili olmuş bu bölgedeki Türkmenlerin çoğunun bu harekete katıldığı ve Tokat'ın tahrip edildiği bilinmektedir³⁰⁷.

Selçuklular döneminde, buradan anlaşılacağı üzere Tokat, Türkmen hareketlerinin ve Anadolu'da İslamlaşmanın merkezi durumuna gelmiştir. Anadolu'da etkili olan tarikat, tasavvuf ve fikrî akımların da merkezi durumuna gelmiştir. Tokat ve çevresinde oluşan bu dinî, tasavvufî ortam bölgenin Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında en büyük rolü oynamıştır.

³⁰⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 442.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLU DÖNEMİ TOKAT'TAKİ İLİM, KÜLTÜR VE SANAT ESERLERİ

Tokat, Selçuklu hâkimiyetine girdikten sonra, bir Türk-İslam şehri olarak gelişmiş ve önemli bir merkez haline gelmiştir. Bu dönemde Tokat, pek çok ilmî, dinî, ve sanat eserleri ile imar edilmiş, dönemin mimari özelliklerini en güzel şekilde yansıtan eserler ile donatılmıştır. Bu eserler başlıca, camiler, kervansaraylar, medreseler, tekke ve zaviyeler, köprüler, hamamlar ve türbelerden oluşmaktadır.

Bu bölümde, Selçuklu dönemine ait sanat eserlerini ele alacağız fakat çalışmamız sanat tarihinden ziyade tarihi bir çalışma olmasından dolayı bu eserlerin genel mimari özelliklerinden başka mimari yönlerine değinmeden bu dönemde taşıdıkları önemi vurgulamaya çalışacağız.

3.1. CAMİLER

Bir şehrin İslam şehri olduğunu gösteren en önemli öge o şehirde bulunan camidir. Bu bakımdan bütün İslam devletleri özellikle de Türk-İslam Devletleri fethettikleri şehir ve beldelerde ilk olarak İslam'ın simgesi olan cami inşa etmişlerdi. İslam devletlerinde cami şehrin veya beldenin merkezi konumunda bulunmakta ve halkın sadece ibadet için değil, eğitim öğretim ve bazı kararların alındığı toplantı yerleri, aynı zamanda sosyal ekonomik faaliyetlerin yapıldığı alanlardı. Camilerin etrafına çarşı pazarlar kurulmakta olup geniş halk kitleleri bu alanlarda toplanmaktaydı.³⁰⁸

Yukarıda camiler için belirttiğimiz bu özellikler Selçuklular döneminde de aynen devam etmiştir. Fethedilen beldelere camiler yapılmış bu bakımdan Tokat Şehri fethedilince buraya da camiler inşa edilmiştir. Tokat' ta yapılan camiler Anadolu'nun en eski cami örneklerindedir.

³⁰⁸ Osman Çetin, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, İstanbul, 2011,s.311.

3.1.1. Garipler Camii

Anadolu'nun en eski camilerinden biridir. 1074 yılında Gümüştekin Ahmet Gazi tarafından yaptırılmıştır. Fakat caminin bir Hıristiyan mabedinden camiye dönüştürülmüş olabileceği de düşünülmektedir³⁰⁹. Caminin kitabesi bulunmamaktadır. Caminin ismi Türkiye Selçuklu devrine ait bir vakfiyede geçmektedir³¹⁰. Buna göre; “*caminin ismi “kutbet ül cam’-i şerif bi-cam’-i Dânişmend el-Gâzi el-Kâin bi-mahalle-i Yazıcık Medine-i Tokat”* olarak zikredilmektedir Buna göre Pazarcık Mahallesi’ndeki Garipler Cami’nin Dânişmend Gazi tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

Camii, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. İç mekân, ortada dört kalın paye ve bunların aralarında yer alan dört sütun üzerine basık yuvarlak kemerlerle oturan pandantif geçişli bir kubbe ve bu kubbeyi dört yönden kuşatan beşik tonozlar ile kaplanmış biçimdedir³¹¹.

Kaba yonu taş malzemeye yığma tekniğinde inşa edilen yapı, önemli kısımlarda kesme taş ve tuğla kullanımı dikkat çekmekte olup, orijinal minaresi XI. yüzyıl Türk tuğla işçiliğinin en güzel örneklerinden biridir³¹².

3.1.2 Tokat Ulu Camii

Anadolu'nun fethi sırasında sık rastlanan bir durum görülmektedir. Bu duruma göre; Türkler, bir kaleyi ya da beldeyi aldıkları zaman ilk olarak burada bulunan kiliseyi mescide dönüştürür ve Mescid’ül-Cuma ya da Fethiye Camii diye adlandırılırdı.

Anadolu’da, ilk fetih yıllarında tam olarak güven ortamı sağlanmadığı için halk, sarp kayalar üzerindeki kalelerde ya da bu kalelere yakın yerlerde yaşıyordu. Güvenlik sağlandıktan sonra ise halkın kale içerisinde yaşamasına gerek kalmamış, kalenin kapısı

³⁰⁹ Ahmet Şimşirgil, “XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri”, *Tarih İnceleme Dergisi*, C:18, say.1, 2003, s.92-93.

³¹⁰ Sadi S. Kucur, “Sivas, Tokat ve Amasya’da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1993, s.16.

³¹¹ Hamza Gündoğdu, A. A. Bayhan, A. Aktemur, İ. Kukaracı, A. Çelik, B. Gümüş, *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Ankara 2006, s.34.

³¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Tokat Kitabeleri*, haz. Mehmet Mercan, Mehmet Emin Ulu, Ankara 2003, s.118

etrafında ve arazinin elverdiği nispette yeni iskân yerleri oluşturulmuştur. Bu durum aynı şekilde Tokat içinde geçerli olmuş ve bu dönemde burada da uygulanmıştır³¹³.

Müslüman halk vakit namazlarını evde tek başına kılabilir fakat Cuma namazını cemaatle ve izin verilen camilerde kılmak zorundaydı. Yukarıda da mezkûr camiler önceleri kale içerisinde bulunan ilk fetih camileriydi. Ancak zamanla, nüfusun çoğalması ve çevrenin genişlemesiyle bu camiler ihtiyacı karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak için yeni camiler yapılması ortaya çıkmış ve şehirlere yeni camiler yapılmıştır³¹⁴.

Bu camiler yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktaydı. Öncelikle caminin yeri dikkatle seçilir, hem yeni yerleşim yerine hem de kaleye yakın bir yerde olmalı ve camiye gelecek olan halkı alacak şekilde büyük bir yapı olması gerekmektedir³¹⁵.

Tüm bu hususlar ve şartlar sonucu yukarıda sayılan özelliklere göre yapılan camiler “Ulu Camii” diye adlandırılmaktadır.

Tokat Ulu Cami’de bu şartları ve özellikleri taşımakta olup bu şekilde inşa edilmiş bir camidir. Selçuklu dönemi “Ulu Camii” özelliklerini yansıtmaktadır. Tokat Ulu Camii, Tokat Kalesi’ne giden yolun kenarında olup, kalenin ana giriş kapısına yakın bir yerde inşa edilmiştir. Diğer yandan ise büyük bir yapı şeklinde, Ulu Camii özelliğine uygun olarak inşa edilmiştir³¹⁶.

Camii, Selçuklu döneminde inşa edilmiş olup kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Fakat yapı itibariyle ve Ulu Camii özellikleriyle Selçuklu dönemi camii özelliklerini taşımakta ve XII. Yüzyıl ortalarında yapıldığı düşünülmektedir. Camii, zaman içerisinde tamamen tahrip olmuş, 1679 yılında aslına uygun olarak yeniden yapılmıştır. Daha sonrada restorasyona uğradığı bilinmektedir³¹⁷.

³¹³ Tuncer Baykara, “Tokat Ulu Camii Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s.292.

³¹⁴ Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2004, s.274.

³¹⁵ Baykara, *a.g.e.*, s.274.

³¹⁶ Baykara, *a.g.m.*, s.294.

³¹⁷ Yaşar Erdem, “Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s.289.

Camii, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahip olup batısında bir avlu, doğu ve batı cepheleri boyunca uzanan birer son cemaat revakı ve kuzey-batı köşesinde bir minare bulunmaktadır. Yapının üzeri kırma çatı ile örtülüdür³¹⁸.

Camii, yığma tekniği ile inşa edilmiş olup, yapının duvarlarında, ayaklarda ve minarede düzgün kesme taş kullanılmıştır. Batı revakının sütunları mermer, tavan, çatı kemer aralıklarındaki gergiler, kadınlar mahfili ve minber ahşap ve iç cepheler ve revak cepheleri sıvalıdır³¹⁹.

3.1.3. Niksar Ulu Camii

Niksar Çepnibey Mahallesi'nde inşa edilen caminin kitabesi bulunmamaktadır. Nizameddin Yağıbasan'ın saltanatı döneminde Cenepnizâde Hasan Bey tarafından 1165 yılında yaptırılmıştır³²⁰.

Anadolu'daki Ulu camilerin en eski örneklerinden birisidir. Camii, Anadolu'daki Ulu Camilerin erken uygulamalarından biri olup plan şeması derinlemesine gelişmiş ve mekân kare kesitli altışar payeden oluşan dört sıra destek dizisiyle mihraba dik yedi sahına bölünmüştür³²¹. Caminin taş mihrabı ve ahşap minberi mimari açıdan oldukça önemlidir.

Caminin, ana beden duvarları moloz taş ile örülmüş, minarede ise kaide kesme taş gövde tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. İç mekânda, payeler ve payeleri birbirine bağlayan kemerlerde kesme taş ile örülmüştür³²².

Camii, zaman içerisinde tamamen tahrip edilmiş olup son yıllarda aslına uygun olarak restore edilmiş ve ibadete açılmıştır.

³¹⁸ Işık Aksulu, "Fetihten Osmanlı Dönemi'ne Kadar Tokat Şehir Anıtları", *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 1994, s. 37.

³¹⁹ Aksulu, *a.g.t.*, s. 42.

³²⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.167.

³²¹ Nuri Seçkin, "Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri", *Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1997. s.86.

³²² Seçkin, *a.g.t.*, s.89-90.

3.1.3. Niksar Cin Camii

Niksar ilçe merkezinde Taş Mektep Mahallesi'nde inşa edilen caminin kitabesi bulunmaktadır. Kitabeye göre 1160 tarihinde Melik Sâlâr Aydoğdu tarafından yaptırılmıştır³²³.

Camii, doğu-batı yönünde dikdörtgen bir plana göre yapılmış olup tonoz örtülü bir mescid niteliğindedir. Yalın bir plan ve mimari kullanılan yapı tamamıyla moloz taştan inşa edilmiş; fakat kemer ve sövelerde özenli bir işçiliğe sahip blok taş kullanılmıştır³²⁴.

3.1.4. Niksar Çöreği Büyük Camii

Bir külliye şeklinde inşa edilen camii XIII. yüzyılda yapılmıştır. Ebu Said Bahadır Han tarafından yaptırılmış olduğu kabul edilmektedir. Caminin kitabesi günümüze ulaşmıştır. Kitabenin altına İranlı şair Firdevsi-i Tusî'nin mesnevisi yazılmıştır, tercümesi şu şekildedir:

“Adalet ehlini sevmeyi meslek et

Dünyadan geçmek düşüncen olsun

Allah'tan kork ve kimseyi incitme

Yolun doğrusu budur başkası değil”³²⁵

3.1.5. Alaca Mescid

Rüstem Çelebi mahallesinde inşa edilen mescidin kitabesi bulunmaktadır. Kitabedeki bilgilere göre III. Alâeddin bin Feramurz zamanında inşa edilmiştir (1300-1301)³²⁶. Mescid, Akkoyunlu Uzun Hasan kuvvetlerinin Tokat'ı yağma ve tahrip ettiği esnada tamamen harap olmuş ve yalnızca üzerinde Selçuklu kitabesinin yer aldığı mermer kalmıştır³²⁷.

³²³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.136

³²⁴ Seçkin, *a.g.t.*, s. 83-84.

³²⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s, 156.

³²⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*,s.27.

³²⁷ Şimşirgil, *a.g.m.*, s. 98-99.

Mescid, 7.20x7.50 m. ölçülerindeki ibadet mekânı ile kuzeyindeki tonozlu giriş hacminden oluşan bir plan şemasına sahiptir. Yapı, bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla derzden oluşan bir duvar dokusuna sahip olmakla birlikte yer yer moloz taş malzeme de kullanılmış ve minare bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğla derz olarak inşa edilen kaide üzerinde kesme taş pabuçla geçilen tuğla bir gövde halindedir³²⁸.

Mescidin tuğla minaresi Selçuklu dönemi tuğla malzemeye dayalı mimarisi için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

3.1.6. DÜDÜ MESCİDİ

Tokat-Sivas yolu üzerinde, Çamlıbel Beldesi'ne dört km. uzaklıkta olup Kızıl Köyü karşısında bulunmaktadır.

Kesin inşa tarihi bilinmeyen camii, malzeme ve işçilik açısından buraya yakın bir yerde XII. Yüzyılda inşa edilmiş Çiftlik Hanı ile paralellik göstermesi bakımından caminin Türkiye Selçuklu dönemine ait olduğu düşünülmektedir³²⁹.

Caminin mevcut kalıntılar dâhilinde, doğu-batı yönünde inşa edilmiş iki gözlü son cemaat yeri ve kare planlı harimden oluşan bir mescit olduğu anlaşılmaktadır. Yapı, kaba yontu taş malzeme ve horasan harcı kullanarak inşa edilmiş olup Selçuklu mimari özelliklerini taşımaktadır.

3.2. MEDRESELER

İslam dünyasında XI. yüzyılın başına kadar cami ve mescidler bugünkü gibi sadece ibadet yapılan mekânlar değil, dini olduğu kadar, siyasi, hukukî ve eğitim alanlarında da Müslümanların merkezi konumundaydı³³⁰. Fakat zamanla gelişen İslam devletlerinde, eğitim görmüş, tecrübeli bürokrat ve memura, idari ve hukuki sahada duyulan ihtiyaç ve buna paralel olarak Fatimîlerin Şii propaganda merkezleri olarak kurdukları dâru'l ilimlerin karşısında Sünnî akideyi koruma düşüncesi medrese müessesesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

³²⁸ Seçkin, "Tokat'taki Türk Mimari Eserler", *Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, s.49-50.

³²⁹ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 130-131.

³³⁰ Kucur, *a.g.t.*, s.32.

Türk İslam Devletleri'nin en önemli eğitim kurumu medreselerdir. Medrese denilince Türk İslam tarihinde hiç şüphesiz akla gelen isim Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizâmülmülk ve onun yaptırmış olduğu Nizamiye Medreseleridir.

Nizâmülmülk'ten sonra sultanlar, büyük devlet adamları medreseler yaptırmaya ve bu kurumlarla yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Türkiye Selçuklu Devleti'nde medreselere verilen önem aynı şekilde devam etmiştir. Medreselerin tüm ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılanmaktaydı³³¹. Medreseyi yaptıran şahsın dünya görüşü medrese de ders verecek müderrisi ve alınacak öğrencinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktaydı.

Anadolu'nun en eski medreseleri Tokat'ta bulunmaktadır. Bu çalışmamızda bu medreseleri ayrıntılı bir şekilde vereceğiz.

3.2.1. Yağıbasan Medresesi (Çukur Medrese)

Tarihi Sulu Sokak'ta bulunan medresenin ilk kitabesi bulunmadığından dolayı yapım tarihi ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte XII. yüzyılda Emir Nizameddin Yağıbasan tarafından yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir³³². Tokat Müzesi'nde bulunan yapının kitabesine göre H. 645 (1247) yılında Nizameddin Yağıbasan tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Ancak Nizameddin Yağıbasan'ın 1164 tarihinde ölmüş olması bu tarihin yanlış olacağını ortaya çıkarmakta olup, yaygın görüşe göre, kitabedeki tarihin yanlış yazıldığı H. 546 (1151) yılında inşa edilen medresenin kitabesine tarih yazılırken 546 tarihini ters yazılarak 645 şeklinde yazıldığı düşünülmektedir³³³. Fakat bu kitabe yapının ilk kitabesi olmayıp II. İzzeddin Keykavus döneminde yapılan tamir esnasında konulmuş ikinci bir kitabe olacağı ihtimalinden dolayı tarihlerin yazımında herhangi bir hata olmayacağı düşünülmektedir.

Yapı, kapalı avlulu, üç eyvanlı plan şemasında inşa edilmiştir. Bu yapı, Niksar'daki benzer planla yapılmış Yağıbasan Medresesi ile Anadolu'daki ilk kapalı

³³¹Nermin Şaman Doğan, "Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekanları: Selçuklu Medreseleri-Darüşşifalarından Örnekler", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi(H.U. Journal of Education)*, Say.,28(2), Ankara 2013, s.430.

³³² Ahmet Şimşirgil, *XVI. Yüzyılda Tokat Medreseleri*, s. 228-230.

³³³ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 202.

avlulu medreselerden biri olma özelliği taşımaktadır³³⁴. Bu planın ilk örneği, Anadolu dışındaki Bosra'daki Gümüştekin Medresesi (1136) dir. Anadolu dışında bundan başka örneği bulunmayan kapalı avlulu plan şeması gelişmesini Anadolu'da göstermiştir. Bu önemli medrese tipiyle de Osmanlıya kadar uzanan toplu mekân düşüncesinin temellerini oluşturmaktadır³³⁵.

Bu yapı, tarihi süreç içerisinde tahrip edilmiş olup günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmekte olup, restorasyonu tamamlanmak üzeredir.

3.2.2. Gök Medrese

Şehir merkezinde inşa edilen bu yapının kitabesi bulunmamaktadır. Tıp Medrese, Darüşşifa olarak bilinen yapının, kaynaklarda yapılış tarihiyle ilgili kesin bir tarih bulunmamasıyla birlikte 1257-1277 tarihleri arasında Türkiye Selçuklu Devleti yönetiminde etkili olan devlet adamı Vezir Muînüddin Süleyman Pervane tarafından yapımına başlanılmış fakat Muînüddin Süleyman'ın Moğol hükümdarı Abaka Han tarafından 2 Ağustos 1177 yılında ihanet suçlamasıyla idam edilmesi üzerine yapı daha sonra bir yakını veya kızı (Sultan II. Mesud'un eşi) tarafından tamamlanmıştır. Kitabesi bulunmadığından inşa tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1275 tarihi genel kabul görmektedir³³⁶.

Yapı, medrese, zaviye, cami ve darüşşifadan oluşan bir külliye şeklinde inşa edilmiştir.

Yapı, açık avlulu, iki katlı ve iki eyvanlı medreseler planında inşa edilmiştir. Tipik bir Türkiye Selçuklu Medresesi örneği olarak kabul edilmektedir. Yapının bir sağlık kuruluşu olarak ta inşa edilmesinden dolayı, teorik tıp eğitiminin yanında, klinik hizmetlerde düşünülerek kompleks bir plan kuruluşu tasarlanmıştır³³⁷. İki katlı olan binanın alanı 30 metre uzunluğunda 20 metre genişliğindedir. Binanın ortasında üstü açık bir avludan ibaret olan kenarlarında mermer sütunlar bulunmaktadır³³⁸ Adını

³³⁴ Gündoğdu, a.g.e., s. 204.

³³⁵ Kucur, a.g.t., s.33.

³³⁶ Şimşirgil, a.g.m., s.233-235. Açıkel, "Pervane Muineddin Süleyman Bey Vakfı (1277-1926)", *Tokat Sempozyumu (01-03 Kasım 2012 Tokat) Bildirileri*, s. 150

³³⁷ Gündoğdu, a.g.e., s.215.

³³⁸ Şimşirgil, a.g.m., s, 233-235.

yapımında kullanılan çinilerden almıştır. Selçuklu tarzı mimari anlayışını yansıtmaları bakımından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Yapı, zaman içerisinde tahrip edilmiş adını almış olduğu çiniler dökülmüştür. Yapı, 1926-2012 yılları arasında müze olarak kullanılmış fakat şu anda tamamen boşaltılmış ve yeniden restorasyonuna başlanmıştır.

3.2.3. Niksar Yağlıbasan Medresesi

Niksar Kalesi'nin içinde bulunmaktadır. Kitabesine göre Emir Nizameddin Yağlıbasan tarafından 1157-1158 tarihlerinde yaptırılmıştır. Bu medrese Anadolu'nun ilk kapalı avlu medrese planına göre yapılmıştır. Aynı zamanda Tokat'taki Yağlıbasan Medresesi için söylediğimiz özellikler açısından aynı olup, Bosra'daki Gümüştekin Medresesi'nden sonra yapılmış ikinci örnektir. Kubbeli medreseler grubunda yer almaktadır³³⁹.

3.2.4. Niksar Hacı Çıkrık Medresesi

Niksar ilçe merkezinde, Bengiler Mahallesi'nde, Çanakçı Deresi'nin kenarında yer almaktadır. Kitabesi bulunan yapının 1182 tarihinde Selçuklu Emirî Bedreddin Ebu Mansur Şehinşah tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

3.3. KERVANSARAYLAR-HANLAR

Kervansaraylar, şehirlerarasında, ticaret yolları üzerinde inşa edilen kervanların ve yolcuların konakladıkları yapılardır. İlk kervansaraylar, ribat adı verilen ve Asya'da Türklerden kalan yapılardır. İlk kervansaray örnekleri Gazneliler ve Karahanlılar dönemine ait ribatlardır. Bunlar, 1019-1020 yılında Gazneli hükümdarı Sultan Mahmut tarafından Tus-Serahs yolu üzerinde yaptırılmış olan Ribat-ı Mahi ile 1028 yılında yine Sultan Mahmut tarafından Tus-Herat yolu üzerinde yaptırılmış olan Sengbenst Ribat'ıdır³⁴⁰. Bu kervansarayların mimarisi ve planları daha sonra yapılacak olan Selçuklu kervansarayları için örnek teşkil edecektir.

³³⁹ Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi; Başlangıcı Ve Gelişimi*, Ankara 2007., s. 71.

³⁴⁰Gökçe Günel, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu-Kervansaraylar-Köprüler" *Kebikeç Dergisi*, No: 29, 2010. S. 139.

Büyük Selçuklular, Karahanlılar ve Gaznelilerin geliştirmiş olduğu kervansaray mimarisini daha ileri götürerek büyük ölçekli ribatlar yapmışlardır. Tuğrul Bey zamanında taş ve tuğladan inşa edilen ilk kervansaray Anuşirvan Kervansaray'ıdır. Sultan Melikşah tarafından Nişabur-Sebzevar yolu üzerinde yapılan Ribat-ı Zafrani'de önemli kervansaraylardandır³⁴¹. Kervansaraylara gelen kervanlar hava kararmadan içeri girmek hava aydınlanmadan da dışarı çıkmak zorundaydı. Kervanlar, kervansaraylardan dışarı çıkmadan önce kervanda eksik, kayıp olup olmadığını kontrol ederler eksik ya da kayıp var ise kervansarayların kapıları kapatılır eksikler giderilene ve kayıplar bulunana kadar kapılar açılmazdı.

Anadolu'da kervansarayların ortaya çıkmasındaki başlıca etken Türkiye Selçuklu Devletinin ticaret politikasıdır. Zira kervansarayların kuruluş amaçları da ticaret kervanlarının güvenliğini sağlamak ve yolcuların konakladıkları yerlerdeki her türlü ihtiyaçlarını karşılamaktır.³⁴² Türkiye Selçuklu Devleti fethettiği Anadolu topraklarında ticaretin gelişmesi için kervansaraylar ve hanlar inşa ettirmiştir. Kervansarayları Osman Turan şu şekilde tanımlamaktadır; *“Uzaktan bakılınca bir kale, içeri girildiği zaman bir yolun bir konak menzilinde kervan kabilelerinin her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak bir teşkilata malik olan bu binalar ne kemiyet ne de keyfiyet bakımından İslam dünyasının başka bölgelerinde emsaline rastlanmayacak bir kıymet taşır”*³⁴³.

Kervansaraylar, sultanlar ve büyük devlet adamları tarafından önemli kervan yolları üzerlerine yaptırılmakta ve bütün masrafları onlar tarafından karşılanmaktaydı³⁴⁴.

Kervansaraylar, iki önemli amaç kapsamında inşa edilmekteydiler; birinci amaç, zengin ticari kervanları, sınırlarda düşman çapulcularından, göçebe ve eşkiya baskınından korumak, bundan dolayıdır ki surlarla çevrilmişler³⁴⁵, kule ve burçlar inşa edilmiş, kapıları demirden yapılmıştır, bu yapıların inşasındaki ikinci amaç; yolcuların

³⁴¹ Günel, *a.g.m.*, s.139.

³⁴² Çetin, *a.g.e.*, s.334

³⁴³ Turan, “Selçuklu Kervansarayları” *Belleten*, C:10. Say. 39., s.471.

³⁴⁴ Jonathan Osmond, *Power and Culture, Identity, Ideology, Representation*, Edizioni Pulus, 2007, s. 53.

³⁴⁵ Osman Turan, Kervansarayların ne kadar korunaklı olduğunu, Aksaray yakınlarında Keykûbâd kervansarayını 20.000 asker ile kuşatan bir Moğol kumandanının orada iki ay zarfında bir Türk beyini teslim alamadığını kaydederek izah etmektedir. Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1993,s. 67.

konakladıkları yerlerde her türlü ihtiyaçlarını karşılamaktı. Bu maksat için kervansarayların yatakhaneleri, aşhaneleri, erzak ambarları, ticari eşyalarını koyacakları depoları, hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılayacak ahırları da mevcut idi³⁴⁶.

Bu kervansaray ve hanların bazıları da önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Tokat'ta bulunmaktadır. Bu kervansarayların Tokat'ta bulunmaları Tokat'ın bu dönemde ticari olarak ne kadar önemli olduğunu göstermek bakımından dikkate değerdir. Zira bu kervansaraylar Türkiye Selçuklu Devleti'nde ticari ağ yollarının üzerlerinde bulunmaktadır.

3.3.1. Mahperi Hatun Kervansarayı

Amasya-Tokat yolunun 90. km'sinde inşa edilmiştir. Anadolu ticaret yolu ağının kavşak noktasında bulunan Mahperi Hatun Kervansarayı Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki inşa etmiş olduğu en önemli kervansaraylar arasında bulunmaktadır

Yapının üç ayrı kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan birisi taç kapı kitabesi, diğeri kapalı kısmın taç kapısında bulunan kitabe, bir diğeri de cephedeki çeşme alnında yer alan kitabedir.

Bu kitabelerden taç kapı kitabesinin okunuşu “...*Müminlerin emiri, Sultan Keykubat Kasım'ın oğlu fetihler babası Keyhüsrev, sultanlar sultanının annesi Mahperi Hatun'un 636 (1238-1239) yılında*” şeklindedir. Bu kitabeden anlaşılacağı üzere kervansaray 1238-1239 yılında I. Alâeddin Keykubat'ın karısı Mahperi Hatun³⁴⁷ tarafından oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yapıldığı anlaşılmaktadır.³⁴⁸

Kapalı kısım taç kapısında bulunan kitabede ise; “*Bu mübarek hanın yapımı, yeryüzünde Allah'ın gölgesi, devletli, sultan-ı azam ve hakan-ı muazzam Gıyaseddin Ebulfeth Keyhüsrev bin Sultanu's-Said... Keykubad emirülmüminin karısı... Sultanların*

³⁴⁶ Turan, *a.g.m.*, s.477-479.

³⁴⁷ I. Alâeddin Keykubâd'ın karısı olan Mahperi Hatun'un, hayırsever bir kişiliğe sahip olduğu ve Selçuklular döneminde, Tokat, Sivas, Amasya ve bu çevrelerde çok sayıda kervansaray, köprü ve imarethane yaptırdığı bilinmektedir.

³⁴⁸ Turan, *a.g.m.* s.475.

*sultanı safvetüddünya veddin Melik... tarafından 636 (1238-1239) yılında yapılması emredilmiştir*³⁴⁹ ifadesi yazmaktadır.

Dış cephedeki çeşme alınışındaki üçüncü kitabede ise; “ *Bu çeşmenin yapılışı Allah’ın tevfiik ve hidayetindedir*” ifadesi yazmaktadır.

Kervansaray, Türkiye Selçuklularındaki, hem açık hem kapalı kısımlara sahip medreseler planında inşa edilmiştir.

Mahperi Hatun Kervansarayı, klasik Selçuklu kervansaraylarında olduğu gibi süsleme işlemi taç kapılarda uygulanmıştır. Üst kısım kemer kilit taşına kadar olan taç kapı yüzeyi, altı oluklu, geometrik yıldız geçmelerden oluşan bir bordür ile çevrelenmiş, bordürün üst tarafında ise geometrik geçme motifli ikinci bordür yer almaktadır. Sivri kemerli taç kapı nişinin köşe sütuncelerinin yüzeyi birbiri içine geçmiş çift yönlü tarak motifleriyle dekore edilmiştir. Sütunce yüzeyleri akuntus yapraklarıyla bezeli birer başlıkla son bulmuş, kapı açıklığının her iki yanındaki mukarnas kavsaralı nişlerin üst kısımlarında sekiz kollu geometrik yıldızların işlendiği madalyonlar yer almaktadır. Taçkapı nişini üsten kemer yüzeyi, oyma tekniğinde işlenmiş yarım yıldız motifleriyle süslenmiştir³⁵⁰. Yapı, tamamen düzgün taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir.

Bu kervansaray tarihi süreç içerisinde büyük oranda tahrip edilmiş olup, günümüzde orjinal tarihi dokusuna uygun olarak restorasyonu yapılmış ve günümüzde turistik bir alan olarak kullanılmaktadır.

3.3.2. Tahtoba Kervansayı

Bu kervansaray Tokat merkezine 30 km uzaklıkta Pazar-Artova arasında tarihi yol güzergâhında kurulmuştur. Kitabesi bulunmayan yapının kesin inşa tarihi bilinmemekle beraber, Mahperi Hatun tarafından yaptırıldığı kabul edilmekte ve XIII. yüzyıl olarak tarihlendirilmektedir.

Yakınlarında aynı adla anılan bir de köyün bulunduğu bu kervansaray, doğu-batı istikametinde uzanan açık ve kapalı kısımlardan oluşmuş, klasik kervansaray planında inşa edilmiştir.

³⁴⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 171-173.

³⁵⁰ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 511.

Günümüze ulaşmış çok az kalıntısı olan kervansaray, açık kısmı kuzey ve güneyinde uzanan revaklar, tonoz örtülü ve simetrik düzende yerleştirilmiş dörder bölümden oluşmaktadır. Kapalı kısım ise üç sahanlıdır. Kapalı kısım duvarları, dıştan payandalarla desteklenmiştir. Beden duvarları tamamıyla moloz taş malzemeden inşa edilmiştir³⁵¹.

3.3.3. Gümüş Top (Dazy) Köyü Yakınlarındaki Han Kalıntısı

Tokat ili Turhal ilçesine bağlı Gümüştop Köyü'nün Güneybatısında han kalıntıları bulunmaktadır. Bulunduğu konum ve oturumu itibariyle Selçuklu dönemi kervansaraylarından kabul edilmektedir.

Bölgenin kuzeyinden gelen ticaret yolunun güneye birleştiği noktada yer alan hanın plan ve mimarisi hakkında şu anki durumu dolayısıyla net bir fikir oluşturulamamıştır³⁵².

3.3.4. Çiftlik Hanı (Çamlıbel Kervansarayı)

Kervansaray Tokat-Sivas kara yolunun 25. km'sinde Çiftlik Kasabası'na 2 km. mesafede kurulmuş olan yapı XIII. yüzyıla tarihlendirilmekte olup II. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında yaptırılmıştır.³⁵³

Bu yapı, sadece kapalı kısımdan oluşan dikdörtgen plana sahiptir. İki paye sırasıyla birbirine paralel üç sahna bölünmüştür. Uzun cepheler altışar payanda ile desteklenen yapının, payandaları arasında birer mazgal pencere konulmuştur. Hanın ana duvarlarında, moloz taş kemerlerinde düzgün kesme taş kullanılmıştır³⁵⁴.

³⁵¹ Gündoğdu, *a.g.e.*, s.573.

³⁵² Gündoğdu, *a.g.e.*, s.556.

³⁵³ Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, C.10., Say. 39, s.475.

³⁵⁴ Gündoğan, *a.g.e.*, s. 240.

3.4. HAMAMLAR

3.4.1. Pervane Hamamı

Tokat şehir merkezinde, Yaş Mahallesi'nde yer almaktadır. Kitabesi günümüze ulaşmayan hamamın, kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte XIII. yüzyılda (1275) Selçuklu veziri Mu'nuddin Süleyman Pervane'nin Tokat'ta inşa ettirdiği diğer yapılarla birlikte inşa edilmiş olabileceği kabul görmektedir.

Doğu-batı yönünde dikdörtgen plan üzerine kurulmuş olan hamam, kadınlar ve erkekler bölümünden oluşan çifte hamamlar grubunda inşa edilmiştir. Kuzeyinde kadınlar, güneyinde ise erkek bölümü yer almaktadır.

Hamam, duvarlarda moloz taş, kemer, kapı ve pencere sövelerinde tuğla kullanılarak inşa edilmiş olup, döşemeleri mermer kaplı ve bütün duvarları, kireç harcıyla sıvanmıştır³⁵⁵.

3.4.2. Mustafa Ağa Hamamı

Kitabesi bulunmayan hamam XIII. yüzyıl özelliği taşımakla beraber Selçuklu mimari anlayışını yansıtmaktadır. Yapı, bütünüyle kaba yonu ve moloz taş malzeme kullanılarak örülmüştür. Üst örtüdeki kubbe ve tonozlarda kapı ve pencere lentolarıyla külhanın ocağında tuğla kullanılmıştır.

3.4.3. Sultan Hamamı

Tokat şehir merkezinde Su İçmez Mahallesi'nde yer alan hamamın kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte planından yola çıkılarak XIII. Yüzyıl başlarına tarihlendirilerek Selçuklu dönemi yapılarından olduğu düşünülmektedir.

Yapı, çifte hamamlar grubuna girmekte olup, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş olup, erkekler bölümü dört eyvanlı ve köşe hücreli plan tipinde, kadınlar bölümü ise üç eyvanlı, köşe hücreli plan tipinde inşa edilmiştir³⁵⁶

³⁵⁵ Gündoğdu, *a.g.e.*, s.261.

³⁵⁶ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 257.

3.5. ZAVİYELER VE HANKÂHLAR

Türkiye Selçuklu devrinde hankâh ve zaviyeler, boş gezen, garip ve kimsesizlerin barındığı sosyal yardım kurumları niteliğinde yapılarıdır³⁵⁷. Bu yapılardan zaviyeler, şehir içinde mahallelerde yer alır, hankâhlarda şehre yeni gelen insanların konakladığı yerler niteliğinde yapıtlardı.

Zaviyeler ve Hankâhlar Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde önemli rol oynamışlardır. Bu dönemde Anadolu'da birçok köy, kasaba ve mahallenin çekirdeğini zaviyeler oluşturmakta ve burada dini eğitimler verilerek halkın dinini öğrenmesi ve yayması sağlanıyordu³⁵⁸.

Türk dervişleri tarafından kurulan zaviyeler etrafında, göçebe Türkmenler tarafından yerleşim başlatılmış, Türkmenler yerleşik hayata geçerek bu bölgenin Türkleşmesini sağlamışlar ve kırsal alanlarda köylerin oluşmasında etkili olmuşlar, şehirlerde ise mahalleler oluşturmuşlardır³⁵⁹.

3.5.1.Ebu Şems Hanegâhı

Yapı, Tokat şehir merkezinde Cumhuriyet Meydanı'nda, Ali Paşa Camisi'nin doğusunda yer almaktadır.

Bu yapının, kitabesi mevcut olup kitabeden anlaşılacağı üzere, 1288 yılında II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu Sultan Mesud'un hükümdarlığı zamanında, Hüseyinoğlu Emu'ş-Şems tarafından hanegâh olarak yaptırılmıştır³⁶⁰.

Yapı, dış ölçüler itibariyle kareye yakın bir planda yapılmıştır. Avlu niteliğinde kubbeli ana mekân ile buna açılan eyvandan oluşan ana aksın, bir yanına açılan mekan ve türbeden oluşan bir planla tamamlanmıştır³⁶¹.

³⁵⁷ Mustafa Demir, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, Sakarya 2005, s.170.

³⁵⁸ Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, İstanbul 1981, s.136-137 vd.

³⁵⁹ Mustafa Demir, "Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı", *Türkler*, Ankara 2002, s. 324-334; Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi", *Türkler*, C:7, Ankara 2002, s. 223-257.

³⁶⁰ Aksulu, "Tokat Anıtsal Yapılarının Tanımlama ve Değerlendirme Sorunu", *Tokat Sempozyumu (01-03 Kasım 2012)*, C:2, Tokat, s.186.

³⁶¹ Aksulu, *a.g.t.*, s. 117.

3.5.2. Sümbül Baba Zaviyesi

Tokat şehir merkezinde Gazi Osman Paşa Bulvarı üzerinde bulunan yapının kitabesi mevcuttur. Kitabe Selçuklu hattıyla yazılmış olup, kitabenin tercümesinden, Muînüddin Süleyman Pervane'nin kızına ait bağışlanmış bir köle olan Hacı Sümbül tarafından 1292 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır³⁶².

Yapı, avlu niteliğindeki kubbe örtülü bir mekân ile buna çıkan eyvanın oluşturduğu bir ana aks ve bir yanında giriş koridoru ile yan hacimler, diğer yanında türbeden oluşan bir yerleşim planında oluşmaktadır³⁶³.

Evliya Çelebi, bu yapının değişik dönemlerde Rifaî ve Bektaşî tarikatları tarafından kullanıldığını nakletmektedir³⁶⁴.

3.5.3. Şeyh Mekkun Zaviye ve Türbesi

Tokat-Turhal yolu üzerinde Yeşilirmak kıyısında Hıdırlık Köprüsü yakınında bulunmaktadır. Kitabesi bulunmayan bu türbe XIII. yüzyılda yanındaki imaret ile birlikte Mesut bin Keykavus tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Yapının içindeki motiflerin mahiyeti bakımından bu zaviyenin Sühreverdi tarikatına ait olduğu anlaşılmaktadır³⁶⁵.

Tekke, mescit ve türbeden oluşan yapıda mekânlar “L” planında konumlanmıştır. Yapıya güney yönündeki kemerli bir kapıdan girilmektedir. Tekke ve mescit, dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır. Tekkenin üst örtüsü kubbe ve beşik tonoz birleşimi şeklindedir. Mescidin örtüsü de beşik tonoz şeklindedir.

Yapının türbe ve beşik tonozlu bölümlerin iç mekân duvarları mavi, patlıcan moru ve çinilerle süslenmiş fakat günümüzde tamamen tahrip olmuş durumdadır³⁶⁶.

³⁶² Aksulu, *a.g.b.* S.188.

³⁶³ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 179; I. Aksulu, *a.g.t.*, s. 129.

³⁶⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (çev. Zuhuri Danışman), C:5, İstanbul 1970, s.71.

³⁶⁵ Beyhan Karamağralı, “Şeyh Mekkûn Türbesindeki Sgraffitolar”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, s. 421.

³⁶⁶ Nuri Seçkin, Tokat'taki Türk Mimari Eserleri, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s.43-44.

Yapının ana beden duvarlarında moloz taş, kapı ve pencere kenarlarında ise tuğla malzeme kullanılmıştır.

3.5.4. Halef Sultan Zaviye ve Türbesi

Tokat şehir merkezinde, Meydan Mahallesi'nde bulunan yapının Selçuklu sülüsüyle yazılmış kitabesi bulunmaktadır³⁶⁷. Bu kitabeden, yapının 1291-1292 yıllarında Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un birinci Sultanlık zamanında IV. Kılıçarslan'ın kızı Huand Hatun (Hüdavend Hatun)'un hizmetinde bulunan Halef bin Süleyman tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Enine dikdörtgen planlı yapı, bir methal ve buna açılan farklı boyutlardaki mekânlardan oluşmaktadır. Batı yönünde yapının ortasındaki cephe yüzeyinden çıkıntı yapan bir portaldan doğu-batı yönünde uzanan tonozlu bir medhale girilmekte ve değişik yapılardan oluşmaktadır³⁶⁸.

Moloz taştan yığma tekniğiyle inşa edilen yapıda, köşelerde, taç kapıda, pencere sövelerinde düzgün kesme taş, geçişlerde ve kemerlerde tuğla kullanılmış olup Selçuklu dönemi mimari özelliklerini yansıtmaktadır³⁶⁹.

3.6. DİĞER TARİHİ ESERLER

3.6.1. Muineddin Pervane Dârü's-şifası

Yapı, Tokat'ta demirciler çarşısına yakın, Musalla Mahallesi'nde bulunmaktadır. Muînüddin Süleyman Pervane tarafından kurulmuştur. Gök Medrese, Kırk Kızlar Dârü's-şifa ve Bimarhane gibi adlarla da bilinmektedir. Yapının inşası Türkiye Selçuklu Devleti'nin en önemli devlet adamlarından olan Pervane Muînüddin Süleyman tarafından başlanmış fakat Pervane Muînüddin'in İlhanlı hükümdarı tarafından 1277 yılında öldürülmesi sonucunda yapının inşası Pervanenin bir yakını tarafından tamamlanmıştır³⁷⁰.

³⁶⁷ Bu kitabe kompozisyon bakımından son derece önemli ve bu kitabenin benzerine ender rastlanması bakımından oldukça önemli bir örnektir.

³⁶⁸ Aksulu, *a.g.t.*, s. 141.

³⁶⁹ Gündoğan, *a.g.e.*, s. 188.

³⁷⁰ Muhammet Kemaloğlu, "XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dârü'sşifalar", *Hikmet Yurdu, Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C:7, Say.13, s.289-301.

Yapı, medrese, zaviye, cami ve darüşşifadan oluşan bir külliye şeklinde inşa edilmiştir. Daha önce verdiğimiz Gök Medrese ve Pervane Hamamı da bu yapının içerisinde yer almaktadır. Yukarıda da söylediğimiz gibi günümüze bu yapılardan sadece medrese ve hamam bölümü ulaşmıştır.

3.6.2.Acepsir Kümbeti

Kitabesinin bir kısmı tahrip olmuş olan kümbetin okunulabilen kısmından anlaşılacağı üzere 1318 tarihinde Ebu Said Bahadır Han zamanında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Dikdörtgen bir plana sahip olan türbenin kuzey-batı dış köşesi pahlıdır. Yığma tekniğinde inşa edilen yapıda beden duvarlarında kullanılan malzeme moloz taş, kabayonu taş ve hımıstan oluşmaktadır³⁷¹.

Dikdörtgen plana sahip yapının, bu tür planlı örneklerinin sayısının çok az olması ve Tokat ve yöresinde de tek örnek olması açısından önemli bir yapıdır³⁷².

3.6.3.Sefer Paşa Türbesi

1251 yılında Ebu Bekir bin Lokman tarafından yaptırılmıştır. Gömlekli Baba türbesi diye bilinmektedir. Yapıtın kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin üç kardeş zamanında konulduğu bilinmektedir³⁷³.

3.6.4.Ali Tusî Türbesi

Tokat şehir merkezinde Sulu Sokak Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kitabesi bulunan türbe Tuslu Ali oğlu Necmeddin Ebul Kasım tarafından 1233 yılında sağlığında kendisi için yapılmıştır³⁷⁴.

Ali Tusî, Türkiye Selçuklu Sultanları, Gıyaseddin Keyhüsrev ve İzzeddin Keykavus zamanında yaşamış ve önemli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. Ali Tusî, bu türbeyi sağlığında yaptırmış ve öldüğünde buraya defnolunmuştur.

³⁷¹ Aksulu, *a.g.t.*, s.233.

³⁷² Aksulu, *a.g.t.*, s. 326.

³⁷³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.15.

³⁷⁴ Aslanapa, *a.g.e.*, s.106; Aksulu, *a.g.b.*, s. 192.

Kare planlı ana yapı kubbe ile örtülmüştür. Güney duvarında iki kuzey duvarında bir pencere bulunmaktadır. Türbede dört sanduka yer almaktadır. Güney cephesinde yer alan pencereler niş içine alınmış yüksek pahlarla çevrilmiş ve çinilerle süslenmiştir³⁷⁵.

3.6.5.Murad Sevdakâr Türbesi

Tokat şehir merkezinde, Müslihüddin Mahallesi'nde bulunan yapının kitabesi bulunmamaktadır. Fakat türbenin yapı özelliği bakımından XIII. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir. Yapı, mozaik çini süslemeleri bulunan bir Selçuklu eseri olduğu anlaşılmaktadır³⁷⁶. Türbe, kare planlı bir yapıdır.

3.6.6.Erenler Türbesi

Tokat şehir merkezinin doğusundaki tarihi Erenler Mezarlığı'nın girişinde bulunmaktadır. Yapının kitabesi bulunmadığından dolayı kime ait olduğu ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak yapı tarzına bakıldığında XIII. yüzyılda yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Türbenin yakınlarında bulunan Selçuklu mezar taşlarından da anlaşılacağı üzere yapının Selçuklu dönemine ait olduğu düşünülmektedir.

Türbe, kare planlı ve üzeri kubbe örtülü, dört cephesinde yer alan kemerli geniş açıklıklarıyla baldöken formunda dışa yansıyan bir eserdir³⁷⁷.

3.6.7.Sentimur Türbesi

Halk arasında Sivri Tekke olarak ta bilinen yapı Pazarcık Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Türbe Sentimur oğlu Nureddin'e ait olup 1313 yılında yaptırılmıştır. Doğu yönündeki pencerenin üzerinde bulunan kitabeden Nureddin İbn Sentimur tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Üç adet kitabesi bulunmaktadır. Türbe, kare planlı olarak inşa edilmiştir. Kare alt yapıdan sekizgen kasnağa geçişte yelpaze formu Türk

³⁷⁵ Işık Aksulu, O. Kuntay, *Kimlikli Kent Tokat*, Ankara 2013, s. 102-13.

³⁷⁶ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 146.

³⁷⁷ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 150.

üçgenleri kullanılmıştır. İçten basık kubbe biçimindeki örtü dışarıya yıldız kesitli konik külah şeklinde yansımıştır³⁷⁸.

Yapının ana beden duvarlarında muntazam kesme taş kullanılmış, üst örtü sistemi ise tamamen tuğla malzeme ile inşa edilmiştir.

3.6.8.Tokat Kalesi

Şehir merkezinde yalçın bir kayanın üzerinde bulunmaktadır. İlk inşası bilinmemekle birlikte V. yüzyıldan beri var olduğu kayıtlarda geçmektedir. Melik Ahmet Gazi tarafından 1074 yılında fethedilmiştir. Selçuklular döneminde içine yeni binalar yapılmış olduğu bilinmektedir.

3.6.9.Hıdırlık Köprüsü

Tokat şehir merkezinde, Tokat-Amasya karayolunda Yeşil Irmak üzerinde bulunmaktadır. Köprü'nün kitabesi bulunmakta ve bundan anlaşılacağı üzerine 1250 yılında II. İzzeddin Keykâvus, IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. Alaâddin Keykubâd'ın müşterek sultanlıkları döneminde Pervane Seyfeddin Hamid tarafından yaptırılmıştır. Köprü'nün mimarı Ebu'l Ferecoğlu Bahaddin Mehmed'tir³⁷⁹. Üç Selçuklu hükümdarının adının geçtiği ilk kitabe bu köprüdedir.

Köprü, yapıldığı dönemdeki konumu itibariyle Amasya ve Karadeniz'i Tokat üzerinden Sivas'a ve Orta Anadolu'ya bağlayan yol üzerinde bulunmaktadır.

Köprü, beş ayak üzerine dört kemer gözlü olarak inşa edilmiştir. Ayaklarının üçü su içerisinde, ikisi de sağ ve sol kenarlarında olup köprü'nün toprak zemin ile birleşmesini sağlamaktadır. Köprü, 151 m. Uzunluğunda olup kenarlarındaki taş korkuluklarda dahil 7.40 m. Civarında yüksekliğe sahiptir. Tamamen düzgün kesme taş malzemedен inşa edilmiş Selçuklu dönemi köprülerinin en güzel örneklerinden birisidir³⁸⁰

³⁷⁸ Gündoğdu, *a.g.e.*, s.142-143.

³⁷⁹ Aksulu, *a.g.b.* s. 196.

³⁸⁰ Gündoğdu, *a.g.e.* s.268.

3.6.10. Talazan Köprüsü

Niksar-Erbaa yolunda Kelkit Nehri üzerindedir. Kitabesi bulunmadığı için kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Bulunla beraber bazı kaynaklarda XIII. Yüzyılın ilk yarısında yapıldığı düşünülmektedir.

Köprü, yedi sivri kemer gözlüdür. Köprünün kemerleri düzgün kesme taş, diğer kısımları ise moloz taşla inşa edilmiştir.

3.6.11. Pazar Köprüsü

Tokat-Pazar arasında, Pazar'a 3 km. uzaklıkta Yeşilirmak üzerinde bulunmaktadır. Köprü, tarihi ticaret yolu ile Mahperi Hatun Kervansarayını arasındaki bağlantıyı kurmaktadır.

Köprünün, yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak, Amasya'dan Sivas'a giden ticaret yolunun üzerinde yer alan Mahperi Hatun Kervansaray'ı ile birlikte aynı tarihlerde (1235-1240) yapıldığı düşünülmektedir³⁸¹.

3.6.12. Mevlevihane

Tokat şehir merkezinde, Soğuk Pınar Mahallesi'nde yer almakta olan yapı, XIII. Yüzyılda Muînüddin Pervane zamanında yapıldığı düşünülmektedir. İç sofalı ve iki katlı Tokat evlerinin plan ve mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Yapı tarihi süreç içerisinde orijinal halinden tamamen uzaklaşmıştır.

3.6.13. Keçeci Baba Sultan Tekke ve Türbesi

Tokat ilinin Turhal ilçesine yaklaşık 40 km. kuzeyinde bulunan yapı, önceki bölümde geniş bir şekilde ele aldığımız üzere kaynaklarda Keçeci Ahi Baba Sultan'a ait olduğu ifade edilmektedir.

3.6.14. Şeyh Şehabeddin Türbesi

Turhal ilçe merkezinde, Şeyh Şehabeddin Suhreverdi Türbesi olarak bilinmektedir. 1305 tarihinde yapıldığı anlaşılan türbe tarihi süreç içerisindeki

³⁸¹ Günoğdu, *a.g.e.*, s. 519.

tahribatlardan sonra gördüğü onarımlar neticesinde tarihi özelliğini tamamen kaybetmiştir.



SONUÇ

Türkiye Selçuklu Devleti 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Selçuklu hanedanına mensup, Süleyman Şah liderliğinde Anadolu'da kurulmuştur. Bu tarihlerde Anadolu'da Türkiye Selçuklu Devleti'nden başka siyasi teşekküller oluşmuştur. Bu siyasi teşekküllerin birisi, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması adına Türkiye Selçuklu Devleti'nden sonra hiç şüphe yok ki, Dânişmendli Beyliği olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti bir yandan bu siyasi teşekküllerle diğer yandan da Bizans İmparatorluğu ile sürekli mücadele içerisinde olmuştur. Türkiye Selçuklu Sultanlarının en büyük siyasi amaçları Anadolu'da siyasi birliği ve güven ortamını sağlamak olmuştur.

Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı II. Kılıç Arslan, 1175 yılında Dânişmendli Beyliğine son vererek Türkiye Selçuklu sultanlarının en önemli siyasi amaçları olan Anadolu birliğini sağlamıştır. Anadolu'da siyasi birliğin sağlanmasıyla birlikte, huzur, güven ortamı oluşmuş bunun sonucunda halkın refah seviyesi artmış bu da beraberinde ilmî, fikrî ve dinî ortamların oluşmasına ve gelişmesine neden olmuştur. Siyasi birliğin sağlanmasıyla başlayan bu olumlu zincir yapısının devamlılığını sürdürebilmesi içinde şüphesiz bu duruma ev sahipliği yapacak ve kucak açacak büyük şehirlerin ve kültür merkezlerin oluşturulması gerekiyordu. Türkiye Selçuklu Devleti bu durumu bir politika haline getirmiş ve bu politika kapsamında Anadolu'daki var olan şehirlerin geliştirilmesine ve yeni şehirler kurulması ve bu şehirlerin birer kültür merkezi haline getirilmesine çalışmışlar netice itibarıyla de büyük şehir ve kültür merkezi haline getirmişlerdir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin bu büyük ve kültür merkezi haline gelmiş şehirleri arasında Tokat ta yerini almış bulunuyordu. Tokat, Türkiye Selçuklu Devleti'nin en büyük şehirleri arasında yer almaktaydı.

Tokat, 1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından Dânişmend Oğulları tarafından fethedilmiş ve Dânişmendli Beyliği'nin merkezi haline gelmişti. Dânişmendlilerin dinî ve milli siyaseti sonucunda Tokat, Alplik ve Gazilik ülküsüyle hareket eden

Türkmenler'in uğrak yeri haline gelmiştir. Dânişmendliler döneminde ilim ve kültürel hareketliliğin de merkezi durumuna gelmiştir.

1175 yılında Sultan II. Kılıç Arslan'ın Dânişmendli Beyliğine son vermesiyle Tokat'ta Selçuklu hâkimiyetine geçmiş bulunuyordu. Tokat, Dânişmendli döneminde olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devleti döneminde de Türkmenlerin, Alperenlerin, Gazilerin merkezi olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nde güven ve huzur ortamı yukarıda da söylediğimiz gibi beraberinde ilmî ve kültürel faaliyetlerin gelişmesini beraberinde getirmişti, işte bu faaliyetlerin en yoğun olarak yapıldığı şehirlerin arasında Tokat ilk sıralarda yer almaktaydı. İran ve Arap coğrafyasından gelen ilim adamları ve mutasavvıflar Tokat'a gelip burada faaliyet göstermişler buranın kültür merkezi haline gelmesine katkıda bulunmuşlardır.

Tokat, bulunduğu konum itibariyle Anadolu'daki ticaret ağının da merkezi durumundaydı. Bu dönemde kurulan kervansaraylar bunun bir göstergesi olmuşlardır.

Tokat vilâyeti, Türkiye Selçuklu Devleti'nin idarî ve askerî mekanizması içerisinde kendisine önemli bir yer bulmuştur. Zira Tokat, Türkiye Selçuklu Devleti'nde meliklik merkezi olmasından dolayı devleti yönetecek müstakbel sultanların yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Serhad şehir olması dolayısıyla gazilerin uğraş bölgesi olmuş, bölgenin ve Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bir bölgenin kalıcı olarak Türkleşmesi ve İslamlaşması için şüphesiz o bölgenin mimari ve kültürel eserler tarafından donatılması gerekmektedir. Tokat, mimari kültürel eserler bakımından tam bir Türk-İslam şehri olma özelliği taşımaktadır. Bu dönemde Tokat'ta yapılan camiler, medreseler, kervansaraylar, zaviyeler, tekkeler, köprüler gibi eserler Tokat'ın bu durumunu kanıtlar durumunda olmuştur.

KAYNAKLAR

- AÇIKEL, Ali, “Tokat”, *DİA*, C:42, s.219-223.
- AGACANOV, *Sergey Grigoreviç*, *Selçuklular*, (çev. Ekber N. Necef, Ahmet R. Annaberdiyev), Ötüken Yay., İstanbul 2006.
- AKSARARÎ, Kerimüddin Mahmud, *Müsameretü’l-Ahbar*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK. Yay., Ankara 2000.
- AKSULU, Işık, *Fetihten Osmanlı Dönemi’ne Kadar Tokat Şehir Anıtları*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.
- AKSULU, Işık, O. Kuntay, *Kimlik Kent Tokat*, Hazar Reklam San. Tic.ve Ltd. Şti. Baskı, Ankara 2013.
- ALTAN, Ebru, “*Myrokephalon (Karamıkbeli) Savaşının Anadolu Türk Tarihindeki Yeri*”, *Türkler*, C:6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 630-634.
- ALTINTAŞ, Ahmet, *Türkiye Selçuklularında Sosyal Ve Ekonomik Hayat*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1998.
- ARSLAN, Halil, *II. Kılıç Arslan’ın Çocukları Arasındaki Mücadeleler ve Bu Mücadelelerin Neticeleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.
- ASLANAPA, Oktay, *Anadolu’da ilk Türk Mimarisi; Başlangıcı Ve Gelişimi*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2007.
- ATALAR, Münir, “Dânişmendliler Döneminde Zile”, *Niksar’ın Fethi ve Dânişmendliler Döneminde Niksar Sempozyumu*, Niksar 1996.
- ATÇEKEN, Zeki, Y. Bedirhan, *Malazgirt’ten Vatana Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, Eğitim Kitabevi, Konya 2004.
- , *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi*, Eğitim Yayın Evi, II. Baskı, Konya 2012.

- AYTAÇ, İsmail, “*Selçuku Kervansarayları*”, *Türkler*, C:7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.854-864.
- BAKIRER, Ömür, “*A Study on The Use of Brickbonds in Anatolian Seljuk Architecture*”, M.E.T.U., *Journal of The Faculty of Architecture*, Volume 6, Number 2, 1980.
- BAL, Mehmet Suat, “*Türkiye Selçuklu Devleti Tarihinde Bir Dönüm Noktası; II. İzzeddin Keykâvus Dönemi*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C:24, Say.,38, 2005, s.239-258.
- BARDAKÇI, Mehmet Necmeddin, “*Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikat*”, *Türkler*, C:7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.450-461.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988.
- , *Tokat Ulu-Camii Üzerine Bazı Düşünceler*, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986), Ankara 1987, s.291-294.
- , “*Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi*”, *Türkler*, C: 7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.223-257.
- , *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004.
- BAYRAM, Mikâil, “*Anadolu Selçukluları Zamanında Evhadi Devrişleri*”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.320-327.
- , “*Danışmend Oğulları'nın Dinî ve Millî Siyaseti*”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.18, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay. Konya* 2005, s.131-147.
- , *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşkilatı)*, Nüve Kültür Merkezi Yay., 3. Baskı, İstanbul 2008.
- , *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasî Boyutları*, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yay., 2. Baskı, Konya 2005.
- , *Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler*, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986), Ankara 19987, s.30-37.

- , “*Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşu*”, *Türkler*, C: 7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 258-263.
- , *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yay., I. Baskı, Konya 2003.
- , “*Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi*”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- BAYRAM, Özhan, *Türkiye Selçukluları Zamanında Danişmend İli'nde Ahiliğin Teşkilatlanması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2012.
- BOZKUŞ, Metin, “*Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dinî ve Mezhebî Yapı*”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:5, say.2, Sivas 2001.
- CAHEN, Claude, “*İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*”, (çev. Zeynep Kerman), *Türkler*, C:6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- , *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (çev. Erol Üyepazarcı), TVY. Yay., İstanbul 2011.
- , *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Yıldız Moran), e Yay. I. Baskı, İstanbul 1979.
- , *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, (çev. Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız), TTK. Yay., Ankara 1993.
- ÇETİN, Osman, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, Düşünce Yay. İstanbul 2011.
- , *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, Marifet Yay. İstanbul 1981.
- DÂNİŞMENDNÂME, (Yay. Haz. Necati Demir), Niksar Belediyesi Yay., Niksar 1999.
- DAŞ, Mustafa, “*Tokat'ın Ortaçağ Tarihi Üzerine Bazı Tespitler*”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildirileri*, Tokat 2014.
- DELİLBAŞI, Melek, “*Ortaçağ'da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış*”, *Belleten*, C:47, Say. 185, TTK. Yay., Ankara 1994, s. 95-103.
- DEMİR, Mustafa, “*Türk-İslam Medeniyetinde Şehirleşme*”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C:16, say.1, 2003.

- , “*Türkiye Selçuklu Vakıfları*”, Türkler, C:7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.272-280.
- , *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, Sakarya Kitabevi Yay., Sakarya 2005.
- , “*Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı*”, Türkler, C:6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 324-334.
- DEMİRELİŞÇİ, Keziban, *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2013.
- DEMİRKENT, Işın, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, TTK. Yay., Ankara 1992.
- , *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK. Yay., Ankara 1996.
- , *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi I-II*, TTK. Yay., Ankara, 2013.
- DOĞAN, Nermin Şaman, “*Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekanları: Selçuklu Medreseleri-Darüşşifalarından Örnekler*”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi(H.U. Journal of Education), 28(2), Ankara 2013.
- EBU'L-FEREC (Bar Hebraus), *Ebu'l-Ferec Tarihi*, (Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge-İngilizceden Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK. Yay., Ankara 1999.
- el-CÛZCÂNÎ, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Tercüme ve Notlar Erkan Göksu), Taşhan Kitap Yay., Tokat 2011.
- ERAVŞAR, Osman, “*Ortaçağ Anadolu Kentleri*”, Türkler, C:7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.333-343.
- ERDEM, Sargon, *Tokat Kelimesi Üzerine Düşünceler*, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986), Ankara 19987, s.11-16.
- er-RÂVENDÎ, (Muhammed b. Ali b. Süleyman), *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, (terc. Ahmet Ateş), TTK. Yay. Ankara 1999.
- GORDLEVSKİ, Vladimir Aleksandroviç, *Küçük Asya'da Selçuklular*, (trc., Abdulkadir İnan, Yayına haz. Timurlan Omorov) TTK. Yay., Ankara 2015.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, “*Tokat*”, İ.A, C: 12/1, MEB. Yay., 1979.

GÖKSU, Erkan, “Kösedağ Savaşı (1243)”, Tarihın Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Say.2, 2009.

-----, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK. Yay., Ankara 2010.

GÜÇLÜAY, Sezgin, “Anadolu Selçuklu Devletinin Ticaret Politikası”, Türkler, C:7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 365-374.

GÜNDÜZ, Sema, “The Relationship Between Anatolian Seljuks And The Ottoman Emirate A Look Interactions In Amasya”, U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, say:8, 2010/1.

GÜNEL, Gökçe, “Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Anadolu’da İpek Yolu-Kervansaraylar-Köprüler”, Kebikeç Dergisi, No:29, 2010.

GÜVEN, İsmail, *Türkiye Selçukluları’nda Medreseler*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, C:31, Say.,1, 1988, s. 125-146.

HACIGÖKMEN, M. Ali, “Türkiye Selçukluları Şehzade ve Sultanlar Muallimi Mecdüddin İshak”, Belleten, C:76, Say. 276, TTK. Yay., Ankara.

HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, *Amasya Tarihi*, Sadeleştiren; Ali Yılmaz, M. Akkuş, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Ankara 1986.

İBN KEŞİR, *el-Bidâye ve’n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, C:13, çev., Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1995.

İBNÜ’L-ESİR, *İslam Tarihi, El-Kamil Fi’t-Tarih Tercümesi*, (çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın), 12. Cilt, Bahar Yay., İstanbul 1987.

JANİ, Vibhavari, *Diversity in Desing: Perspectives From The Non-Western World*, Avec Black, 2011.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu”, Tarih Enstitüsü Dergisi, Say. 10, s., 1-29, İstanbul 1981.

-----, *Selçuklu Tarihi*, MEB. Yay., İstanbul 1972.

KALAFAT, Yaşar, “Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnançları” (*Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre*), TÜBAR, Say. 14, 2003, s.177-186.

KARA, Seyfullah, “Türkiye Selçuklularında Dinî Hayat”, Türkler, C:7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.308-319.

KARAMAĞRALI, Beyhan, “Şey Mekkûn Türbesindeki Sgraffitolar”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s.419-426

KAYA, Abdullah, “Selçuklular Dönemi Sivas'ta İlmî Hayat ve İlim Adamları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Say. 2, 2008, s.212-242.

KAYA, Selim, “Süleyman Şah İP”, *DİA*, C:38, Ankara 2002.

-----, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK. Yay., Ankara 2006.

KAYMAZ, Nejat, “Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü I”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, II, 1964.

-----, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, TTK. Yay. Ankara 2009.

-----, *Malazgirt Savaşı İle Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesine Dair*, (Malazgirt Armağani'ndan ayırbasım), TTK. Yay., Ankara 1972, s.258-268.

KEMALOĞLU, Muhammed, “XI.-XIII Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Sosyal Zümreler”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Say. 4, 2011.

-----, “Türkiye Selçuklularında İctimai Müesseseler ve Eserler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C:1, Say., 4, 2014.

-----, *XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dârüşşifalar*”, Hikmet Yurdu, *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C:7, Say. 13, 2014, s. 289-301.

KESİK, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK. Yay., Ankara 2003.

-----, *Türkiye Selçukluları ile Dânişmendliler Arasındaki İlişkiler*, *Türkler*, C:6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

KESKİN, Mustafa, *Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*, *Türkler*, C:6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

KINNAMOS, İonnes, *Historia (1118-1176)*, haz. Işın Demirkent, TTK.Yay., Ankara 2001.

KOCA, Salim, *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Berikan Yayın Evi, Ankara 2005.

- , *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK. Yay., Ankara 1997.
- , “*Türkiye Selçuklu Sultanları'nın İzledikleri Ekonomik Politikalar*”, *Türkler*, C:7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 344-353.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, (Önsöz, bazı notlara, bibliyografya ilaveler ve geniş bir indeksle yayınlayan Orhan F. Köprülü), Ötüken Yay., İstanbul 1981.
- , *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK. Yay., 5.Baskı, Ankara 1994.
- KÖYMEN, M. Altay, “*Türkiye Selçuklu Devleti'nin Ekonomik Politikası*”, *Belleten*, C:L, Say. 198, TTK. Yay., Ankara 1986.
- , *Selçuklu Devri Tarihi*, TTK. Yay., Ankara 1993.
- KUCUR, S. Sadi, *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere Göre)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993.
- LEVİS, Bernard, *The Cambridge History of Islam, The Indian Sub-Continent, South-East Asia, Africa and The Muslim West*, C:2, Cambridge University Press, 1995.
- MAALOFF, Amin, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, (çev. Ali Berktaş), 6. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.
- MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK. Yay., Ankara 2000.
- , “*Türkiye Selçukluları*”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002.
- , *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, TTK. Yay., Ankara 2000.
- METİN, Tülay, “*Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz'deki Siyasi ve Askerî Faaliyetleri*”, *Akademik İncelemeler*, C.3, Say:2, 2008.
- MIHAIL PSELLOS'UN *KHRONOGRAPHIA'SI*, çev. Işın Demirkent, TTK. Yay., Ankara 1992.
- NIKETAS KHONIATES, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, TTK. Yay., Ankara 1995.
- O'KANE, Bernard, *The Civilization of The Islamic World The Illustrated History of The Ancient World Series*, The Rosen Publishing Group, 2012.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Yapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, 2000.

-----, “*Dânişmendname*”, DİA, C.VIII.,s.478.

-----, “*Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce*”, Türkler, C:7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.429-438.

OSMOND, Jonathan, *Power and Culture, Identity, Edeology, Repsesentation*, Edizioni Pulus, 2007.

ÖCALAN, Hasan Basri, “*adolu Selçukluları Zamanında Tasavvuf Düşüncesi*”, Türkler, C:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.462-470.

ÖNGE, Mustafa, *Caravanserais as Symbols of Power*, Association of American University Presses, 2007.

ÖZAYDIN, Abdulkerim, “*Dânişmendliler*”, DİA, C:8., İstanbul 1993, s 469.

-----, “*Danişmend Gazi*”, DİA, C.8,İstanbul 1993.

-----, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK. Yay., Ankara 1990.

ÖZCAN, Koray, “*Ortaçağ'da Anadolu'nun İdarî Coğtafyasına Bakışı*”, Anadolu'da Selçuklu İdarî Birimleri, Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi, 3/1, 2005.

-----, “*Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme-1*, METU JFA, 2006/2, Ankara, s. 21-61.

ÖZTÜRK, Nazif, “*Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri*”, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986), Ankara 1987, s. 71-80.

PARLAK, Sevgi, *Merkezi Kubbe-Eyvan İlişkisinin Esas Olduğu Anadolu Selçuklu Dönemi Tarikat Yapıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

PEACOCK, A.C.S, S. N., Yıldız, *The Seljuks of Anatolia Court and Society In The Medieval Midle East*, I.B. Tauris ve Co Ltd, 2013.

POLAT, M. Said, “*Selçuklu Türkiyesinde Ticaret*”, Türkler, C:7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 375-385.

- RAMSAY, W. M, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. Mihri Pektaş), MEB. Yay., İstanbul 1960.
- REŞİDÜ'D-DİN FAZLULLAH, *Cami'üt-Tevarih Selçuklu Devleti*, (çev. Erkan Göksu), Selenge Yay., İstanbul 2010.
- SEÇKİN, Nuri, *Tokat Ve İlçeleri Mimari Eserleri*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.
- , *Tokat'taki Türk Mimari Eserleri*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.
- SEVİM, Ali, "Süleyman Şah I", DİA, C:38, Ankara 2002.
- , *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK. Yay., Ankara 1990.
- , *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK. Yay., Ankara 2000.
- , *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK. Yay., Ankara 1989.
- , *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk, ve Aksungur*, TTK. Yay., Ankara 2011.
- SEVİM, Ali, Y. Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK. Yay., Ankara 1989.
- SOLMAZ, Sefer, *Dânişmendliler Devleti Ve Kültürel Mirasları*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2001.
- , "Dânişmendliler" Türkler, C:6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 430-451.
- , "Dânişmendliler'de Kültür ve Sanat", Türkler, C.7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- SÜRYANİ MİHAİL, *Vekayiname (Süryani Patrik Mihael'in Vekayinamesi)*, 1042-1195), (çev. Hrand D. Andreasyan), Ankara 1944.
- ŞEKER, Mehmet, "Anadolu'nu Türk Vatanı Haline Gelmesi", Türkler, C:6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat, (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.

- , “XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri”, Tarih İnceleme Dergisi, C:18, Say.1, 2003.
- TANERİ, Aydın, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, Bilge Yay.,Konya 1977.
- TARİH-İ ÂL-İ SELÇUK (Anonim Selçuk Nâme)*, Tercüme ve Notlar Halil İbrahim Gök, Fahrettin Çoşguner, Atıf Yay., Ankara 2014.
- TEKCAN, Ahmet Recep, *Anadolu Selçuklu Devleti Merkezi Şehirlerinden Konya ve Kayseri’de Şehir Hayatı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012,
- TEKİN, Murat, *Hititler Döneminde Tokat ve Çevresi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu (01-03 Kasım 2012) Bildirileri, Tokat 2013, s. 287-311.
- TOGAN, Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihi’ne Giriş*, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- TURAN, Osman, “*Keykâvus I*”, İ.A, C:6, MEB. Yay., İstanbul 1998.
- , “*Keyhüsrev I*”, İ.A, C:6, MEB. Yay., İstanbul 1998.
- , “*Keyhüsrev II*”, İ.A, C:6, MEB. Yay., İstanbul 1998.
- , “*Keykubâd I*”, İ.A, C:6, MEB. Yay., İstanbul 1998.
- , “*Kılıç Arslan II*”, İ.A, C:6, MEB. Yay., İstanbul 1998.
- , “*Selçuklu Kervansarayları*” Belleten, C:10, Say. 39.
- , *Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul 2009.
- , *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Yay., İstanbul 2005.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul 2009.
- , *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar,(Metin, Tercüme, ve Araştırmalar)*, TTK. Yay., Ankara 1998.
- TURAN, Refik, “*Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat*”, Türkler, C.7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- URFALI MATEOS, *Vekayiname (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrand D. Andriasyan), TTK. Yay., Ankara 1962.

- UYUMAZ, Emine, “*Sultan I. Alâeddin Keykûbad Devri ve Türkiye Selçuklu Tarihi*”, Türkler, C:6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK. Yay. Ankara 1988.
- , *Tokat Kitabeleri*, haz. Mehmet Mercan, Mehmet Emin Ulu, Türk Hava Kurumu Basım Evi Yay., Ankara 2003.
- ÜNAL, Çiğdem, *Şehir Coğrafyası Açısından Tokat*, Aktif Yayın Evi, Erzurum 2004.
- YAROĞLU, Aytekin, *Tokat Haydarhâne Vakfı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.
- YAŞAR, Erdemir, “Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s.295-312.
- Yazıcı Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, (Haz. Abdullah Bakır), Çamlıca Yay., İstanbul 2009.
- YAZICI, Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, TDV . Yay., Ankara 2011.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, Kamer Yay., İstanbul 2000.
- YİĞİT, Hülya, “*Sosyal Hizmetler Açısından Selçuklu Kervansarayları*”, Türkler, C:7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.301-307.
- YİNANÇ, M. Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C.I., TTK. Yay., Ankara 2013.
- , “*Anadolu’nun Fethi*”, *Türkler*, C:6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- , *Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi*, C:1, (yayına haz. Refet Yinanç), TTK. Yay., Ankara 2013.

EKLER

Resim 1: Sentimur Türbesi



Resim 2: Sümbül Baba Zaviyesi



Resim 3: Gök Medrese



Resim 4: Gök Medrese Taç Kapısı



Resim 5: Halef Sultan Zaviyesi



Resim 6: Halef Sultan Zaviyesi Taç Kapısı



Resim 7: Hıdırlık Köprüsü (Taş Köprü)



Resim 8: Hıdırlık Köprüsü Kitabesi



Resim 9: Şeyh Meknun Türbe ve Zaviyesi



Resim 10: Ali Tusî Türbesi



Resim 11: Tokat Kalesi ve Tokat Ulu Camii



Resim 12: Tokat Kalesi



Resim 13: Tokat Yağbasan Medresesi



Resim 14: Hubyar Sultan Tekkesi³⁸²

³⁸²<https://www.google.com.tr/search?q=hubyar+sultan+t%C3%BCrbesi&biw>, 12,10,2015.



Resim 15: Mahperi Hatun Kervansarayı³⁸³

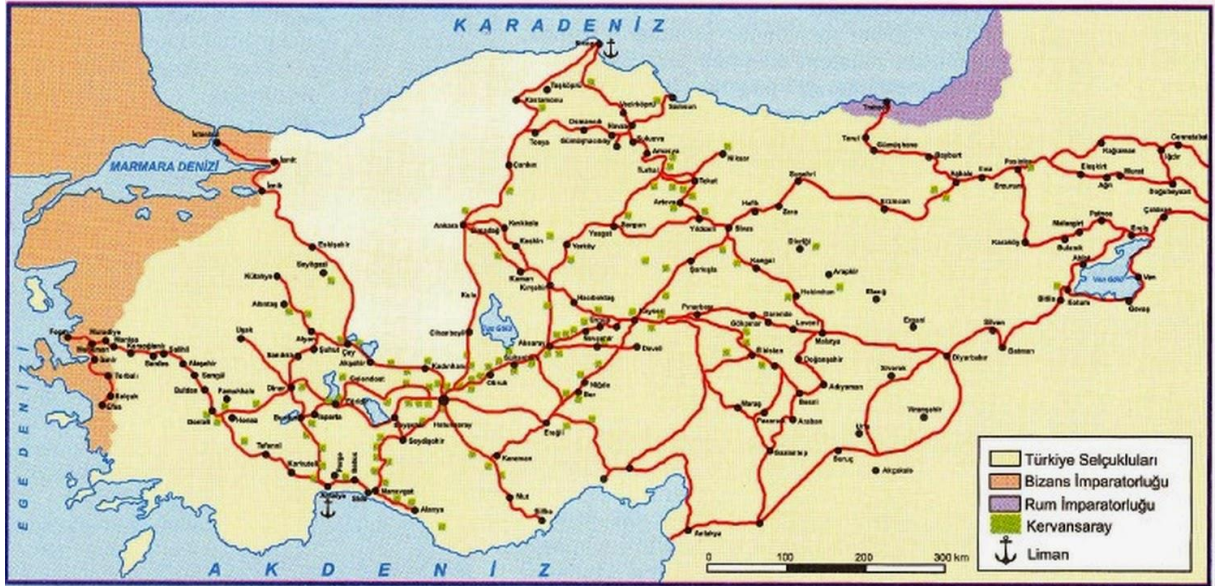
³⁸³ www.vgm.gov.tr, 11.11.2015.



Resim 16: Tokat Garipler Camii



Resim 17: Niksar Hacı Çıkrık Türbesi



Türkiye Selçukluları Dönemi'nde ticaret yolları ve kervansaraylar

Harita 1: Türkiye Selçukluları Dönemi Anadolu Ticaret Yolları Ve Kervansarayları³⁸⁴



Harita 2: Türkiye Selçukluları Dönemi Ticaret Yolları³⁸⁵

³⁸⁴ ilginarastirmalari.blogspot.com, 11.11.2015.

³⁸⁵ ilginarastirmalari.blogspot.com, 11.11.2015.



Harita 3: Anadolu'da Selçuklu Dönemi Siyasî, İdarî örgütlenme ve egemenlik sınırları³⁸⁶

³⁸⁶ Özcan, *Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme-1*, METU JFA, 2006/1, s. 25.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: İsmail Turan

Doğum Yeri ve Tarihi: Almus 28.10.1990

Eğitim Durumu: Lisans

Lisans Öğrenimi: Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrenimi: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tarih/ Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Yabancı Dili: İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri: -

İş Deneyimi: -

İletişim Adresi:

e-posta: turanisl@gmail.com